

470.0

LXXIII. ÉVF. 4. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1957. OKTÓBER—DECEMBER

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1957

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: HARASZTHY GYULA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója, DOMANOVSKY ÁKOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár h. igazgatója, SCHÜTZ ÖDÖN, a Történettudományi Intézet munkatársa, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, MÁTRAI LÁSZLÓ akadémikus, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója, DONÁTH REGINA, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, BUSA MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CSATKAI ENDRE Kossuth-díjas, a soproni Liszt Ferenc Múzeum igazgatója, GERGELY PÁL, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, D. GÁL ÁGOTA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KOVÁCS MÁTÉ egyetemi tanár, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, TOMBOR TIBOR, az Országos Műszaki Könyvtár osztályvezetője, FALLENBÜCHL ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KATUS LÁSZLÓ, a Történettudományi Intézet munkatársa, BARTA GÁBOR, a Szabványügyi Intézet munkatársa, RAU JENŐ, az Agrártudományi Egyetem munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, WENDELIN LÍDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NAGYDÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PAJKOSSY GYÖRGYNÉ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, HAJDÚ ELEMÉRNÉ, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának munkatársa, TAUBER ANNA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GALAMBOS FERENC tudományos kutató

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400.

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései

I.

Az 1952 végén tartott I. Könyvtáros Konferencia egyik határozataként¹ javasolta „egy általános Könyvtárügyi Tanács szervezését a Népművelési Minisztérium mellett, mely tanácskozó testületként segítséget nyújt a tudományos és tömegkönyvtárak irányításában.” Ennek eredményeképpen 1953-ban létrejött az Országos Könyvtárügyi Tanács.² Munkáját — ha madártávlatból nézzük — két síkon végezte: egyrészt a legfontosabb időszerű könyvtárügyi kérdésekben tanácsokat nyújtott az akkori Népművelési Minisztérium, illetve annak könyvtári főosztálya számára, másrészt tárgyalások és viták útján egyeztetette a különféle főfelügyeleti hatóságokhoz tartozó könyvtárak érintkező problémáit, közös ügyeit. Így tehát tanácsadó szerepén túl működésének már első éveiben az országos könyvtárügyi koordináló feladatokat látott el, s néhány megalakult albizottságával együtt (pl. könyvalapbizottság, továbbképzési szakbizottság stb.) részt vett az országos könyvtárügyre vonatkozó elvi fontosságú határozatok meghozatalában. E kétféle síkon jelentkező — egymást gyakran metsző — feladatkört azért vállalhatta, mert tagjai általában a különféle tudományos és közművelődési könyvtárak, illetve könyvtárhálózatok legjobb vezető dolgozói közül kerültek ki, s ez szakmai tekintélyét biztosította.³ Egyúttal mint összetételében, mind működésének tartalmi részében egyre inkább az *egységes* magyar könyvtárügy szakmai-társadalmi csúcsszervezetének tekintette magát, s működésének kétségtelen hiányosságai ellenére is ennek az egységnek érdekében jelentős munkát végzett.⁴

Az OKT munkája és szervezete szempontjából igen jelentős fordulat következett be 1956-ban, midőn a magyar könyvtárügyi törvénynek nevezett

¹ *Könyvbarát*. 1952. 12. sz. 27. l.

² A továbbiakban rövidítve: OKT vagy Tanács.

³ Az OKT működésének első éveit itt nem feladatunk részletezni. L. erre vonatkozóan: BARABÁSI Rezső: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács munkája és feladatai*. Magy. Könyvszle. 1955. 224—226. l., KONDOR Istvánné: *Mit végzett az elmúlt évben a Könyvtárügyi Tanács?* A Könyv. 1955. 532. l. KOVÁCS Máté: *A magyar könyvtárügyi törvény alapelvei, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége*. Magy. Könyvszle. 1956. 182—201. l.

⁴ Itt csak utalunk néhány, a magyar könyvtárügy szempontjából igen fontos témájára: a könyvtárosképzés és továbbképzés problémái, az iskolai könyvtárak helyzete, a szakszervezeti könyvtárügy, a megyei könyvtárak helyzete, a szakkönyvtárak, végül az 1956. évi könyvtári törvény előkészítése és számos fontos könyvtártípus helyzetének és feladatainak felmérése, különös tekintettel a második ötéves tervre.

jogszabályok⁵ rendezték a Tanács jogi helyzetét, feladatkörét és szervezetét is. A törvény kimondta, hogy a könyvtárak és a könyvtári hálózatok együttműködésének és a szakmai szempontok érvényesítésének érdekében a népművelési (ma művelődésügyi) miniszter mellett tanácsadó testületként Országos Könyvtárügyi Tanácsot kell létesíteni, amelynek elnökét és titkárát a művelődésügyi miniszter nevezi ki. Az OKT 25 tagból áll, akiket a könyvtári hálózatok, a hálózatokon kívüli jelentősebb könyvtárak, valamint az OKT feladatköre szempontjából számottevő intézmények képviselőiténél figyelembe vételével kell kinevezni.

A törvényes rendezés tehát — az 1919-i rendeletek óta először — a magyar könyvtárügy egységének megfelelően széleskörű tanácsadó testületet hívott létre a szakfelügyeletet ellátó minisztérium mellett. E tanácsadás a törvényerejű rendelet értelmében a magyar könyvtárak és könyvtári hálózatok együttműködésének biztosítására, eme együttműködés elvi és tartalmi kereteinek meghatározására, továbbá a legfontosabb könyvtárpolitikai, könyvtárügyi, szervezeti és szakmai kérdések egységes érvényre juttatására vonatkozik. Ezzel jogilag eldőlt az a vita, mely a törvény előkészítési periódusában szinte szenvedélyes érdeklődést váltott ki a résztvevőkben, s antagonisztikus véleményekre is vezetett.⁶ Ez a megoldás természetesen nem a szélsőséges álláspontoknak kedvezett: nem lehetett a Tanács pusztán a minisztérium könyvtári főosztályának tanácsadó szerve, de operatív módon dolgozó irányító csúcshivatal sem.

Az OKT elvi irányító munkáját ebben a helyzetben három tényező szabta meg, illetve biztosította:

a) könyvtárügyünk fejlődésének jelenlegi szakasza s e fejlődés támasztotta igények;

b) maga a törvényerejű rendelet;

c) a Tanács könyvtárpolitikai és szakmai tekintélye, mely állásfoglalásainak olyan súlyt és jelentőséget ad, amit művelődéspolitikánk és könyvtárügyünk vezető kormányzati tényezői, valamint könyvtárostársadalmunk egyaránt elismernek.

Mindennek következtében egyrészt könyvtáraink, másrészt a könyvtárügyet irányító különféle szervek és hatóságok még hatásosabban támaszkodhatnak a Tanács munkájára, s így a két tényező — az operatív állami irányítás és a legmagasabb szakmai szintet képviselő Tanács — pozitív együttműködése könyvtárpolitikánk és könyvtárügyünk fejlődését erőteljesen szolgálhatja. Egyúttal a hatásköri viták — melyek még a törvény előkészítése idején (1955) is néha felütötték fejüket — messzemenően elkerülhetők lesznek.

Az OKT — hogy munkájának szervezeti és adminisztratív kereteit biztosítsa — még 1956-ban kidolgozta a könyvtárügyi törvényben is előírt szervezeti szabályzatát 12 pontban, az ennek megfelelő ügyrendet pedig 13 pontban.⁷ Legfontosabb, a tanács munkája tartalmi kereteit is érintő, a törvényes elrendezést kiegészítő megállapításai a következők: az OKT a szükség-

⁵ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról. — A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1.018/1956. (III. 9.) számú határozata a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról. Magy. Közlöny. 1956. 19. sz.

⁶ L. Kovács Máté idézett cikkét, 190—191. l.

⁷ Az Országos Könyvtárügyi Tanács szervezeti szabályzata. Házi soksz. 2 oldal.
— Az Országos Könyvtárügyi Tanács ügyrendje. Házi soksz. 2 oldal.

hez képest, de legalább havonta egyszer tart ülést; a Tanács szótöbbséggel határoz. A tagok megbízatása személyre szóló, és tanácstagi funkciókban nem helyettesíthetők. Az OKT a működése körébe tartozó feladatok ellátására állandó vagy esetenként összeállított bizottságokat szervezhet. A Tanács üléseire és a bizottságok működésébe olyan szakemberek is bevonhatók, akik nem tagjai a Tanácsnak. Az állandó bizottságok elnökei legalább évenként egyszer, az esetenként kiküldött bizottságok elnökei pedig a bizottság működésének befejezése után 30 napon belül kötelesek beszámolni munkájukról. Az 1957 folyamán tartott szabályzat-vita eredményeképpen — a szétágazó munka hathatós összefogására és a Tanács elnöke és titkára munkájának támogatására — a Tanács elnökség szervezését határozta el, melynek tagjai az elnök, alelnök, titkár és három további tanácstag.

A könyvtári törvényben előírt feladatokkal és szervezettel, több éves gyakorlatának hagyományaira támaszkodva, voltaképpen 1957-ben kezdte meg az újjáalakított OKT⁸ társadalmunk könyvtári igényeinek korszerű kielégítését szolgáló tevékenységének második korszakát.⁹

⁸ Jelenleg a következő könyvtárak, szervezetek és könyvtári hálózatok képviselői foglalnak helyet a Tanácsban: Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapesti Egyetemi Könyvtár, Egyetemi Könyvtartudományi Tanszék, Országos Műszaki Könyvtár, Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtára, Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára, Agrártudományi Egyetem Könyvtára, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Országgyűlési Könyvtár, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Gorkij Könyvtár, Budapesti Orvostudományi Egyetem Könyvtára (egyelőre meghívott taggal), megyei könyvtárak, SZOT kulturális osztálya, A Könyvtáros szakszerveisége, Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztálya. — Természetesen a hálózati központok képviselői egyúttal az intézmény vagy terület küldöttei is.

⁹ A modern könyvtárügyi egységes irányítása, elvi és szakmai összefogása nem egyedül kormányzati feladat, hanem a könyvtári szakemberek öngazgatási tevékenysége is. Ennek különféle megnyilvánulási formáit világszerte láthatjuk. Ha a rendelkezésre álló — nem mindenben kielégítő — szakirodalmat áttekintjük, nagyjából három fő típus bontakozik ki:

1. A könyvtáros egyesületek szakmai koordináló munkája. Ez elsősorban a polgári könyvtárügyre jellemző, s legtisztább, leghatásosabb megnyilvánulásait az USA-ban és Angliában látjuk.
2. Bárányugati államokban a könyvtárügy állami, kormányzati egysége nem jött létre, néhány fejlett könyvtárüggyel rendelkező országban egy-egy minisztérium mellett vagy a könyvtárügy egyes ágazataiban (pl. közművelődési könyvtárügy) létrejöttek magasfokú szakmai tanácsadó testületek (pl. Dániában, Hollandiában, Ausztriában).
3. Mivel a szocialista könyvtárszervezés művelődéspolitikailag szilárd rendszerbe foglalt, egységes könyvtárügyet tudott létrehozni, a szocialista államokban alakultak ki a könyvtárügyi tanácsok legfejlettebb, legéletképesebb formái (hazánkban kívül pl. a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia és Lengyelország könyvtárügyi tanácsai), melyek a szakbizottságokon keresztül az illető ország könyvtárostársadalmának széles rétegeit tudták aktív módon bevonni az öngazgatási és tanácsadási tevékenységbe.

Megjegyezzük, hogy e kérdés eléggé szétszórt és néhol hézagos irodalmát a magunk szempontjából is igen érdemes lenne alaposan feldolgozni. Az alábbi irodalom-felsorolás korántsem törekszik teljességre, s nem veszi tekintetbe a könyvtáregyesületek munkáját (az irodalom felkutatásáért és kiértékeléséért köszönetet mondok BÓDAY Pálnak és SZ. NÉMETH Máriának, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára tudományos munkatársainak); inkább szemelvényeket óhajtottunk adni s olyan országokra terjedt ki összeállításunk, melyeknek könyvtári viszonyaihoz — területüket és népességüket illetően — jobban és realisabban hasonlíthatjuk magunkat:

Német Demokratikus Köztársaság: *Zentralblatt für Bibliothekswesen*. 1953. (67. Bd.) 226. l. — Hans BODEN: *Gesetze, Verordnungen, Richtlinien und Anweisungen*

II.

Társadalmunk könyvtári igényeinek korszerű kielégítése (egyfelől ezen igények *szakmai* feltételeinek és eszközeinek elemzése és biztosítása, másfelől a szakmailag kimunkált igények beépítése a magyar művelődéspolitikába) — ez könyvtárpolitikai és könyvtárügyi feladatunknak azon szektora, mely az OKT jelenlegi munkájának központjában áll.

Nem könnyű e tennivalóknak megfelelni két okból sem :

Ismeretes, hogy könyvtárügyünk, könyvtáraink, könyvtári hálózataink az utolsó 12 év alatt régebben elképzelhetetlen mennyiségi és minőségi fejlődésen mentek át.¹⁰ A jelenleg több mint 18 000 könyvtár főfelügyeleti (igazgatási) szempontból 20 különféle országos hatáskörű szervhez tartozik, így e fejlődés helyes elvi, szervezeti, könyvtártechnológiai és anyagi-financiális áttekintése, egységes művelődéspolitikai szempontok szerint rendezése, a fejlődés ütemének egyrészét könyvtári, másrészt népgazdasági szinten való reális egyeztetése nemcsak az illetékes kormányzati szerveknek, de az OKT-nak is a feladatok olyan bőségét jelenti, melyekkel foglalkozni s e foglal-

der Deutschen Demokratischen Republik, das Bibliothekswesen betreffend. Der Bibliothekar. 1954. 499—514. l., 606—609. l. — *Nachrichten aus dem Bibliothekswesen der Deutschen Demokratischen Republik.* 1955. 10. Nr. 1. l., 12. Nr. 1. l. — *Bibliothekar*. 1956. 4. sz. 40. l.

Csehszlovákia : *Der Bibliothekar.* 1955. 8. sz. 439. l. — *Biblos.* 1955. 149. l. l. *Aktionsprogram des Zentralrats für Bibliothekswesen der ČSR.* Der Bibliothekar. 1955. 439—422. l. — *Könyvtári Tájékoztató.* 1955. 8. sz. 32. l. — HOIST KUNZE : *Eindrücke von einer Bibliotheksreise in ČSR.* Zentralblatt f. Bibliothekswesen. 1955. 90. l., 108—111. l. — *Uo.* 1955. 393. l. — *Materialy ke zřízení Ustredni knihovnické rady.* Knihovna. 1955. 7. sz. 216—220. l. (OKK ford. 1521. sz.). — *Cíttel'.* 1956. 1. sz. 6—9. l.

Lengyelország : ANTONI KNOT : *Polskie prawo biblioteczne.* Wrocław—Warszawa 1947. 215. l. (OKK. ford. 1239. sz.)

Jugoszlávia : M. NABATOVA : *Néhány adat Jugoszlávia Könyvtárairól.* Könyvtári Tájékoztató. 1956. 9. sz. 58. l. — *Bibliothekar*. 1956. 7. sz. 38. l. — NADA STEVIN-NOVAK : *Les bibliothèques publiques et le Centre des Bibliothèques de Serbie.* Bulletin de l'Unesco à l'intention de bibliothèques. 1956. 1. sz. 4—6. l. — IRMGARD DRESSLER : *Das jugoslawische Bibliothekswesen.* Der Bibliothekar. 1957. 213—125. l.

Ausztria : *Biblos.* 1956. 169—170. l.

Dánia : JOHANNES LANGFELDT : *Das neue dänische Büchereigesetz.* Bücherei und Bildung. 1951. 907—913 l. — OLUF ABITZ : *Aus der dänischen Büchereiwelt.* Bücherei u. Bildung. 1955. 171—172. l.

Hollandia : HANS THIEKÖTTER : *Das niederländische Bibliothekswesen.* Bücherei u. Bildung. 1954. 163—165. l.

Svédország : JOHANNES LANGFELDT : *Anregungen von einer Schwedenreise.* Bücherei u. Bildung. 1953. 384—355. l.

Általában a nyugati helyzetre : JOHANNES LANGFELDT : *Gemeinsames und Trennendes im europäischen Büchereiwesen der Gegenwart.* Bücherei u. Bildung. 1954. 1—14., 177—190. l.

¹⁰ L. erre vonatkozóan a következő összefoglaló jellegű áttekintéseket : KÓHALMI Béla: *Könyvtárudományunk feladatai.* Magy. Tud. Akadémia Nyelv és Irodalomtud. Oszt. Közl. 6. kötet, 353—378. l. — HARASZTHY Gyula : *A magyar könyvtárügy 10 éve.* A Könyv. 1953. 3. sz. 97—104. l. — KOVÁCS Máté : *A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszzerű kérdései.* A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1954. 59—136. l. — KOVÁCS Máté : *Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban.* Uo. 1955. 109—143. l. — KOVÁCS Máté : *A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzése és művelődéspolitikai jelentősége.* Magy. Könyvszemle. 1956. 181—201. l. — *A új magyar könyvkiadás tíz éve, 1945—1955.* Bp. 1956. 128 l. — Béla VARJAS : *Le développement des bibliothèques hongroises.* Bp. 1956. 60 l.

kozás nyomán jó eredményeket elérni csak *elvileg* céltudatos, az erőket és lehetőségeket helyes sorrendben mérlegelő munkával lehetséges.

Tudjuk azt is — e téren elsősorban Kovács Máté idézett tanulmányaira hivatkozunk —, hogy a minden tényező által elismert nagyarányú fejlődés ellenére sem foglalja el maradéktalanul könyvtárügyünk az országos művelődéspolitikában azt a kiemelkedő szerepet, amit méltán el kellene foglalnia az iskolaügy, a film, a színház, a rádió *mellett*, és nem *után*.

Ezek után feltehető a kérdés: mit, milyen szervezettséggel és milyen eszközökkel tett és tesz a Tanács az alapfeladatok megoldása érdekében? Amikor ezeket a kérdéseket felvetjük, egyúttal könyvtárpolitikánk és könyvtárügyünk időszerű problémáinak egy részére is pillantást vetünk.¹¹

*

Az OKT 1957. évi plenáris üléseinek programja — figyelembevée az év hátralevő részében tárgyalandó témákat is — a következő kérdéscsoportokat fogja át:

1. Az 1956-ban kiadott könyvtárügyi törvény lényegében keretet jelentett, amit különféle végrehajtási utasításoknak kell követniük. Az OKT plénuma elé egész sora került ezeknek a kiegészítő rendelettervezeteknek:

az 1.018/1956. (III. 9.) számú minisztertanácsi határozat egyes rendelkezéseinek módosítása (általános érdeklődésre tarthat számot a Gorkij Könyvtár világirodalmi közművelődési könyvtárrá való átszervezésének javaslata);

a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendeletének a műszaki termelési könyvtárhálózatra vonatkozó végrehajtási utasítás-tervezete;

rendelettervezet a nemzetközi kiadványcsere végrehajtási utasítása tárgyában;

rendelettervezet az általános tudományos és tudományos szakkönyvtár munkakörök képesítéshez kötéséről (itt a Tanács hangsúlyozta, hogy a képesítés mellett a *képesség* és a *rátermettség* is alapvető követelmény legyen);

javaslat a magyarországi könyvtárak egységes statisztikai adatszolgáltatási minimumára (e régóta aktuális tervezetet örömmel üdvözölte a Tanács, és azzal a módosítással fogadta el, hogy a minimum csak a hálózati központokig legyen kötelező, a hálózati központok pótkérdések formájában szerezzék majd be a hozzájuk tartozó könyvtáraktól az egyéni adatokat);

a könyvtári törvény miniszteri végrehajtási utasítás-tervezete az általános tudományos és a tudományos szakkönyvtárak gyűjtőköri besorolására (e sok vitát és egyeztetést kívánó anyag már harmadszor került a Tanács elé, mely több órás vita után a javaslatot elfogadta. Létrejött a világirodalmi és a történelmi anyagra vonatkozó gyűjtés tervezete, döntés történt a képzőművészeti, a geofizikai és geodéziai, a bányászati, a kohászati, továbbá egyes tájékoztatói gyűjtőkörökre is).

2. A Tanács feladatai közé tartozik az is, hogy az ország legfontosabb könyvtárainak, illetve könyvtárhálózatainak helyzetét, feladatait, gyűjtő-

¹¹ L. a Tanács 1957. évi munkájával kapcsolatban a következő közléseket: HARASZTHY Gyula: *Könyvtárügyünk néhány fontos kérdése az Országos Könyvtárügyi Tanács 1957. évi munkájának tükrében*. A Könyvtáros. 1957. 5—7. l. — *Az Országos Könyvtárügyi Tanács második üléséről*. Uo. 1957. 7. l. — *Az Országos Könyvtárügyi Tanács 1957. június 17-i ülése*. Uo. 95 l.

körét, szervezetét, szakproblémáit és működésük anyagi-személyi feltételeit időnként elemezze, és a maga részéről segítséget nyújtson e könyvtárak és könyvtárhálózatok fejlődéséhez, s egyúttal a velük kapcsolatos könyvtárközi koordinációs kérdésekkel szembenézzen.

Igy került a Tanács elé a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár feladatainak és gyűjtőkörének a könyvtár által nyújtott értékes, minden részletre kiterjedő analízise. Különösen aktuálissá tette a problémát az a vitathatatlanul helyes intézkedés, hogy a kerületi fiókkönyvtárak ismét a központ-hoz csatoltattak. Nagy nyomatékkal mutatott rá a vita során a Tanács arra, hogy a Szabó Ervin Könyvtár *igazi* rangját a magas színvonalon végzett közművelődési könyvtári funkció adja meg. Egyhangúlag állást foglalt amellett, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár közművelődési jelentősége *országos* méretű, és a fővárosnak ehhez a jelentőségéhez kell méreteznie az anyagi eszközöket. A minisztérium illetékes vezetőit felkérte, hogy a Fővárosi Tanácsnál a legnagyobb súllyal támogassák ezt az ügyet, amelyet az OKT is a magáénak tekint. A fiókhálózattal kapcsolatban a Tanács utalt arra, hogy különösen fontos önálló ifjúsági könyvtárak és művészeti (zenei) könyvtár sürgős szervezése és hatásos működtetése.

Az Országos Széchényi Könyvtár alapvető problémáit a könyvtár módszertani vizsgálatára kiküldött 21 tagú szakértői bizottság¹² részletes jelentésének rövid összefoglalása alapján vitatta meg az OKT. Mind a június hó folyamán tartott vizsgálat, mind a tanácsi vita során kiderült, hogy az OSzK ügye — közügy, az egész magyar könyvtári szervezet egyik alapvető kérdése. Nemzeti könyvtárunk jó és tervszerű működése nélkül többi könyvtárunk munkájában is zavarok, bizonytalanságok keletkezhetnek.

A Tanács nem a részletekkel foglalkozott, hanem az OSzK alapvető problémáira és gyengeségeire irányította a figyelmet: hangsúlyozta, hogy a könyvtár funkcióit és gyűjtőkörét mindenekelőtt a *nemzeti könyvtári* jellegből kell levezetni és meghatározni, az elhanyagolt hungarica-gyűjtésre és a világszerte megjelenő hungarica-anyag bibliográfiai kigyűjtésére kell erőit koncentrálnia, megszüntetve ezzel párhuzamosan az ún. általános tudományos gyűjtőkör felesleges túlzásait; ebben a keretben bibliográfiai feladatai és könyvtártudományi munkái is megfelelőbben tudnak elhelyezkedni. Javaslatot tett — hosszas vita után — a könyvtár új, feladataival és funkcióival jobban összhangban álló szervezet kialakítására, új, egyelőre átmeneti épület sürgős biztosításának fontosságára, végül az OSzK-tól oly nagy mértékben függő könyvtárközi együttműködés minél hathatósabb kiépítésére. Egyúttal felkérte az OSzK vezetőségét, hogy szeptemberre — midőn a felülvizsgálóbizottság új, összehangolt rövid jelentése elkészül — maga a könyvtár is rögzítse le elképzeléseit az adott problémákkal kapcsolatban: az önelemzést, az önvizsgálatot nem teszi feleslegessé a külső szakértői munka.

¹² A módszertani felülvizsgálat a Tanács kezdeményezésére és felkérése alapján történt. Az 1957. május 4-i ülésen KÓHALMI Béla egyetemi tanár a napirend előtt az OSzK nehéz helyzetére hívta fel a figyelmet, s javasolta, hogy a Tanács siessen az OSzK segítségére. A Tanács egyhangúan elfogadta az indítványt, és felkérte a Minisztérium könyvtári osztályát, hogy vegye igénybe az OSzK problémáinak megoldására a Tanács segítségét. A felkért bizottság vezetője MÁTRAI László lett, az egyes területeket megvizsgáló albizottságok vezetői a Tanács tagjai voltak.

Az OKT az 1957. évi munkaterv vitájánál elhatározta, hogy még az év folyamán megtárgyalja a budapesti Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtáráról, továbbá az Országos Pedagógiai Könyvtár létrehozásáról, szervezetéről és működési irányelveiről szóló javaslatokat, végül kitűzi az 1958. évben tartandó módszertani felülvizsgálatok sorrendjét. E munkálatok tulajdonképpen a könyvtárügyi törvény végrehajtásának szolgálatában állanak, s egyúttal — a feltétlenül szükséges koordináló feladatok elvégzése mellett — könyvtárpolitikánk és könyvtárügyünk további előrehaladását lesznek hivatva szolgálni.

3. A Tanács által már tárgyalta vagy 1957 folyamán tárgyalandó egyéb könyvtárpolitikai vagy könyvtárügyi kérdések is komoly figyelmet érdemelnek.

Megvitatta és elfogadta a Tanács a könyvtárosok továbbképzésének 1957/58-ra vonatkozó tervét, mely a legkülönbözőbb előképzettségu és beosztású könyvtári dolgozók szakmai, szaktudományi és idegen nyelvi fejlődésének szervezeti formáit, tartalmi kereteit rögzítette le.

Foglalkozott az OKT a könyvtárak távlati (10—15 éves) fejlesztési tervezésének problémáival is. Mivel az Országos Tervhivatal a népgazdaság egyes fontosabb ágaiban és más területeken is megindította a távlati tervek előkészítését, a magyar könyvtárpolitika és könyvtárügy alapvető érdeke, hogy a kibontakozó új távlati tervezésbe idejében és kellő súllyal bekapcsolódjék.¹³ A Tanács egyetértett a javaslat alapvető megállapításaival, hangsúlyozta a távlati tervezés fontosságát könyvtárpolitikai s így művelődéspolitikai érdekből is. A vita során többen hangsúlyozták, hogy a tervezést nem szabad szűk szakmai területen, mintegy öncélúan végezni, hanem biztosítani kell, hogy az illetékes kormányzati szervek a könyvtárügyet vegyék fel a távlati tervterületek szektorába, azután történjék meg a könyvtári terv egyeztetése a vonatkozó terület vagy intézmény távlati terveivel, végül az egyes könyvtári hálózatok távlati terveit egymással is koordinálni kell. Statisztikai alapadatok, néhány fontos és egyeztetett központi mérőszám, de mindenekelőtt közösen érvényesülő irányelvek szükségesek ahhoz, hogy a könyvtárak és könyvtárhálózatok által elvégzendő *egyedi* távlati tervezés több legyen, mint jószándékú ábrándozás. Egyetértett a Tanács azzal is, hogy a magyar könyvtárügy hivatalosan elfogadott és reálisan kimunkált távlati terve a könyvtárügyet a legfontosabb művelődési tevékenységek sorába fogja emelni, s így lehetőség nyílik arra is, hogy társadalmunk tényleges szükségleteinek megfelelően részesüljön anyagi támogatásban.

Emellett az OKT több olyan fontos kérdést tűzött napirendjére, amiket 1957 folyamán fog tárgyalni. Elég a témákat felsorolnunk, hogy e kérdések könyvtárpolitikai fontosságát, könyvtárügyünk előbbrevitelében való jelentőségét mérlegelni tudjuk:

- a közművelődési könyvtárak állományösszetételének elemzése és az ebből adódó sürgős tennivalók;

- a dokumentáció elvi kérdései és az országban folyó dokumentációs munka felmérése, annak értékelése;

- a könyvtárközi kölcsönzés kérdései;

- javaslat az 1958. évben készítendő könyvtári kiadványokra.

Röviden érintenünk kell azokat a lényeges problémákat is, melyeket a fenti napirendi pontok tárgyalásánál azért nem említettük, mert nem

¹³ Kovács Máté referátumából.

önálló referátumok formájában jelentkeztek, de könyvtárpolitikai súlyuk, könyvtári jelentőségük miatt élénk vita alakult ki körülöttük.

Művelődéspolitikai és könyvtárpolitikai vonatkozásban felmerült, hogy sürgős szükség van az ország könyvtárakkal való ellátottságának, a rosszul telepített könyvtárak ügyének, a lakosság könyvvvel való ellátottságának, az ellátottság optimális fokának, a könyvtárosok arányának elemző megvizsgálására. Ezt az elemzést nemzetközi összehasonlító adatok nélkül nem szabad elvégezni. Különösen fontos a hazánkhoz hasonló kisebb országok adatainak figyelembevétele és mérlegelése. Az OSzK módszertani osztálya ilyen adatok összeállítása és rendelkezésre bocsátása útján országos jelentőségű könyvtárpolitikai munkát támogathatna.

Felmerült az a gondolat is, hogy a jól megalapozott távlati fejlesztési terv — kiegészítve az említett és nemzetközileg ellenőrzött adatokkal — hozzásegítheti könyvtárügyünket ahhoz, hogy a maga részéről sikeresen vegyen részt egy egységes művelődési törvény létrehozásában. Nagykönyvtáraink (pl. az OSzK és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár), amennyiben a jelenlegi tanácsüléseken helyesen megfogalmazott funkciókat betöltik, — egyúttal művelődéspolitikai igényeket elégítenek ki.

Többen felvetették a *hálózatközi koordinálás*ok szükségességét mindennek előtt a könyvrendelések területén. Az azonos vagy egymással érintkező gyűjtőkörű könyvtárak hozzanak létre könyvtárközi bizottságokat a rendelesek egyeztetése céljából. Ez a módszer egyes területeken (műszaki és közgazdaságtudományi vonal) már régen jól bevált, s a különböző rendeltetésű, de gyűjtőkörileg rokon hálózatok vagy hálózati tagok együttműködését segíti elő, így a magyar könyvtárügy tervszerűségét és egységét ezen az úton is szolgálja. Az ilyen könyvtárközi bizottságokba be kell vonni az adott könyvtári területet használó tudományos kutatókat is (pl. a történettudományi rendelesek koordinálásánál szükséges rendszeresen meghallgatni a Történettudományi Intézet képviselőjének véleményét is).

A *módszertani munka* tartalmának korszerű megfogalmazása, különösen az OSzK módszertani osztályának helyi és kizárólag közművelődési kérdésekre koncentrált beállítottsága is komoly vita tárgyát képezte. Mindenki egyetértett azzal, hogy a Széchényi Könyvtár módszertani osztályát könyvtárügyünk központi kérdéseinek elemző munkájába kell bevonni, a Tanács szakbizottságaiban a módszertani osztály munkatársainak aktív szerepet kell vinniök. A módszertani munka kérdéseit országos szinten kell megvitatni: a nagykönyvtárak módszertani munkatársai üljenek össze és tárgyalják meg legfontosabb problémáikat.

Ismét felmerült a *szakbibliográfiai munka* rendezetlenségének és tervszerűtlenségének problémája. A Tanács kifejezte azt az óhaját, hogy a bibliográfiai szakbizottság — az akadémiai Könyvtártudományi Bizottság véleményének kikérése mellett — mérje fel a helyzetet, s tegyen javaslatokat a szakbibliográfiák országos koordinálására.

Hangsúlyozottan foglalkozott a Tanács egyes *könyvtárak* vagy *könyvtári állományrészelek* megvédésével, megóvásával is. A komoly tudományos és tudománytörténeti anyaggal rendelkező egyházi könyvtárakat éppen a kutatás érdekében jobban kellene támogatni: néhol helyi jellegű pénzügyi szűkkeblőség miatt működésük nincs megfelelően biztosítva.

Sajnos, az állományvédelem, a könyvkötés, a restaurálás, a könyvhigiénia helyzete országszerte igen rossz. Ha e területeken a könyvtárak

nem jutnak sürgős segítséghez, a legsötétebb pesszimizmussal kell a jövőbe tekinteni. Nem elég utánafutni a romló anyagnak, és kisebb „foltozásokkal” megpróbálni elhárítani a veszedelmet, hanem aktív könyvvédelem útján rá kell már térni a prevencióra is. Nemzeti értékeink könnyen veszendőbe mehetnek, a múlt keserves tanulságai elég sok szomorú példával szolgáltak már e tekintetben. Mindennél fontosabb nemzeti kézirat- és könyvkincsünk reprodukciókban (mikrofilm, mikrokártya) való megőrzése. A Tanács a leghatározottabban tette magáévá ezt az indítványt s javasolta, hogy az a program súlyponti tervfeladatként szerepeljen a könyvtárügy 3 éves, illetve távlati tervében. Természesen az is szükséges, hogy a könyvvédelem kérdéseivel necsak gyakorlati szinten, hanem tudományos fokon is foglalkozzunk.

4. Végül át kell tekintenünk azokat a kérdéseket is, amelyek a Tanács feladataival, programjával, szervezetével, működésének nagyobb hatáskörével függenek össze s valamilyen módon tükröződtek a Tanács plenumának vagy elnökségi megbeszéléseinek tárgysorozatában, illetve döntéseiben.

Eltekintve néhány szervezeti, ügyrendi és adminisztratív kérdés rendezésétől (pl. a Tanács elnökségének kibővítése, a munkaterv összeállítása és megvitatása stb.), a Tanács működésében és szervezetében bekövetkezett legnagyobb jelentőségű változásnak a könyvtárügyi *szakbizottságok* megalkotása és programjaik megállapítása mondható.

A magyar könyvtárügy gyors fejlődése az elmúlt évtizedben arra készítette a könyvtárügy vezető szerveit, hogy az egyes időszaki kérdések kidolgozására bizottságokat hozzanak létre. Ezek az állandó jellegű vagy ideiglenes bizottságok különféle könyvtárügyi szerveknél (OKT, a minisztérium könyvtári osztálya, a Széchényi Könyvtár módszertani osztálya, akadémiai Könyvtártudományi Bizottság) működtek, s bár egyenként mind hasznos célkitűzéssel indultak, sok esetben párhuzamos munkát végeztek. Maga az OKT is többször felhasználta az elmúlt évek tanácsi munkájában a szakbizottsági munka jó lehetőségeit (könyvalapbizottság, továbbképzési bizottság, dokumentációs szakbizottság, statisztikai munkaközösség), de könyvtárpolitikánk és könyvtárügyünk minden jelentős kérdését átfogó szakbizottsági rendszert csak 1957 folyamán alakított ki.

Mik ennek a rendszernek a jellemzői és mi a jelentősége?

a) A megfelelően tagolt szakbizottságok az OKT szervei lettek, irányításuk egységessé, munkaprogramjuk tervszerűvé válhatott.

b) Megszűnven a sok felesleges, és a sok erőt, energiát pazarló párhuzamos szervezés, a magyar könyvtárak legjobb szakembereit (mintegy 130 főt) az OKT 12 szakbizottságába lehetett tömöríteni.

c) Az Országos Széchényi Könyvtár módszertani osztályát s annak munkalehetőségeit, munkaeszközeit a szakbizottsági, így a tanácsi munka szolgálatába lehetett állítani, s fordítva, legjobb könyvtári szakértőink tudása és munkakedve az országos méretekben szervezett tervszerű módszertani munka színvonalát fogja emelni.

d) A Művelődésügyi Minisztérium könyvtári osztálya — mely vezetői révén a szakbizottságok szervezésében igen élénk részt vett,¹⁴ — a magyar

¹⁴ E szervezés a Tanács eddigi eredményeit felhasználva, figyelembe vette a Német Demokratikus Köztársaság rokon célú könyvtárügyi szakbizottságainak példáját is (l.: [KONDOR Istvánné]: *Beszámoló a kéttagú magyar könyvtáros küldöttség útjáról a Német Demokratikus Köztársaságban* (1956. május 26—1956. június 16.). Soksz. 28 l.).

könyvtárpolitika és könyvtárügy irányításában erőteljesen támaszkodhatik a szakbizottságok munkájára, ezen keresztül könyvtárosaink jól képzett széles rétegére.

e) A bizottságokban együtt dolgoznak a tudományos és a közművelődési könyvtári hálózatok legjobb szakemberei, ennek következtében könyvtárügyünk egysége tovább izmosodik, az elszigeteltség még jobban megszűnik, s a problémák sokoldalú, a könyvtári gyakorlatból eredő megvilágítása sokkal inkább valósággá válik.

Mindennek következtében lehetőség nyílik arra, hogy *a szakbizottságok egyszerre legyenek a könyvtárügy állami vezetése és módszertani irányítása számára legfőbb szakmai tanácsadó szervek és az egyes szakproblémákat tudományos színvonalon kidolgozó munkaközösségek.*

E munka eredményeinek általánosítása, a könyvtártudományi szakirodalom hazai fejlesztése, a fiatal könyvtárosnemzedék továbbképzésének érdeke, a publikációs lehetőségek fokozása s így a munkakedv növelése, a szellemi munka anyagi érdekeltségének előmozdítása egyaránt szükségessé teszik, hogy a Tanács — a könyvtári törvényben biztosított költségvetése segítségével — kiadványsorozat formájában közzétegye a szakbizottsági tevékenység publikációra megérett referátumait.¹⁵ A kiadványsorozatra vonatkozó tervekről már tárgyalt a Tanács elnöksége.

Természetesen a szakbizottsági munka egyéb előnyeit is érvényesíteni lehet könyvtárügyünk hasznára: egy-egy munkaközösség vagy szakbizottság vagy több szakbizottság meghívott szakértői együtt felemérhetik egy-egy megye teljes könyvtárügyét, s így követendő mintát szolgáltathatnak a magyar könyvtárügy megyei „topográfiai” teljes sorozatának elkészítéséhez; a szakbizottságok segítségével igen színvonalas tanfolyamokat, előadás-sorozatokat lehet rendezni, ahol a legjobb előadók a számukra legmegfelelőbb témákkal vehetnek részt könyvtárosaink szakismereteinek továbbfejlesztésében. E néhány példa csupán azt kívánja jelezni, hogy a megfelelően szervezett és jól vezetett szakbizottságok tevékenységi területe s így súlya és jelentősége idővel egyre jobban növekedhetik.

Az OKT vitái megfelelően rendezték a szakbizottságok szervezeti felépítését is: a nagyjából 8—12 tagú szakbizottságok elnökei általában tanácsai tagok lettek, a titkári feladatok ellátását általában — már csak a szervezetszerű kapcsolatok realizálása miatt is — az OSzK módszertani osztályának megfelelő munkatársaira bízta, tagokul az ország legjobb szakkönyvtárosait hívták meg. A Művelődésügyi Minisztérium könyvtári osztályának munkatársai — szintén a munka sokoldalú, államigazgatási szinten is megteremtendő kapcsolatai miatt — részt vesznek a bizottságok tevékenységében. A szakbizottságok természetesen a Tanácsnak felelősek munkájukért; munkatervüket önállóan készítik el, — ez éppen a problémák gazdagságát, árnyaltságát, élettellel való kapcsolatát biztosítja. A munkatervük felülvizsgálatát, egyeztetését s jóváhagyását a Tanács elnöksége végzi el.

Az eddig elmondottak valószínűvé teszik, hogy a bizottságok munkájának összefogása, a kiadványok színvonalas gondozása miatt kis létszámú (esetleg két fő) szaktitkárság létrehozására is gondolni kell a Tanács elnök-

¹⁵ Könyvtári szakfolyóirataink is gazdag publikációs anyaghoz juthatnak a szakbizottságok megfelelően kidolgozott témái útján.

sége mellett. Ez a kicsiny, de jó könyvtári szakértőkből szervezendő apparátus biztosítja azt is, hogy a szakbizottságok működtetésének ne legyen bürokratikus vagy adminisztratív jellege.

III.

Az OKT hosszas és alapos vita után a következő szakbizottságok felállítását határozta el, felkérve egyúttal azok elnökeit és titkárait is:

1. *Könyvtárpolitikai és könyvtárügyi szakbizottság.* Elnöke Kovács Máté, titkára Fodor Zoltán. Munkatervének témái: a közművelődési könyvtárak továbbfejlesztésének problémái; a könyvtárpolitikai irányelvek kidolgozása a könyvtárak távlati fejlesztési tervének előkészítéséhez; a könyvtári szaksajtó jelenlegi állapota és továbbfejlesztésének problémái; a könyvtári állománnyal kapcsolatos egyes alapelvek kidolgozása; az ifjúság olvastatásának művelődéspolitikai kérdései; a törvényerejű rendelet és a minisztertanácsi határozat intézkedései alapján kiadandó további rendelkezések sorrendjének megállapítása, állásfoglalás az egyes alapelvek tekintetében; a könyvtárak közös propagandájának ügye; nemzetközi könyvtári kapcsolataink; módszertani felülvizsgálatok irányelvei; könyvtári szakkiadványok terve.

2. *Könyvtárigazgatási szakbizottság.* (Egyelőre két külön munkabizottságot is megalkított: a jogi és gazdasági s a statisztikai.) Elnök KONDOR Imre, titkár SALLAI István. Témák: a könyvtári statisztika minimumának kidolgozása és érvényesítése; az egységes könyvtárstatisztika kérdései; a jelentősebb könyvtári hálózatok szervezeti, illetve működési szabályzatainak ellenőrzése; a könyvtárügyi jogszabályok új szerkezetben történő kiadása; az általános tudományos és tudományos szakkönyvtári munkakörök képesítéshez kötéséről szóló átdolgozott rendelettervezet; a könyvtári munka tervezése; a könyvtárak távlati fejlesztési tervének előkészítése a könyvtárpolitikai bizottság által kidolgozott elvek alapján; a könyvtárosok bérezési és státusz-kérdéseivel kapcsolatos ügyek.

3. *Szerzeményezési szakbizottság.* Magában foglalja a régi könyvalapbizottságot, s így — figyelembe véve a modern szerzeményezés kérdéseit — két csoportban dolgozik. Elnöke MÁTRAJ László, titkára BORSA Gedeon és SEBESTYÉN Géza. Tematika: közművelődési könyvtáraink állományproblémái; az Országos Széchényi Könyvtár könyvelő osztálya könyvfelajánlási jegyzékeinek jóváhagyása; a Könyvalap funkcióira és működésére vonatkozó javaslat; a hálózati elvből eredő szerzeményi feladatok; külföldi folyóiratok és könyvek rendelése és vétele; a könyvtárak profilproblémája.

4. *Katalogizálási szakbizottság.* Elnöke GORIUPP Aliz, titkára RÁCZ Aranka. Tematika: a címleírási példatár elkészülő részeinek lektorálása és megvitatása; a különleges könyvtári dokumentumok címleírási szabályainak folyamatos lektorálása és kiadása; a periodikáknak a szabványhoz mérten bővebb címleírási szabályainak kidolgozása; a tárgyszókatalógus szabályainak megvitatása és a kész szabályzat publikálása; a cikk-katalógus problémái; a tudományos könyvtárak katalógus-helyzete; a magyar testületi szerzők és névváltozásaik jegyzékének összeállítása; a közművelődési könyvtárak katalógushelyzetének felülvizsgálata; az egyes könyvtárakban készülő címfelvételi szótárak munkálatainak koordinálása.

5. *Országos osztályozó szakbizottság.* (A bizottság eddig az Országos Széchényi Könyvtár keretében dolgozott „Országos Osztályozó Bizottság” elnevezéssel.) Elnök VEREDY Gyula, titkár BABICZKY Béla. A bizottság folytatja munkáját az Egyetemes Tizedes Osztályozás magyarországi gyakorlatának egységesítésére és közvetíti a tizedes osztályozás fejlesztésére, módosítására vonatkozó hazai javaslatokat a Nemzetközi Osztályozó Bizottsághoz.

6. *Olvasószolgálati szakbizottság.* Elnöke VÉRTES György, titkára SZENTMIHÁLYI János. Tématerve: a könyvtárközi kölcsönzés; a tudományos szakkönyvtárak és az

oktatás kapcsolatainak kérdései; a könyvtárak olvasószolgálatának kapcsolatai a tudományos kutatóintézetekkel; az olvasószolgálat szervezete; az olvasószolgálat színvonalának vizsgálata, különös tekintettel a közművelődési könyvtárakra; a könyv-alap által kezelt könyvek felhasználása a könyvtárközi kölcsönzésben.

7. *A gyermek és ifjúság olvasmányaival foglalkozó szakbizottság.* Elnöke SALLAI István, titkára RÁCZ Aranka. Tématerv: az iskolán kívüli gyermekkönyvtárügy helyzetének feltárása; az iskolai könyvtárak helyzetének és problémáinak elemzése; szervezeti kérdések; a budapesti gyermekkönyvtárosok részére rendezendő továbbképző tanfolyam programjának kidolgozása; önálló fővárosi gyermekkönyvtár felállításának terve.

8. *Bibliográfiai szakbizottság.* Elnöke KÓHALMI Béla, titkára BÉLLEY Pál. Tematikája: az 1958. évi országos bibliográfiai terv összeállítása; az ajánló bibliográfiák műfajainak és felhasználtságának elemzése országos tapasztalatok alapján; a magyar könyvtári „*Minerva*” szerkesztési szabályainak kidolgozása; a magyar bibliográfiák bibliográfiájának szerkesztési szabályzata; az UNESCO nyújtotta bibliográfiai lehetőségek felmérése.

9. *Dokumentációs szakbizottság.* Elnöke JÁNSZKY Lajos, titkára SIMON Mária Anna. Tematikája: a FID-konferencia referátumának elkészítése; a dokumentációs tevékenység felmérésére irányuló kérdőpontok szakterületenkénti kidolgozása a statisztikai albizottság közreműködésével; az OKT döntésétől függően a dokumentációs tevékenység felmérésének megkezdése; szabadalmi dokumentáció kérdése.

10. *Raktározási, állományvédelmi és mikrofilm szakbizottság.* Elnöke DOMANOVSKY Ákos, titkára RÁCZ Aranka. Tématerv: könyvtáraink nemzeti értékeinek reprodukciókban való megőrzésének terve; mikrofilm-használat a magyar könyvtárakban, központi mikrofilmlaboratórium, esetleg mikrofilmvállalat létesítése; a könyvhigiénia ügyének hazai állása, javaslatok az elvégzendő feladatokra; kötetzeti problémák, gyorsított könyvkötési eljárások alkalmazása; tömörített raktározás; raktárak védelme, technikai és munkaerő-problémák a raktárakban.

11. *Könyvtárépítési és berendezési szakbizottság.* Elnöke KÉKI Béla, titkára TOMBOR Tibor. Tématerve: a külföldi könyvtárépítési és berendezési szakirodalom nyilvántartása, képanyag gyűjtése; közreműködés az OSzK új épületére vonatkozó elhelyezési és berendezési részletes terv kidolgozásában; könyvtárépítési és berendezési általános mutatószámok összeállítása, illetve ilyen tárgyú segédlet szerkesztése a könyvtárak távlati fejlesztési tervének elkészítéséhez; esetenkénti szakvélemények és szaktanácsok nyújtása

12. *Képzési és továbbképzési szakbizottság.* Elnöke WALDAFFEL Eszter, titkára DURZSA Sándor. Tematikája: a Tanítóképző Akadémián szervezett fakultatív könyvtárosi tárgy tanterve, tematikája, a jegyzet elkészítése, megvitatása; az 1957/58. évi országos könyvtárosi továbbképzési terv megvitatása, a tanfolyamok megindítása, az ellenőrzés megvalósítása, a szakozási oktatás tervének megbeszélése az Országos osztályozó szakbizottsággal; az egyetemi oktatási tematika megvitatása.

E gazdag és sokoldalú tematika is ízelítőt ad abból, hogy a közeljövőben a Tanács és szakbizottságai — eltekintve a mindig adódó aktualitásoktól — milyen irányban, milyen tartalmi és szakmai keretben keresik könyvtárügyünk fejlesztésének következő állomásait.

Éppen az OKT eddigi tevékenysége igazolta, hogy a szakterület tanácsi formában gyakorolt önigazgatása, könyvtárügyünk valódi egységének érdekében kifejtett fáradozása, a szakma legjobbjainak tanácsadó tevékenysége nélkülözhetetlen könyvtáraink, könyvtárügyünk, a Művelődésügyi Minisztérium és annak könyvtári osztálya számára. Megmutatkozott ez abban is, hogy a Tanács és a könyvtári osztály közös elhatározással keresték az együttműködés leghelyesebb útjait (ez a múltban nem volt mindig így), közösen

hangsúlyozták az OKT működésének átfogó jelentőségét, a Tanács nagyobb súlyának követelését,¹⁶ s együtt dolgoztak azokon a terveken, melyek minden bizonnyal elősegítik majd a Tanácsnak és szakbizottságainak eredményesebb munkáját. Ennek alapvető feltétele azonban az egész magyar könyvtárostársadalom érdeklődése, segítsége, támogatása: enélkül a Tanács működése nem érheti el céljait.

HARASZTHY GYULA

GYULA HARASZTHY: LE CONSEIL NATIONAL DES BIBLIOTHÈQUES ET LES PROBLÈMES ACTUELS DE LA BIBLIOTHÉCONOMIE HONGROISE

La conférence des Bibliothécaires hongrois, tenue en 1951, a pris une délibération selon laquelle il faut organiser, auprès du Ministère des Affaires Culturelles, un Conseil des Bibliothèques ayant les fonctions d'un corps consultatif et le devoir de prêter assistance à la direction des bibliothèques publiques et scientifiques de Hongrie. Conformément à cette décision, le Conseil National des Bibliothèques fut organisé en 1953; ses membres furent choisis en général parmi les conservateurs dirigeants les plus qualifiés de nos différentes bibliothèques et réseaux de bibliothèques tant scientifiques que publiques; cette composition du Conseil garantit son autorité professionnelle et scientifique. Pendant ces dernières années, le Conseil a étudié plusieurs problèmes importants de bibliothéconomie et contribua ainsi à les rapprocher de leur solution (par exemple les problèmes de la formation et des cours de perfectionnement des bibliothécaires, la situation des bibliothèques scolaires, la question des bibliothèques syndicales, la situation des bibliothèques départementales, le problème des bibliothèques spécialisées, il a préparé la loi sur les bibliothèques codifiée en 1956, il a examiné et apprécié, en outre, la situation et les tâches de plusieurs grandes bibliothèques).

La loi sur les bibliothèques hongroises promulguée en 1956 a apporté un changement très important dans le travail et l'organisation du Conseil National des Bibliothèques en réglant sa condition juridique et en définissant ses tâches et son organisation. Conformément à la loi, le Conseil sera dorénavant un organe consultatif près le Ministère des Affaires Culturelles, le président et le secrétaire seront nommés par le ministre. Le Conseil est composé de 25 membres, ses réunions sont, en général, mensuelles et il prend ses résolutions à la majorité des voix.

En vue de faciliter et d'étendre ses activités, Le Conseil a organisé des commissions spéciales ou collaborent, en dehors des membres du Conseil, les bibliothécaires hongrois les plus éminents (le nombre total des bibliothécaires travaillant dans les 12 commissions qui fonctionnent actuellement, est d'environ 130). Les présidents des différentes commissions sont, en général, membres du Conseil et ils sont responsables des activités des Commissions qu'ils dirigent, devant le Conseil.

Les activités des Commissions fonctionnant actuellement s'étendent sur les domaines suivants: politique des bibliothèques et questions de principe, direction et administration des bibliothèques, acquisition, catalogage, classification, service public, littérature pour les enfants et pour les adolescents, bibliographie, documentation, emmagasinage, protection des fonds et microfilm, construction et aménagement de bibliothèques, formation et perfectionnement professionnels.

L'activité développée par le Conseil et de ses commissions spéciales en 1957 a montré que cette auto-administration professionnelle, sous forme de conseil, les efforts

¹⁶ Meg kell mondani, hogy a Tanács eddig nem tett sokat munkájának megismeretése és népszerűsítése érdekében sem „felfelé”, az illetékes vezető kormányzati szervek felé, sem a széles könyvtárostársadalom felé. Ez a kritika joggal hangzott el egyes tanács-tagok részéről. A Magyar Távirati Iroda, a sajtó, könyvtári folyóirataink tájékoztatása általában elmaradt. A közvélemény befolyásolására alkalmas jó grafikonokkal, adatokkal ellátott röpiratokat is ki lehetne adni. A Tanács tagjai szolgálati helyükön rendszeres tájékoztatásokat adhatnának az OKT problémáiról, vitáiról.

faits par le Conseil en vue de coordonner les activités des bibliothèques hongroises, ainsi que la collaboration effective des meilleurs spécialistes ont été profitables aussi bien pour les bibliothèques et pour la bibliothéconomie que pour le Ministère et plus spécialement pour la Direction des Bibliothèques. Ce travail coordinateur et consultateur est d'autant plus important, que les bibliothèques hongroises, dont le nombre est d'environ 18 000, appartiennent, du point de vue de leur direction (surveillance) à environ 20 organes de compétence nationale, par conséquent de bons résultats ne peuvent être obtenus qu'au moyen d'une activité basée sur des principes nettement déterminés et grâce à une appréciation juste des ressources et des possibilités dans leur ordre le plus opportun.

Nagybetű-használat a címleírásban

Címleírási szabványunk úgy rendelkezik, hogy „a nagybetűk használatában a mű nyelvének mai helyesírását kell követni, azaz a címlapon csupa nagybetűvel vagy díszítési okokból nagy kezdőbetűkkel szedett szavakat az illető nyelv helyesírása szerint kell átírni”. Ez a kevésbé feltűnő és magától értetődőnek látszó előírás egyike a szabvány legszélesebbkörű érvénnyel bíró szabályainak: a könyvek többségénél sor kerül az alkalmazására. Az első pillantásra azt gondolhatnók, hogy ez az alkalmazás nehézségekbe alig ütközhetik, — ez azonban alapos tévedés. Amíg magyar könyvekről van szó, addig nehézségek valóban kevésbé jelentkeznek: az Akadémia helyesírási szabályai részletesen intézkednek a nagybetű-használat kérdésében,¹ és ahol cserbenhagynak, ott segít a nyelvérzék. Egészen más a helyzet az idegen nyelvű könyveknél: az idevonatkozó helyesírási szabályok nehezebben hozzáférhetők, gyakran nem eléggé kimerítőek, ami igen sok esetben ingadozóvá teszi az illető nemzet helyesírási gyakorlatát, és kétely esetén nyelvtudás és nyelvérzék sem jönnek olyan mértékben segítségünkre, mint a magyarban. A konzekvenciát nagy tudományos könyvtáraink címleírói és revizorai jól ismerik: a nagybetű-használat állandó fejtörést, sok veszélyeséget okoz és a címleírásba belecsúszó hibáknak vitán felül legkiadósabb forrása.

A külföldi címleírási szabályzatok ebből a tapasztalati tényből kiindulva általában külön függeléket szentelnek a nagybetű-használatra vonatkozó utasításoknak. E szabályzatok gyakran jó segítséget nyújtanak idevágó nehézségeink megoldásában, — már ti. a magyar könyvtárosok ama kis töredékének, amelynek rendelkezésére állnak, — még gyakoribb azonban az az eset, hogy csődöt mondanak, mert nem elég kimerítőek.

Mindezek alapján azt hisszük, hogy nagy tudományos könyvtáraink címleíróinak és bibliográfusainak hasznos szolgálatot teszünk, ha az alábbiakban megkíséreljük a nagybetűk használatát megkönnyítő utasítás tervezetének összeállítását. Kísérletünk természetesen gyakorlati célkitűzésű: egyrészt csak azokra a nyelvekre van tekintettel, amelyek tudományos könyvtáraink többségének anyagában jelentős mértékben vannak képviselve, — tehát a magyar mellett a román, a germán és a szláv nyelvekre, — másrészt pedig e nyelvi határokon belül is természetesen csak a nagybetű-használatnak gyakoribb, a bibliográfiai és katalógusmunka szempontjából fontosabb eseteit öleli fel. A gyakorlati célkitűzésből következik, hogy összeállításunkban lehetőleg rövidsége és egyszerűsége törekedtünk, — az ilyen segédeszköznek csak akkor van értéke, ha pillanatok alatt ad választ a kereső kérdésére. Ezért igyekeztünk minél általánosabb érvényű szabályokhoz eljutni; így

¹ *A magyar helyesírás szabályai*. 10. kiad. 1954. 121—140. és 220—264. l.

például ott, ahol a nemzeti gyakorlat határozatlan, ingadozó, azt a megoldást írjuk elő, amely a figyelembe vett nyelvek többségének gyakorlatával egybeesik.

Vannak egyes pontok, ahol nem jutottunk el határozott javaslatig, hanem csak rámutattunk a nehézségekre és a megoldási lehetőségekre — abban a reményben, hogy azok a kartársaink, akik egy ilyen utasítás megszületését hasznosnak tartanak, hozzászólásaikkal segíteni fognak a kétes pontokat megoldani. Csak ezen az úton válhatik esetleg az alábbi összeállításból gyakorlatilag valóban használható segédeszköz; az ilyenfajta feladat kielégítő módon csak kollektív munkával oldható meg.

1.

A végig nagybetűvel nyomott vagy részben nagybetűs nyomással vagy nagy kezdőbetűvel díszített címlapoknak a címleírási szabvány által előírt átírásában, valamint a nem a címlapról vett címleírás-részek megszövegezésében a nagybetű-használat alábbi szabályai alkalmazandók. Ezek szerint a szabályok szerint kell eljárni akkor is, ha a nem nagybetűvel nyomott címlap nagybetű-használata az alábbiakban foglaltaktól eltér.

Azonban az olyan 1711 előtti magyarországi és 1600 előtti külföldi címlapoknak, amelyek nagy- és kisbetűt vegyesen használnak, nagybetűhasználatát a címleírásban híven kell visszaadni².

2.

A mondat első szava nagy kezdőbetűvel irandó. Tehát pont után mindig nagybetűt használunk; kérdőjel és felkiáltójel után csak akkor, ha e jelek nem állanak egyetlen mondatot alkotó összetartozó szövegen belül, pl. Ne bánts a magyart! — mondotta Zrínyi. A mondaton belül használt idézőjelben, valamint kettőspont után általában csak az oratio rectát és az olyan idézeteket kezdjük nagybetűvel, amelyek nem simulnak bele az egységesen felépített mondatba annak részeként; pl. Education: intellectual, moral, physical. Ha a mondat hiányzó elejét három pont pótolja, az ezek után következő szót nem írjuk nagybetűvel, pl. Brüning, Elfriede: ... damit du weiterlebst!

A címleírás első szava mindig mondatkezdő szónak tekintendő és nagybetűvel randó, pl. Deutschen Leser, Dem — —; Vom Stein, Kari Reichsfreiherr: Briefwechsel.

3.

Mondaton belül is nagy kezdőbetűvel írjuk a könyvek, irodalmi művek, műalkotások címének első szavát, pl. A díjnyertes Hazánk földje, Aristotelis De anima libri III. Rembrandt Éjjeli őrzárata. Ha a cím élén álló névelő vagy praepositio a mondatbafoglalás következtében változást szenved, akkor az utána következő szó irandó nagy kezdőbetűvel, pl. Introduzione alla lettura del Paradiso di Dante³.

² A fenti határ-évszámok helyébe esetleg korábbiak is tehetőek.

³ Az angol és francia bibliográfiai gyakorlat ilyen esetekben a címkezdő névelő vagy praepositio helyett az utánuk következő első szót írja nagybetűvel. Tekintettel azonban arra, hogy ez nem ritkán eléggé különös megoldásokra vezet, a magyar szokás, amely ebben az esetben nem tesz különbséget névelő vagy praepositio és egyéb szavak között, megfelelőbbnek és logikusabbnak látszik, s így idegen nyelvű címekre is ez alkalmazandó. Itt említjük meg, hogy a Porosz instrukciók előírják az angol és francia címek substantivum regensének nagybetűs írását is. Ezt az előírást sem az angol, ill. francia helyesírás, sem a két nép bibliográfiai gyakorlata nem indokolja, hanem egyedül csak az a fontos szerep, amit a Porosz instrukciók a substantivum regensnek juttatnak. A Library of Congress és a Vatikáni Könyvtár címfelvételi szabályai viszont előírják a tárgyi vezérszós felvételeknél a cím élén hagyott címkezdő névelő után következő szó nagy kezdőbetűs írását. A Bibliothèque Nationale, a British Museum (de a British National Bibliography nem!) ugyanezt a gyakorlatot követik a szerzős művek címében is, a Bibliothèque Nationale ezenkívül a du, de la, valamint — nem nagyon következetesen — a latin praepositiók utáni szót is nagygyal írja, viszont a francia határozatlan névelők utánit nem. Ezek a szokások idegenek a magyar címleírási gyakorlattól, s átvételüket nem is indokolná semmi, hiszen itt nem helyesírási szabályról, hanem csak egy speciális bibliográfiai gyakorlatról van szó, amely az illető országokban sem talál általános követésre.

Az olyan címeknél, mint Petőfi legszebb költeményei vagy Leonis Allatii opera omnia a „legszebb”, ill. az „opera” szavakat nem írjuk nagybetűvel, mert az ilyen gyűjteménycímeknek a szerző neve integráns része, s így ez tekintendő a cím első szavának.

Nagy kezdőbetűvel írjuk a „vagy”, „azaz” szavak és idegen megfelelőik (seu, id est, or, being, ou, oder stb.) után következő alternatív cím első szavát is, pl. Pannóniai fénix, avagy Hamvából feltámadott magyar nyelv; Menippus, sive Dialogorum satyricorum centuria. De ha ezek a kötőszavak csak a magyarázó alcímet vagy a főcímbe foglaltaknak részletesebb kifejtését vezetik be, akkor nem használunk utánuk nagybetűt.⁴

4.

Nagy kezdőbetűvel irandó minden tulajdonnév, tehát emberek, istenek, állatok, földrajzi helyek, csillagok, épületek, hajók, testületek, megszemélyesített elvont fogalmak és egyes történeti fogalmak és események *egyedi* neve.

A köznevek és mellénevek is nagy kezdőbetűvel irandók, ha tulajdonnévül, tehát egyén, ill. egyedi fogalom megjelölésére szolgálnak, pl. a Haza Bölcese, le Docteur angélique.

Viszont kisbetűvel írjuk azokat a tulajdonneveket, amelyeket átvitt értelemben köznévként használunk, pl. a röntgen, madeira, un vrai tartufe.

5.

A *személynevek* nagy kezdőbetűvel irandók, mégpedig a család- és keresztnév mellett az állandó mellénevek, a név alkotórészeivé vált megkülönböztető jelzők is, pl. Könyves Kálán, Albertus Magnus, Pierre le Grand, Friedrich der Zweite, Hans Holbein der Jüngere.

Viszont a „szent” jelzőt a szentek nevében általában kisbetűvel írjuk, pl. szent Erzsébet, der hl. Augustinus, san Francesco, saint Honoré, sv. Benedikt. Nagybetűvel írjuk e jelzőt az angolban (Saint Ambrose), és az S. rövidítést olaszban. Ha ellenben a szent neve egy épület, hely, ünnep stb. nevének része, akkor a „szent” szó is nagygyal irandó, pl. Szent István körút, Sankt Wolfgang-See, Castel Sant'Angelo.

A családnévvel külön írott partikulái túlnyomórészt kisbetűvel irandók, kivéve a román nyelvekben a névelőt és az angolban minden partikulát, tehát az A, O', Mac, Fitz mellett az angol szerzők idegen eredetű nevének külön írott partikuláit is, pl. De Quincey, Van Buren. A családnév külön írott tagját képező „szent” szó és idegen nyelvű megfelelői, illetve rövidítéseik (S., St., Szt.) nem partikulák, hanem összetett családnév komponensei, és nagybetűvel irandók, akár van utánuk kötőjel, akár nincsen.

A szerzetesi nevek többszavas megkülönböztető jelzőiben a névelő, kötőszó és praepositio kivételével minden szó nagy kezdőbetűvel irandó, pl. Alexius a Sancta Trinitate, Emmanuel ab Undecim Mille Virginibus.

6.

A *személynevekből képzett közfőneveket, melléneveket és ígéket* a latinban, angolban és hollandban nagybetűvel, a magyarban, a szláv, a román és a skandináv nyelvekben általában kisbetűvel írjuk.⁵

⁴ A francia és az angol bibliográfiai gyakorlat ilyenkor is a címkezdő névelő után következő szót írja nagybetűvel, — erre is állnak az előző jegyzetben mondottak.

⁵ Természetesen ez a szabály sem fedi teljesen az egyes nyelvek gyakorlatát: éppúgy találunk pl. az angolban kisbetűvel írott személynévből képzett melléneveket stb., mint az oroszban vagy a franciában nagybetűvel írottakat. Pl. az *Oxford Dictionary*-ban Marxism, Marxist, Marxian, Hegelism, Malthusian. stb. mellett mesmerism és röntgenizing áll. Ez még magyarázható azzal, hogy itt már a személynévtől elszakadt közfőnévvé vált fogalmakról van szó (l. : 4. § 3. bekezdés), — bár természetesen ez a szabály is elmosódó határvonalat ad csak; vannak azonban ennél még kevésbé magyarázható és szabályba egyáltalán nem foglalható egyedi kivételek is. Ezek a kivételek azonban elhanyagolhatók, s a fenti szabályt mint általános érvényűt kezelhetjük, tekintettel arra, hogy az említett kivételek nem nagyszámúak, és írásmódjuk többnyire saját hazájukban sem következetes.

Kivételek :

a) Ha a magyarban a többbelemű személynévből melléknévet képezünk, akkor a személynév nagy kezdőbetűjével irandó és a képző kötőjellel kapcsolandó az utolsó elemhez, pl. Kossuth Lajos-i, III. Richard-i.

b) A személynév akkor is megtartja nagybetűjét, ha a -féle, -szerű, stb. szók hozzáfűggesztésével melléknév előtagjává válik, pl. Ady-féle, József Attila-szerű, Dickens-like.

A németben a személynévből képzett közfőnevek írásmódja nem okoz problémát, — annál keményebb dió azonban a személynévekből képzett melléknévek kérdése. A német helyesírás ismer ugyan egy idevágó szabályt, de ez csak részben fogja meg a tényleges gyakorlatot. E szabály : a személynévből képzett melléknévek nagybetűvel irandók, ha már arról az egyénről, tulajdonáról vagy alkotásairól van szó, de kisbetűvel, ha fajta megjelölésére szolgálnak, pl. das Goethesche Antlitz, die Goetheschen Gedichte, — de : drakonische Strenge, der solonische Geist der Servianischen Verfassung. Viszont a német helyesírási gyakorlat nem egy olyan esetet produkál, amelynek az ellenkezője legalább ugyanolyan jól — ha nem jobban — beleférne ebbe a szabályba, pl. der pythagoreische Lehrsatz, der Farnesische Herkules. Nyilvánvaló, hogy a szabályban megadott kritérium határozatlan, és így a szabály nem egyszer csődöt mond. Kétes esetben nézzünk utána szótárban az elfogadott írásmódnak ; szükség esetén pedig döntsünk a nagybetű mellett.

Vigyázat! Ha a személynév (tehát nem a belőle képzett melléknév) alanyesete közfőnévnek vagy melléknévnek jelzője, és ezzel nincsen egybeírva, akkor persze minden nyelvben megtartja nagy kezdőbetűjét, pl. Kossuth-bankó, Árpád-kori, Diesel-engine, Röntgen-rayed.

7.

Népek, fajok, törzsek neve, ha főnévként használjuk, akár a nép, faj, törzs, akár ezek egyedeinek jelölésére, a latinban, franciában, olaszban, angolban, németben, hollandban és a szláv nyelvek nagyrésztében nagy kezdőbetűvel irandó, a magyarban, oroszban, spanyolban és portugálban viszont kisbetűvel, pl. : les Français, de : венрепу.

Ha a nyelv megjelölésére használjuk ezeket a neveket főnévként, akkor a latinban, angolban, németben és hollandban, ha pedig bármilyen értelemben melléknévként használjuk őket, akkor csak a latinban, angolban és hollandban írunk nagybetűt, a többi nyelvekben nem ; tehát : ins Deutsche, the French language, — de : la littérature française.

8.

A *földrajzi neveket*, tehát országok, vidékek, közigazgatási területek, városok, községek, hegyek, vizek, barlangok stb. nevét nagy kezdőbetűvel írjuk.

Az egyelemű, vagyis egy szóból (amely persze lehet összetett szó is) álló neveknél ennek a szabálynak a végrehajtása egyszerű ; annál több nehézséget okoz azonban a többbelemű földrajzi nevek írása.

Végig nagybetűvel írjuk — a névelők, kötőszók és praepositíók kivételével —

1. minden nyelvben a többbelemű országneveket ;

2. az angol, német és holland nyelvben általában minden többbelemű földrajzi nevet ;

3. franciában a kötőjellel kapcsolt többbelemű neveket, pl. Aix-les-Bains, Forêt-Noir.

Egyebekben az egyes nyelvek gyakorlata nagyon különböző s emellett gyakran ingadozó is. A név első szavát általában nagybetűvel kell írni, de ha közfőnév, akkor a franciában és a szláv nyelvekben ezt az első szót többnyire kisbetűvel írják, pl. mer du Nord, mont Blanc (de Mont Blanc is), канал Москва-Волга. Ha a közfőnév nem első helyen áll, akkor általában kisbetűvel irandó, — így a magyarban is, — pl. Csendes-óceán, Heves megye, de az ellenkezője is előfordul, pl. Борецкий Лес. A többbelemű földrajzi nevek írásánál tehát óvatosság ajánlatos, — tanácsos a szó elfogadott írásmódjának

segédkönyvekben utánanézni. Ha nem találunk megnyugtató útbaigazítást, akkor írjunk nagybetűt⁶.

Vigyázat! Mindig ügyeljünk arra, hogy a nagybetűs írásmód csak a szoros értelemben vett névre vonatkozik, de nem vonatkozik az olyan összetételekre, amelyekben a tulajdonképpeni földrajzi név mellett még egy attribútum áll, amely nem integráns része a névnek, pl. state of Michigan, il monte Vesuvio.

A földrajzi nevek előtt álló s azok elmaradhatatlan tartozékát képező névelőket kisbetűvel írjuk, pl. le Havre, den Haag.

Az itt elmondottak általában a templomok és egyéb épületek, parkok, hidak nevére is állnak.

Utcák, terek nevében az „utca”, „tér”, stb. közfőnevet csak az angolban, németben és hollandban írjuk nagybetűvel, tehát: Fleet Street, — de: Невский проспект, place Louis XV., boulevard Saint-Laurent, piazza S. Trinita.

9.

A földrajzi névből képzett közfőneveket, mellékeveket és igéket általában kisbetűvel írjuk.

Kivételek:

a) A latinban, angolban és hollandban általában nagy kezdőbetűt írunk, pl. Vindobonensis, to Americanize, West Pointer, Londonian;

b) Nagybetűvel írjuk azokat a helynévből képzett mellékeveket, amelyek egy másik, összetett földrajzi névben jelzőként szerepelnek, pl. az Erdélyi érchegeység, la Sèvre Niortaise, Ростово—Суздальская земля, Нижне—Плимский район, — de: bajai járás;

c) németben az -er képzővel képzett mellékeveket, pl. Wiener;

d) a magyarban a többbelemű földrajzi névből képzett mellékevek első tagját, ha ez tulajdonnév, pl. Kaspi-tengeri, San Diego-foki, Rákóczi úti, — de: fekete-tengeri észak-erdélyi. Nagybetűvel írjuk továbbá az -i képző használata esetén a többbelemű idegen helységnevek mindkét tagját is, pl. Karlovy Vary-i.

Vigyázat! Ha a földrajzi név (de nem a belőle képzett melléknév) alanyesetű közfőnévnek vagy melléknévnek jelzője, de azzal egybeírva nincsen, akkor természetesen nagy kezdőbetűjét megtartja, pl. Budapest-szelet, Bath-metal, Locarno spirit, London blue.

10.

Az égtájak nevét eredeti értelmükben, tehát ha irányt jelentenek, kisbetűvel írjuk, pl. északon, le vent du nord, going west, — kivéve németben, pl. nach Süden. Nagybetűvel akkor írjuk az égtájak nevét, ha főnévként a Föld egy bizonyos része vagy valamely meghatározott vidék, földrajzi terület megjelölésére használjuk, pl. a Kelet népei, Estremo Oriente, le Midi royaliste, la France du Sud, the North of England.

Ugyancsak nagybetűvel írjuk az égtáj nevét összetett helynevekben, pl. Nyugat-Magyarország, North-California. De: южное Поволжье, northern California, — mert itt az égtájmegjelölés formailag nem összetett név része, hanem csak jelzője az egyelemű földrajzi névnek.

11.

A hónapoknak és a hét napjainak nevét csak a latinban, angolban, németben és hollandban írjuk nagybetűvel, pl. dies Solis. Az ünnepek nevét a fentiekén kívül a román nyelvekben is, tehát: Saturnalia, Quadragesima, Pâques, Avvento.

A francia forradalmi naptár hónapjainak nevét kisbetűvel írjuk. Ugyancsak kisbetűvel irandók a latin naptár calendae, idus, nonae, feria szavai is.

⁶ Az egyes nyelvek gyakorlatának sokfélesége miatt nagyon örvendetes volna, ha a többbelemű földrajzi neveknél valamilyen egyszerűsítő szabályt lehetne bevezetni, pl. olyant, amilyent alább a 12. pontban a testületek nevére vonatkozólag javasolunk. A földrajzi nevek írásmódját illető gyakorlat azonban a sok következetlenség ellenére is nagyobb mértékben csapódott le az egyes nyelvek helyesírási szabályaiban, mint a testületek nevét illető, s ezért az önkényes egyszerűsítés itt nem látszik megengedhetőnek. Erre vonatkozólag a nyelvészek véleményét kellene meghallgatni.

A *testületek nevééről* az Akadémia Helyesírási szabályainak 261. pontja ezt mondja : „A hivatalok, intézetek, intézmények, iskolák, szervezetek, szövetsézetek, társulatok, vállalatok és hasonló hivatalos nevében minden lényeges szót nagy kezdőbetűvel írunk”.

A magyar helyesírásnak ez a szabálya alkalmazandó minden nyelvű címleírásban, mégpedig azzal, hogy a névelők, kötőszók és praeposíciók kivételével minden szó „lényeges”-nek tekintendő, és hogy a kötőjellel az előző szóhoz kapcsolt szó is nagy kezdőbetűvel írandó, pl. Medico-Chirurgical Society⁷.

Ez a szabály alkalmazandó akkor is, ha egy bizonyos testületnek stb. nem teljes, hivatalos, hanem csak rövidített, közhasználatú nevét használjuk, pl. az Opera ez idei műsora.

⁷ Ezt a szabályt, amely általánosító jellegével nem egy nyelv speciális szabályai-val ellentétbe kerül, a következő érvekkel támasztjuk alá :

Miután testületnevek igen nagy számban fordulnak elő a címleírásokban, s miután ezek írásmódjában ez egyes nyelvek gyakorlata nagyon eltér egymástól, a címfeltevő munkáját nagyon megnehezítené, ha e sok eltérő szabályt mind tiszteletben kellene tartania. Így például az orosz szabályok szerint végig nagy kezdőbetűvel kell írni a legfőbb párt- és kormánysszervek neveit ; más testületek nevének csak az első szavát ; ha a név egy része idézőjelen van, akkor csak az idézőjelen belüli első szót (pl. *Совхоз „Путь к социализму”*) ; végül a testület hivatalos nevében bennfoglalt rövid közhasználatú nevének első szavát (pl. *Госуд. орд. Ленина академический Большой театр*) és a „Совет депутатов трудящихся” kitétel első szavát (pl. *Казанский Совет деп. трудящихся*). Az olaszban csak az első szó írandó nagygal, s a vatikáni szabályok szerint a „királyi”, „pápai” stb. melléknévek, valamint az ezeket követő szó, de az utóbbi csak akkor, ha a testületnév a testületi szerzős felvétel élén áll, vagy ha a „királyi”, „pápai” melléknévek egyetlen betűre vannak lerövidítve. Persze kivételek is vannak : Società delle Nazioni, Nazioni Unite. A *Porosz instrukció* a germán nyelvekben minden fő- és melléknévet nagygal írat ; — ez a szabály legközelebb áll a mi helyesírási szabályzatunk előírásához, viszont meglehetősen figyelmen kívül hagyja a németen kívül a többi germán nyelv helyesírási szabályait és szokásait. A British Museum katalógusa és a *British National Bibliography* a névelők, kötőszók és praeposíciókon kívül minden szót nagygal ír, vagyis pontosan azt a gyakorlatot követi, amit a magyar helyesírási szabályok előírnak, s amelynek kiterjesztését mi javasoljuk. Ezzel szemben a *Cumulative Book Index* az első szó kivételével minden szót kisbetűvel ír, sőt a Bibliographical Society of America által kiadott *International congresses and conferences 1840—1937 c.* bibliográfia odáig megy, hogy még a német főneveket sem írja nagybetűvel (pl. : *Internationaler kongress für arbeiterschutz*). A skandináv nyelvekben — legalább is a svédben és norvégban — viszont kétségtelenül érvényesül egy olyan szabály, hogy csak az első szó és a „királyi” melléknév után következő szó írandó nagygal.

Hogy a nemzeti gyakorlatoknak ezt a tarka sokféleségét milyen nehéz lenne, s ezért mennyire nem tanácsos figyelembe venni, arra intő példa a *World list of scientific periodicals 1952*. Ez a kiadvány kétségtelenül a nemzeti helyesírások tiszteletben tartásának elvéből indul ki, de a szabályok sokaságába teljesen belebonyolódik ; a szláv vagy a skandináv nyelveknél például nagybetűhasználatát annyira következtetlenné teszi, hogy néha még az sem állapítható meg, hogy az egymásnak ellentmondó megoldások közül melyiket kívánja szabályként alkalmazni, és melyik egyszerűen hiba, elírás. Emellett ahol következetes, ott előfordul, hogy nincs összhangban az illető nyelv gyakorlatával, — például amikor az oroszban a testületneveket végig nagybetűvel írja.

Az egyes nemzetek gyakorlata is erősen ingadozó, mégpedig annál inkább, minél jobban eltávolodik a végig nagybetűs megoldástól. Erre elég egy példa, — az Académie Française szótára a következő konkrét írásmódokat írja elő : La Société des Gens de lettres. L'Académie française. Académie Nationale de Musique. L'Institut d'Optique. L'Institut d'archéologie de la Faculté des Lettres de Paris. L'Office national du commerce extérieur. Le musée du Louvre. — Világszerte, hogy ezeket az írásmódokat közös nevezőre hozni, generális szabályt belőlük levezetni nem lehet.

Az egységesítő szabály tehát nemcsak elkerülhetetlen, de általában nem is minősíthető a nemzeti helyesírási szabályok megsértésének, mert hiszen ezek a nemzeti szabályok többnyire bizonytalanok, kialakulatlanok.

A testület stb. alosztályainak, bizottságainak, alárendelt szerveinek nevét csak akkor kell nagybetűvel írni, ha szervezetük vagy működésük bizonyos önállóságot mutat, s nem olvad bele teljesen a testület szervezetébe, működésébe; pl. a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, — de: az Oktatásügyi Minisztérium középiskolai főosztálya. Persze ez a kritérium eléggé bizonytalan, — a gyakorlat szükség-szerűen ingadozó lesz.⁸

13.

Az *újságok és folyóiratok* nevének minden szavát nagy kezdőbetűvel írjuk, kivéve a nem címkezdő névelőket, praepositíókat és kötőszókat. A meggondolások itt ugyanazok, mint a testületi nevek írásmódjánál. Egyébként ezt a kérdést a címleírási szabvány (MNOSz 3424—52.) 93. pontja az itt előírt módon már eldöntötte.

Kivételesen, ahol a gyakorlat ezt már szentesítette, egyes más művek — különösen nem folyóiratszerű periodikus kiadványok — címe is végig nagy kezdőbetűvel írható, pl. British National Bibliography, a Halotti Beszéd.

Sorozatok és gyűjtemények címe nem a fenti, hanem az általános szabály (l. : 3. pont) szerint irandó.

14.

A *történelmi események, korok, drámatatok, dokumentumok* nevét Akadémiánk helyesírási szabályai kisbetűvel írják, két kivétellel: a Nagy Honvédő Háború, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom.

A számunkra fontos idegen nyelvek gyakorlata viszont ezen a ponton olyan sok eltérést mutat egymástól, s ezenkívül az egyes nyelvek gyakorlata önmagában is annyira következtelen, hogy általános szabályok felállításáról nem lehet szó. Ennek illusztrálására íme néhány példa: Middle Ages, moyen âge (de Moyen Âge is), la Révolution française, die Französische Revolution, renacimiento, Rinascimento, World War, la Grande Guerre, la Guerre mondiale, la guerre de Cent Ans, la guerre russo-japonaise, der Russisch-Japanische Krieg, Великая Отечественная война, Trecento, les journées de Juillet (= a júliusi forradalom) stb. Itt tehát a címleírónak nem javasolhatunk mást, mint azt, hogy legyen óvatos, az ilyen egyedi történelmi fogalmak írásmódjánál esetenként nézzon utána az elfogadott írásmódnak, szükség esetén pedig vegye át a kezében levő könyv szövegének (nem a címlapjának!) írásmódját.⁹

15.

A *személyes névmás* 2. személyű magázó formái közül naggyal irandók a német Sie, Ihr, Ihnen, Euch és a régies Er, Ihn, Ihm, továbbá a norvég-dán De, Dem, Deres. A többi nyelvekben a magázó névmásokat kisbetűvel kell írni, kivéve a minket alig érdeklő levélstílusban, ahol persze még a tegező névmások is nagybetűvel irandók.

⁸ A *Helyesírási szabályok* 124. pontja az idézett rendelkezést azzal egészíti ki, hogy a kongresszusok, gyűlések, értekezletek nevét kisbetűvel kell írni. Ez a címleírás szempontjából is elfogadható lenne, ha ezek a nevek csak címben, szövegben szerepnének, s nem testületi szerzős címleírások és közreadói melléklapok élén is. Ilyen esetekben a kisbetűs írásmód kétségtelenül rosszul hatna, és így helyesebb lenne ezekre az esetekre kiterjeszteni a 261. pont érvényét, — tehát: a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók X. Nagygyűlése, Congrès International des Études Byzantines. Ha viszont a cédlafajet illetően a nagybetűs írásmód mellett döntenénk, akkor már azt is meg kellene fontolni, hogy az egyöntetűség érdekében nem lenne-e helyesebb, ha a könyvtári címleírásban a kongresszusok és gyűlések nevének írásánál is mindig a *Helyesírási szabályok* 261. pontját alkalmaznók.

⁹ A nemzeti gyakorlatok nagy eltérései egymástól természetesen következnek abból, hogy ezen a ponton a nagybetű-használatnak részben érzelmi gyökerei vannak, amelyek minden népnél mások. Az egyes nyelveken belüli következetlenségeket viszont magyarázza egyrészt az, hogy az említett érzelmi gyökerek osztályonként, politikai pártokonként stb. is változnak, másrészt pedig az, hogy csak némileg is kimerítő írott szabályozása ennek a kérdésnek úgyyszólván sehol sincsen, teljesen kimerítő pedig eleve nem is lehetséges.

Eppen ezért nagyon csábítóan látszanék a magyar szabály alkalmazása az idegen nyelvű címleírásokra is, — a testületek nevénél javasolt megoldás mintájára. Tagadhatatlan azonban, hogy ez egyes történelmi fogalmaknál nagyon meggyökeresedett nemzeti szokásokba ütköznék, s így helyesírási hibának ható megoldásokra vezetne.

16.

A megszólításként használt „*uram*”, „*asszonyom*” kifejezések nagy kezdőbetűvel irandók, kivéve a magyarban, az olaszban és a skandináv nyelvekben.

Nem megszólításban, hanem személynév előtt kisbetűvel irandók e kifejezések, kivéve a németben, valamint kivéve a francia, spanyol, angol és holland rövidített formáikat: M., Mme, Sr., Mr., Mrs. Ugyancsak nagybetűvel írjuk név előtt a „Miss” szót is.

17.

Címek, rang- és foglalkozás-megjelölések, ha megszólításként használjuk őket, nagygyal irandók, pl. Doctor, Major, Excellence, Maitre, Comte, Monsignore.

Ugyanezeket a megjelöléseket, ha személynév előtt állanak, csak az angolban németben és hollandban írjuk nagybetűvel, pl. Earl Spencer, der Wirkliche Geheime Rat Schulz. A németet kivéve, ezekben a nyelvekben is kisbetűt írunk, ha a szóban forgó megjelölések nem személynév előtt állanak, pl. Ph. D. Stanhope, earl of Chesterfield.

A fentiekben kívül nagy kezdőbetűvel irandók

- 1) az uralkodók és uralkodóházak tagjai címzésének minden szava, pl. Her Majesty, Son Altesse Royal, Sua Santità;
- 2) angolban a King, Queen, Prince megjelölések, ha meghatározott egyénre vonatkoznak, pl. the Queen, King Charles I.
- 3) oroszban a legmagasabb tisztségek viselőinek címei, pl. Маршал Советского Союза.

18.

Egyes fontosabb nyelvek néhány gyakorlatilag jelentősebb különleges szabálya:

a) A német nyelv minden főnevet nagybetűvel ír. Ez általános szabály, amely a főnevek írásmódját illetően a német nyelvben minden nehézséget és kételyt kiküszöböl.

E szabály helyes alkalmazásához meg kell jegyezni, hogy a nagybetűs írásmód kiterjed a főnévként használt más szófajtákra is, pl. der Nächste, das Wenn und das Aber, etwas Schönes, mit Zagen. Ez alól a szabály alól viszont elég számos kivétel van¹⁰, s így kétes esetekben ajánlatos szótárt használni. Az utóbbi szabály fordítottja, hogy ha a főnevek más szófajként — pl. viszonyzókként (dank, kraft, laut, trotz), határozatlan számnevekként (ein paar, ein bisschen), módhatározókként (teils, einmal) — vagy bizonyos állandó kapcsolatokban (not tun, schuld sein) szerepelnek, akkor kisbetűvel irandók.

b) A dánban régebben ugyancsak nagybetűvel írták a főneveket, az új helyesírás azonban már a kisbetűs írásmódot írja elő. — Az I (= ti) személyes névmás mindig nagybetűvel irandó.

c) Az angol nyelv általában erősen hajlik a nagybetűs kiemelés felé, ezért talán azt mondhatnók, hogy kétes esetekben tanácsos a nagybetűs megoldást választani. Persze még tanácsosabb megfelelő helyen (jó szótárban) utánanézni a kétes esetnek. — Megjegyzendő továbbá, hogy az angolban az egyes szám első személyű személyes névmás (I) mindig nagygyal irandó; ugyanígy az A. D. (= anno Domini), B. C. (= before Christ) rövidítések is, valamint az egyházak és politikai pártok tagjainak megjelölésére főnévként használt melléknevek, pl. Liberal Unionist, Bolshevik, — sőt: Bolshevik. — Viszont a tulajdonnévvel kötőjellel összekötött praefixum nem irandó nagygyal, pl. ex-President Truman, trans-Siberian.

d) Hollandban a személynevek De, Ten, Van partikulái, ha nincs előttük keresztnév, nagygyal irandók. — Ha a mondat első szava apostrophos betű ('s, 'k), ez kisbetűvel irandó, és az utánakövetkező szót írjuk nagygyal, — ez az egyetlen eset, amikor a mondatkezdő szót kisbetűvel írjuk. — Ugy mint az angolban, nagygyal írjuk az egyházak és politikai pártok tagjainak megjelölésére főnévként használt mellékneveket, pl. Lutheraan.

e) Franciában az état szó, ha államot jelent, továbbá franciában, olaszban és spanyolban az église, chiesa, iglesia szavak, ha egyházat jelentenek, nagybetűvel irandók, megkülönböztetésül e szavak egyéb jelentéseitől.

f) A szláv nyelvek — akár a magyar — általában takarékosan használják a nagybetűt; az angollal szemben ők képviselik az ellenkező végletet.

¹⁰ L. Der grosse Duden. Grammatik. 1935. 282. l.

Egyes tudományágak sajátos nomenklaturájának néhány fontosabb kérdése

19.

A *zoológiai* nomenklatura nemzetközi szabályai értelmében a latin, ill. latinositott tudományos állatrendszertani nevek első tagját mindig nagy kezdőbetűvel kell írni, a második és harmadik tagot mindig kicsivel, még akkor is, ha ez személynév főnévi **formában** (pl. *Halisarca dujardini*, *Hungarocypris madarászi*). Nagy kezdőbetűvel írjuk tehát a kéttagú (a genus és a faj nevéből álló) faj-nevek első tagját, a háromtagú (a genus, a faj és az alfaj, ill. változat nevéből álló) alfaj- vagy változat-nevek első tagját, végül a magasabb rendszertani kategóriák (család, rend, osztály, törzs) többes nominatívusban álló és nagyobb részt a-ra vagy ae-re, ritkábban i-re, vagy es-re végződő egytagú nevét.

Ha viszont az állatnév után ki van téve a névadó zoológus neve akár rövidítve, akár teljes formájában (ebben az esetben nominatívusban), akár zárójelben, akár anélkül, de nem az állatnév elengedhetetlen részeként, — ez már nagybetűvel irandó. Pl. Sprattus sprattus (L.), Clupeonella grimmii Kessler, Alosa kessleri kessleri (Grimm).

Visszont az állatok, állatnemzetségek stb. köznyelvi nevét, valamint azt a latin, rendszertani átalakított névfarmát, amely a nemzeti tudományos nyelv által átvettnek tekinthető (pl. a nemzeti nyelv saját szabályai szerint ragozott rendszertani nevet), a német főnevet kivéve mindig kisbetűvel írjuk, akár egy-, akár többtagú (pl.: közönséges hydra, wandering albatross, echinoderms, coléoptères). Persze, ha a köznyelvi névben van személynév, ez nagybetűvel irandó; pl. тинник Яковлева.

20.

A *botanikai* nevekre — mégpedig a latin tudományos nevekre és a köznyelvi nevekre egyaránt — ugyanazok a szabályok alkalmazandók, amelyeket a zoológiai nevek írásmódjára felállítottunk. Meg kell azonban itt még jegyeznünk, hogy ha a név végén ki van téve a névadó botanikus nevének kezdőbetűje vagy rövidítése, ez mindig nagy kezdőbetűvel irandó¹¹.

21.

Közetek neve mindig kisbetűvel irandó, pl. montmorillonit, böhmít. Kivétel természetesen a német nyelv.

22.

A *geológiai* idők, időszakok, korok és emeletek nevét általában kisbetűvel írjuk (triász, perm). Kivétel: angolban kötelező a nagybetűs írás, a főnévi és a melléknévi formáknál egyaránt (Chalk, Cambrian formations, Glacial period), — németben pedig a főnévi formáknál.

23.

A *föld, nap, hold* szavak és idegen nyelvű megfelelőik csillagászati vonatkozásban általában nagybetűvel irandók.

24.

A *kémiában* az elemek és vegyületek neve mindig kisbetűvel irandó; kivétel a németben a főnévi alak, ha a névben valami német elem (rag, képző stb.) is van, pl. Monochloressigsäure. A teljesen latinos formájú neveket előforduló főneveket viszont német szövegben is kisbetűvel írjuk pl. das acidum monochloraceticum. Ugyancsak a német írásmódra vonatkozólag kell még megjegyezni, hogy a kötőjellel kapcsolt több-

¹¹ A botanikában lényegesen kevésbé következetesen viszik keresztül azt az elvet, hogy csak a név első tagja irandó nagybetűvel, mint a zoológiában. A személynéveket túlnyomórészt nagyval írják (Dryandra Schrankii), és más főneveket is gyakran (Aristolochia Clematitis, Cucurbita Pepo). Miután azonban a nemzetközi gyakorlat ingadozó — az angolszászok például (így a *Chambers's Encyclopaedia*) a személynéveket is kisbetűvel írják —, megengedhetőnek látszik a gyakorlat túlkomplicálásának elkerülése érdekében a rendkívül egyszerű és világos zoológiai nevezéktani szabályok maradéktalan alkalmazása a botanikai nevekre is.

tagú vegyületnevekben csak a nevet kezdő szám vagy betűjel után következő első bármilyen szót írjuk nagygal, pl. p-Dichlor-sulfamid-benzoésäure, 1,1-Bis-(p-chlorphenil)-2-nitropropan.

A védett nevű vegyipari készítmények (pl. gyógyszerek) nevét többnyire nagybetűvel írják, kivéve a nagyon elterjedt, közkeletű cikkeket, pl. aszpirin.

DOMANOVSZKY ÁKOS

ÁKOS DOMANOVSZKY : GROSSE ANFANGSBUCHSTABEN IN DER KATALOG-ARBEIT

Jeder Bibliothekar, der jemals an einer Bibliothek mit sprachlich mannigfaltiger Akzession Titelaufnahmen revidiert hat, weiss, wie ansehnlich der Prozentsatz der Aufnahmen ist, die an Fehlern im Gebrauch der grossen Anfangsbuchstaben krankten. Die vorliegende Zusammenstellung möchte diesem Übel steuern; sie ist ein Entwurf einer Anleitung zum Gebrauch der grossen Anfangsbuchstaben, — ein Versuch gänzlich praktischen Charakters, dessen Umfang und Inhalt durchwegs durch die Bedürfnisse der ungarischen Bibliothekare an wissenschaftlichen Bibliotheken bestimmt sind, die am alphabetischen und am Schlagwortkatalog, ferner an der Zusammenstellung von Bibliographien arbeiten.

Misztótfalusi Kis Miklós szolgálatai az örményeknek

A XVII. században mind a magyar, mind az örmény nép — ha történeti sorsuk részleteiben különbözőképpen alakul is — kettős elnyomás alatt sínylődik. A kulturális élet vezető rétegeinek — egyik részről az erdélyi protestáns egyháznak, másik részről az autokefál örmény egyháznak — egyik fő gondja a nemzeti kultúra felemelésének, illetve elsősorban az egyházi jellegű irodalom terjesztésének ügye. Ennek az igyekezetnek jelentős gyümölcse az 1666-ban Amszterdamban megjelent örmény és a MISZTÓTFALUSI KIS Miklós által szintén Amszterdamban kinyomtatott magyar biblia. A két esemény helyi és időbeli kapcsolata látszólag csak véletlen, de történeti háttere tekintetében mégis kapcsolatos.

MISZTÓTFALUSI KIS Miklóst (1650—1702), a híres nagyenyedi kollégium diákját, 1680-ban az erdélyi rendek, illetve a református egyház kiküldi Hollandiába, hogy egy új magyar biblia kiadására felügyeljen. MISZTÓTFALUSI Amszterdamban eredeti megbízatásán messze túlmenően három év alatt tökéletesen elsajátítja a nyomdaművészetet, és tipográfus-művészetének híre Európa-szerte vonzza a megrendelőket. Különböző európai kapcsolatainak kérdésében azonban ez ideig sokszor csak saját közlésére vagyunk utalva.¹

Az örményekkel való kapcsolatáról is csak annyit tudunk, hogy „azoknak sokat szolgáltam”, illetve „az örmény nemzetség engemet keresett-meg, és hozzám folyamodott betűkésztetésbeli boldogíttatásának okáért”.² Már DÉZSI felhívta erre a közlésre „örmény honfitársaink” figyelmét, „akik folyóiratot tartanak fent és nagy gondot fordítanak a magyar—örmény vonatkozások kutatására... Érdekes volna tudni, megemlékeznek-e az örmény írók a M. Kis „szolgálatairól””.³

Hogy eddig az örmény szakirodalomban MISZTÓTFALUSI neve nem merült fel, azt több körülmény indokolja. Az örmény szakirodalmat a könyvnyomtatás történetéből elsősorban az örmény nemzetiségű könyvnyomtatók tevékenysége érdekelte, az amszterdami örmény nyomda betűmetszőinek java pedig, mint híres holland szakemberek (pl. Christoffel van DYCK, Jan Michael FLEISCHMANN) jól ismertek a holland szakirodalomban.

Amikor MISZTÓTFALUSINAK az örmény betűk metszése terén végzett tevékenységét vizsgáljuk, ne vezessen félre bennünket az a két kijelentése, hogy „hol vagyon Amszterdamhoz képest Arménia?”, vagy hogy az örmény „nemzetségnek” szolgált. MISZTÓTFALUSINÁL az ország (ill. nemzet) említése egyéni szóhasználat. Ugyanúgy fejezi ki más országokból való megrende-

¹ *M. Tótfalusi K. Miklósnak maga személyének, életének, és különös tselekedetinek mentsége.* Gyoma, 1940. 68—69. l.

² Uo. 68. l. DÉZSI L., *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században.* Bp. 1899. 203. l.

³ DÉZSI. 83. l. (DÉZSI nyomán: *Arménia.* 1901. 6—7. l.)

léseit is: „Lengyel Országának, Svécíának, Angliának, Német Országának, Olasz Országának szolgáltam sokat.”⁴

Mivel Örményországban a kettős elnyomatás alatt nem indulhatott meg az önálló nyomdászat, MISZTÓTFALUSINAK az örményekkel való kapcsolatát az örmény vezető rétegek által nyugatra küldött kultúrmegbízottak nyomdászati tevékenységének körében kell keresnünk.⁵

Az örmény könyvnyomtatás megindulásának történeti háttére

Az örmény nép szabadságharcjai a középkor folyamán vallási lobogó alatt folytak, illetve a nemzeti ügy összefonódott az önálló örmény keresztény egyház fenntartásának ügyével. Az örmény nép önfeláldozóan védelmezte hazáját a szaszanida, bizánci és arab hódítók vallási és egyben nemzeti belvasztó politikájával szemben. A szeldzsuk és tatár dúlás vészterhes korszaka után a XVI. századtól kezdve az oszmán és a perzsa szefevida birodalom évszázadokon át tartó viaskodása is örmény területen folyt, melynek során hol az egyik, hol a másik hódító fél került felül, és perzselte végig az országot. A szeldzsuk, tatár és török dúlás során amúgy is megfogyatkozott örmény lakosságot a hódítók tízezrével hurcolták el, telepítették ki. A középkor végére a nemesi vezető réteg már erősen megfogyatkozott (a keleti részekben úgyszólván teljesen kipusztult) és a nemzeti felszabadulás gondolatának hordozójává a keleti örmény autokefál egyház vezető rétege, a még megmaradt nemesség (a hódítók számára közigazgatási szolgálatot teljesítő melikek) és a városok jómódú kereskedőtársadalma lett.

A XVI. század derekától kezdve a keleti örmény egyház Edzsmiacinban székelő feje, a katolikosz, az ország sorsának ügyében ismételten titkos tanácskozásra hívta össze az ország nagyjait (1547, 1562). A tanácskozások eredményeképpen egyházi személyeket küldtek követségbe nyugatra, hogy segítséget kérjenek az oszmán és perzsa erőszak ellen. Ezek a követségek ugyan süket fülekre találtak a pápánál (aki a keleti örmény egyházat szakadárnak tekintette) és az európai uralkodóknál, de a követek mégis fontos missziót teljesítettek, mert az ő működésük nyomán indult meg az örmény könyvnyomtatás, amivel szétszakított hazájuk kulturális felemelkedését szolgálták.

Az első örmény nyomtatott könyv 1512-ben jelenik meg Velencében. НАКОВ (АКОР)⁶ két év alatt 5 könyvet nyomtat ki Velencében. 1565-ben az

⁴ *Mentség.* 68. l.

⁵ A történeti háttérre, ill. az örmény kereskedőknek Hollandiával való kapcsolataira lásd: *История армянского народа*, ч. 1. Под ред. Б. Н. Аракеляна и. А. Р. Юаннисяна. Ереван. 1951. 216—218, 237—238. l. MACLER Fr.: *Quatre conférences sur l'Arménie faites en Hollande.* Suivies d'une note sur la Hollande et les arméniens, Paris. 1932. 237—259. l. SZARUHAN Ar.: *Hollandian jew Hajerə XVI—XIX. dərərüm* [Hollandia és az örmények a XVI—XIX. században], Wien. 1926. 7—63. l. — A XVI—XVII. századi örmény könyvnyomtatásra l.: ZARBHANALJAN G.: *Patmutjun hajkakan tpagrutjan* [Az örmény könyvnyomtatás története], Velence, 1895. 8—152, 258—259. l. LEVONJAN G.: *Haj girke jew tpagrutjan arveszte*, Patmakan teszutjun szkizbie mincsev XX darə [Az örmény könyv és nyomdaművészet. Történeti áttekintés a kezdetektől a XX századig], Jerevan. 1946. 40—122. l. MACLER Fr.: *Les livres imprimés arméniens de la bibliothèque de l'Université d'Amsterdam.* Revue des Études arméniennes (REA). Paris, 1926 (VI) 71—148. l. MACLER Fr.: *Quatre conf.* 259—269. l. SZARUHAN, 64—89., 98—132. l.

⁶ Az örmény nevek átírásában először az ún. keleti irodalmi kiejtés szerinti átírást adjuk, utána zárójelben pedig az ún. nyugati irodalmi nyelv szerinti átírást, illetve az európai tudományos irodalomban meghonosodott kiejtést.

eredetileg a pápánál követségben járó Abgar JEWDOKIACI (Apar JEWTOKIACI—TOKATI) kinyomtatja a zsoltárokat, majd 1567-től Konstantinápolyban folytatja működését. 1616-ban Lwowban, 1623-ban Rómában, 1624-ben Milánóban, 1633-ban Párizsban, 1640-ben Új-Dzsulfában, 1643-ban Livornóban jelennek meg egyre nagyobb számban (természetesen többnyire egyházi tartalmú) örmény könyvek. 1660-ban nyitja meg kapuit az amszterdami örmény nyomda, amely tipográfiai tekintetben komoly haladást jelent az örmény könyvnyomtatás történetében.

Az örmény kereskedőkolóniák és a könyvnyomtatás

Ha az örmény könyvnyomtatás centrumait nézzük, elsősorban az ötlik szemünkbe, hogy a nyomdák nagyjából az akkori örmény kereskedelmi központokban létesültek. A világkereskedelemben e korban egyre komolyabb teret elfoglaló holland kereskedelem, amely a XVI. században vezető szerepet játszik Közel-Keleten a Hollandi Keletindiai Társaság révén, és kezében tartja Perzsia kereskedelmének jelentős részét is, az 1612-es török—holland szerződéssel Törökországban is szilárdan megveti lábát. Így válik érthetővé a holland kereskedelem és az örmény kereskedők élénk kapcsolata, hiszen Elő-Ázsia kereskedelmében a még Sah ABBASZ által 1605-ben Iszpahán elővárosába, Új-Dzsulfába, áttelepített örmény kolónia és a Konstantinápoly meghódítása után Konstantinápolyba és Kis-Ázsia nyugati tengerpartjára áttelepített örmény kereskedők foglalják el a vezető helyet az illető országok kereskedelmében.

A Hollandiával és azon keresztül a világ többi részével való kereskedelmi kapcsolat kiépítése érdekében egyre több örmény kereskedő nyit irodát Hollandiában. A Hollandiában és egyéb kereskedelmi centrumokban székelő örmény kereskedők anyagi támogatói sok esetben a XVI—XVII. században Nyugat-Európában alakult örmény nyomdáknak, és ők közvetítik a kinyomtatott könyveket a keleti örmény vidékekre. (A legtöbb esetben itt nem önzetlen támogatásról, hanem kereskedelmi jellegű társulásról volt szó; a várt haszon elmaradása miatt sok per adódott ebből.)

Az amszterdami örmény nyomdászat

Az amszterdami örmény nyomdászat története nem egy nyomdának, hanem a katolikus által Európába küldött (jobbára) egyházi személyek egymással csak laza kapcsolatban álló vállalkozásainak története.

E vállalkozásokban közös vonás, hogy a küldöttek először Olaszországba látogatnak el, és innen indulnak tovább Hollandiába. Ennek az itineráriumnak az oka nemcsak a hajózási útvonal szokványjaiban keresendő, hanem abban is, hogy a leigázott örmény nép több sikertelen kísérlet után is még mindig várt a pápától segítséget és e kultúrküldöttek csak itáliai tartózkodásuk során döbbsentek rá arra, hogy őket (az örmény gregoriánus hit követőit) szakadárnak tekintik, és még nyomdai ügyben sem várhatnak segítséget. Egy másik fontos ok az volt, hogy Itáliában a nyomdászat művészi színvonala e században már alászállt, és Hollandia lett a nyomdaművészet központja. Még az is csábította e vállalkozásokat, hogy Hollandiában gazdag

örmény kereskedőkolónia élt, nem is szólva arról, hogy e protestáns országban mentesülnek a pápai vexatúráról.

Igy indítja meg Mattheosz CARECI (DZARECI — „AVAC”) Amszterdamban az első örmény nyomdai vállalkozást.⁷ Korai halála (1661) után a nyomdát társa, egy Awetisz JEREVANSI nevű örmény kereskedő, majd ennek testvére OSZKAN vardapet vezeti tovább.⁸ OSZKAN csak részben használja fel elődei betűkészletét, mert CARECI betűi „túl nagyok és nem megfelelők”⁹ voltak, ezért saját pénzen új betűtípusokat véset. Így aztán teljes tipográfiai felkészültséggel 1666 és 1669 között 16 egyházi és világi tartalmú könyvet nyomtat ki, melyek közül a legkiemelkedőbb az 1666-ban remekbe készült biblia.¹⁰ OSZKAN anyagi nehézségei (pere) miatt elhagyja az országot, és 1673-ban Marseille-ben nyit új nyomdát, melyet halála (1674) után unokaöccse, SZOLOMON nagy anyagi nehézségekkel és a római katolikus egyház megbízottjának zaklatása közepette vezet tovább.¹¹

Mattheosz Vanandeci amszterdami nyomdája (1685–1688)

Amszterdamban az örmény nyomdászatot hosszú szünet után 1685-ben Mattheosz VANANDECI indítja el újra. Mattheosz VANANDECI életéről és munkájáról csak a kinyomtatott könyvek kolofonjaiból értesülünk.¹² Eszerint MATTHEOSZT anyai nagybátyja, Thovmasz VANANDECI (l. alább) küldte előre, hogy „előkészítse jövődő munkánkat”.¹³ MATTHEOSZ a szakma kitanulása végett 14 évig dolgozik OSZKAN, majd unokaöccse mellett, míg az örmény nyomdát Amszterdamban életre kelti.

Az amszterdami nyomda betűkészlete 1685-ben

Hogy MATTHEOSZ milyen felszereléssel indította meg újból az 1670 óta szünetelő örmény nyomdászatot, illetve hogy állottak-e rendelkezésére kész patricák, matricák és betűk, erre vonatkozólag adataink tanúsága nem egybehangzó. OSZKAN 1670-ben COLBERThez intézett leveléből nem derül ki a matricák sorsa.¹⁴ BORY szerint OSZKAN a Marseille-be való átköltözéskor a

⁷ CARRIÈRE felfedezéséből ismeretes egy szerződés, mely szerint Mattheosz CARECI számára az örmény betűtípusokat Christoffel van DYCK metszette. A szerződés szövegét lásd: *Bibliothèqueleven*. 1924. 30. l. E betűtípusokról megemlékezik OSZKAN is az Arakel TAVRIZSECI 1669-ben kiadott krónikájának kolofonjában: BROSSET: *Collection d'histoires Arméniens*. Szentpétervár. I. 1874. 599. l. Az AWETISZ nyomdájában 2.700 példányban készült zsoltároskönyv kolofonjában is olvashatjuk, hogy FUNDIK Krisztofi (Christoffel van DYCK) „nagy ügyességgel és igyekezettel készítette acélból és rézből a betűtípusokat”, ZARBHANALJAN, 101. l.

⁸ OSZKAN életéről és könyvnyomtatói működéséről: BROSSET. I. 596–600. l.

⁹ ZARBHANALJAN. 108. l. — Továbbá: BROSSET. I. 599. l.

¹⁰ OSZKAN kiadványainak felsorolását l.: ZARBHANALJAN. 254–257. l. MACLER: *Quatre conf.* 261–262., 264. l.

¹¹ A marseille-i nyomda történetére l.: BORY: *Les origines de l'imprimerie à Marseille*. Recherches historiques et bibliographiques. Marseille. 1858. 82–100. l. — Az 1683-ban SZOLOMON és a *Congregatio de propaganda fide* megbízottja közötti pereskedés okmányait l. MACLER: *Mosaïque orientale*. Paris, 1907. 47–75. l.

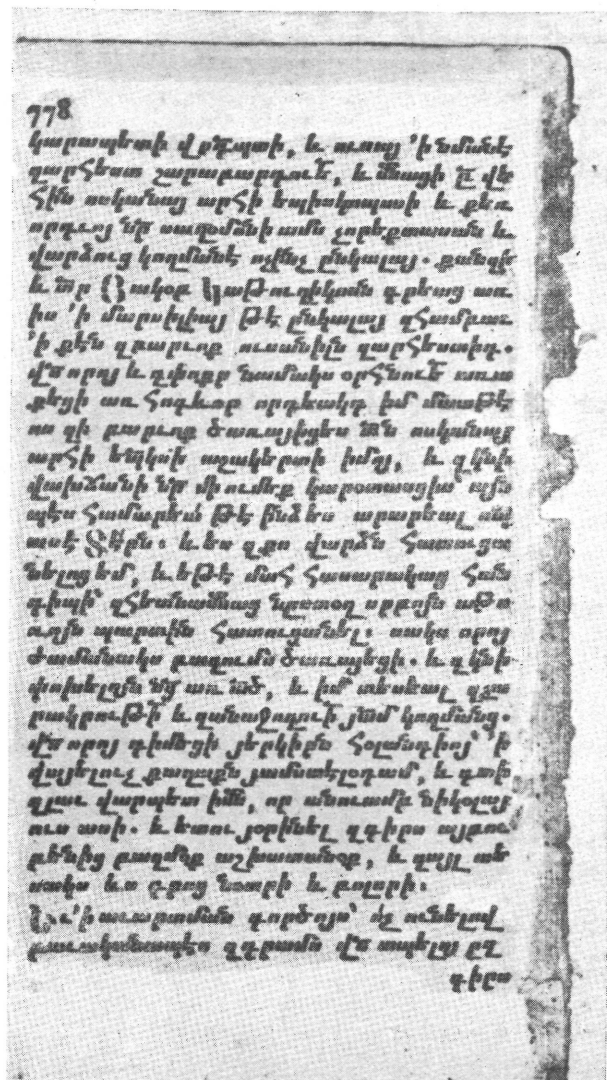
¹² ZARBHANALJAN. 119, 146–147, 150. l. REA VI. 95. l.

¹³ REA VI. 90. l.

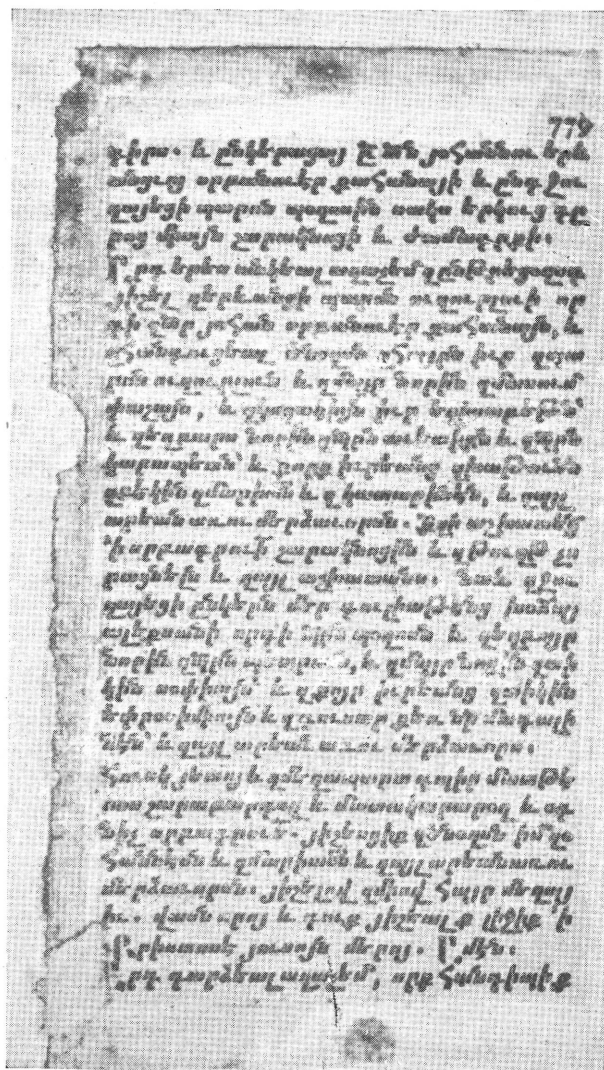
¹⁴ MACLER: *Mosaïque orientale*. 62–63. l.

Az 1865-i amszterdami örmény *Hymnarium* címlapja

Az 1685-i amszterdami örmény *Hymnarium* 778. lapja a kolofonnal

Az 1685-i amszterdami örmény *Hymnarium* 779. lapja a kolofonnal

„nyomdai felszerelést” magával vitte.¹⁵ MACLER egy helyen ezt írja: „Oscan monta l'imprimerie à Marseille avec une partie des caractères, qu'il avait pu emporter d'Amsterdam”. egy másik helyen viszont: „Il y emporte peut-être une partie de ces caractères typographiques.”¹⁶ ZARBHANALJAN szerint „az Oszkan-féle patricák és matricák egy része... Amszterdamban maradt és egy idő múlva mások kezébe került”.¹⁷ Megemlítendőnek tartjuk, hogy OSZKAN anyagi nehézségei miatt Marseille-ben 1673-ban társult egy THADEOSZ nevű örmény pappal. A szerződés szerint a szerződő felek 1000—1000 piasztért kötnek le a munkások fizetésére, papír vásárlására és egyéb kiadásokra. A szerződésben tehát kimondottan nyomdai felszerelés vásárlásáról nem történik említés.^{17a} Holland források szerint OSZKAN Amszterdamban maradt örmény betűit megvette Andreas ACOLUTHUS, és ezekkel nyomtatta ki 1680-ban Lipcsében *Obadius Armenusát*, az első németországi örmény könyvet.^{17b} Hogy Mattheosz VANANDECINEK vállalkozása megindításakor nemigen állottak matricák, illetve betűk rendelkezésére, azt már az 1685-ben kinyomtatott *Հարակոյն Տարակոց (Hymnarium)* kolofonja is tanúsítja; ...itt [Amszterdamban] találtam egy kiváló mestert, akit Nikolajusznak neveztek, és elkészíttettem vele nagy fáradozással az ábécé betűit és még másfajta notr [kurzív] és bolor [Rundschrift] betűket.

A munka befejeztével nem maradt pénzem könyvek kinyomtatására és ezért társul vettem Hohannesz Jerevanci felszentelt papot és a dzsulfai Poghosz urat pusztán két könyv, a Hymnarium és a Breviarium kinyomtatására...”¹⁸

Vajon ki volt a kolofonban említett NIKOLAJUSZ mester?

Nikolajusz mester = Misztótfalusi Kis Miklós

A betűkészlet eredetére, valamint NIKOLAJUSZ mester személyére vonatkozólag kétséget kizárólag tájékoztat bennünket egy Fr. TIXERAUDET amszterdami közjegyző által 1694. dec. 2-án felvett jegyzőkönyv: „2 December 1694 — Compareerden voor mij François Tixeraudet bij den Hove van Hollandt geadmittleerden openb. notaris t'Amsterdam resideerende ter presentie van de naebeschreven getuijgen SSrs. Gerrit Huijgens, oud omtrent 75 jaaren, Thomas Clapheck, oud omtrent 49 jaaren en Gaspar Steen, oudt omtrent

¹⁵ BORY. 85. l.

¹⁶ MACLER: *Quatre conf.* 264. REA VII. 90. l.

¹⁷ ZARBHANALJAN. 156. l. — LEVONJAN nem tér ki a matricák sorsára.

^{17a} BORY. 86—87. l.

^{17b} SZARUHAN. 89. l.

¹⁸ A kolofon szövegét bővebben l.: ZARBHANALJAN. 146—147. l. LEVONJAN. 115—117. l. Lásd a képmellékleten a *Saraknoc* címlapját és kolofonjának idézett 778. és 779. lapját. (A mikrofilmekhez P. N. AKINEAN és Dr. V. INGLISIAN szíves segítségével jutottam hozzá a bécsi meccharista könyvtárból.)

Nemsokára azonban egyenetlenség támadt a társak között. *Poghosz* (Paolo Alexan, alias *Fogo*) a kinyomtatott 8300 példányból 6000-et elvitt Szmirnába eladásra, de a könyvek az ottani tűzvész áldozatául estek. *Poghosz* 1694. március 3-án *Hohannesz* papot (Ovanes de *Ogorlou*), július 20-án pedig *Mattheoszt* (Mattheus di *Hovannes*) perelte be, és követelte az Amszterdamban megmaradt könyvekből a harmadrészt. Az 1695/99-ben végetért pereskedés egyik állomása a közölt 1694. dec. 4-i jegyzőkönyv. (M. M. Kleer-Kooper — W. P. Van Stockum. 1124—1126. l.)

51 jaar, alle drij bouckbinders woonende binnen dese stadt, dewelke bij waare woorden in plaatse met presentatie desnoodt van eede solemneele ter requisitie van Sr. Matteo Joannes, armener en boekdrucker tegen-woordigh alhier getuijght verclaart ende geattesteert hebben, hoe waar en warachtigh is in eerstelijck den voorsz. Sr. Gerrit Huijgen alleen, dat hij getuijge geleden omtrent acht a negen jaaren (sonder aen den juijsten tijt te willen behaalt sijn) met en neffens den voors. Matteo Joannes requirant in desen is geweest ten huijse en bij den persoon van eenen Nicolaes anders genaamt den ouger omme bij hem te besteeden en laten maaken een partije stempels, matrisen en letters omme te drucken, gelijk den requirant ook door interventie en tusschen spreken van hem eerste getuijge mette voorn. Nicolaas Kis tot het maken van de voors, stempels, matrisen en letters 't doen ter tijt finaal ge-accordeert is. Ende der voors. Thomas Clapheck verclaert dat omtrent negen jaaren geleden hij sigh neffens den requirant heeft vervoegt gehad ten huise van de wed. van Christoffel Conradus wonende op de Regelantiersgracht en hebben van hem gecocht gehad een parsse om te drucken met alle zijne toebehooren voor de somma van 150 gulden die hij tweede getuijge ook vervolgens door dat van hem requirant en met het geld hem bij denselven gelangt aen gemelte weduwe heeft betaald en voldaan en gemelte Gaspar Steen laaste getuijge verclaarde dat geleden omtrent twee jaren hij attestant is geweest ten woonhuijse en hem gevonden heeft bij den persoon van der heer Joannes de Ogourlen Armeensch priester en van hem te coop ofte te leen versochte seker druckparsse onder hem Ogourlen berustende doch dat hij Ogourlen het heeft geweigerd, seggende ik kan niet verkoopen noch leenen, zij zullen overcomen of diergelijke woorden in substantie. — Gedaan binnen Amsterdam, enz. (Not. prot. Notaris Fr. Tixeraudet, Amsterdam.)¹⁹

A kolofonból, illetve az idézett jegyzőkönyvből tehát világosan kiderül, hogy az 1685-ben indult amszterdami örmény nyomdai vállalkozás számára a betűket MISZTÓTFALUSI KIS Miklós metszette.²⁰

Az örmény betűk kivitelezéséről

A NIKOLAJUSZ mester (= MISZTÓTFALUSI K. Miklós) által metszett betűk szépsége közismert volt, hiszen ez indította MECHITAR abbét arra, hogy a velencei mechitaristák számára ezeket bármi áron megszerezze (l. alább). LA CROZE Amszterdamba akart utazni, hogy munkájában ezeket a betűket felhasználhassa.²¹

Összehasonlítás képpen hadd idézzünk néhány nyilatkozatot a korábbi időkben metszett örmény betűkről. Például az 1567-ben nyomtatott ABGAR-féle *Tagharan* (*Énekeskönyv*) tipográfiai kivitelezéséről ismertetője ezeket mondja: „Nyomdai kivitelezése igen primitív, a betűk ormótlanok, formátlanok és egyenetlenek”.²² FRANCESCO RIVOLA 1624-ben Milánóban kiadott

¹⁹ *De Boekhandel te Amsterdam*... door MM. KLEER—KOOPER, aangevuld en mitgegeven door W. P. VAN STOCKUM. s'Gravenhage, 1914. 773—774. l.

²⁰ Az ORSZÁGH László által felfedezett két fontos MISZTÓTFALUSI levél (Amszterdam, 1686. nov. 12. és 1687. jan. 17.) több érdekes részletet közöl MISZTÓTFALUSI örmény betűmetsző munkájáról. L. a. *Magy. Könyvszle* következő számában.

²¹ *Bibliotheken*. 1924. 32. l.

²² *Handesz Amszorja*. 1888, 8. sz. 1. ZARBHANALJAN. 53. l.

örmény nyelvtanának betűiről C. F. NEUMANN így nyilatkozik: „mit sehr rohen und missgestalteten Characteren gedruckt”.²³ Az URBANEAN-féle római nyomda kiadványainak betűi „silányak és durvák”, míg 1695-ben aránylag szebb betűkkel meg nem újítják betűkészletét.²⁴ MACLER szerint a kezdeti örmény nyomdatermékek „c'étaient des impressions plutôt médiocres”, az 1666-os örmény biblia az első, amely „une édition nette et réellement artistique”.²⁵

Mattheosz VANANDECI kiadványairól így nyilatkozik ZARBHANALJAN: „Kiadványaiból világosan kitetszik Mattheosz nagy szakismerete és gyakorlata ebben a szakmában, választékos ízlése lépést tart az akkori európai nyomdászat haladásával”.²⁶

Misztótfalusi Kis Miklós és Christoffel van Dyck

MITSZTÓTFALUSI amszterdami működése szempontjából fontos kérdés még Christoffel van DYCKhez való viszonya. SZENTKÚTY Pál szerint Christoffel van DYCK betűrajzoló művészetének hatása Kisre kétségtelennek látszik, amit van DYCK mintalapjának Kisére gyakorolt hatása is mutat. Megállapítása szerint Kisre nem mestere, BLAEU, gyakorolta a legnagyobb hatást, hanem az ELZEVIR nyomda, illetve ennek nagynevű betűmetszője, Christoffel van DYCK.²⁷ Fontos volna tehát a Christoffel van DYCK által Mattheosz CARECI és M. Kis Miklós által Mattheosz VANANDECI számára metszett örmény betűk összehasonlító vizsgálata.

Az amszterdami nyomda további sorsa

Még egy pillantást kell vetnünk az amszterdami nyomda további sorsára, mert — mint látni fogjuk — MISZTÓTFALUSI örmény betűi még ma is élnek.

Mattheosz VANANDECI vállalkozása után az amszterdami nyomda — anyagi nehézségek miatt — szünetelni kényszerül, míg 1695-ben mint a vanandi származású THOVMAZ goghtni püspök nyomdája kel életre. ZARBHANALJAN és utána MACLER véletlen művének tartják MATTHEOSZ és THOVMAZ püspök társulását, holott — mint fentebb láttuk — THOVMAZ MATTHEOSZT mint unokatestvérét (a katolikus utasítására) előreküldte a szakma kitanulása céljából, és MATTHEOSZ majdnem végig az amszterdami nyomda szakmai vezetője maradt.²⁸ A nyomda az 1695—1717. időszak alatt 18 mintaszerű kiadványt bocsát ki²⁹, míg 1717-ben a nyomda felszerelése — melyet betű-

²³ NEUMANN C. F.: *Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur*. Leipzig, 1836. 241. l.

²⁴ ZARBHANALJAN. 133. l.

²⁵ MACLER: *Quatre conf.* 259. l.

²⁶ ZARBHANALJAN. 149. l.

²⁷ Magy. Könyvszle. 1942. 371, 370. l.

²⁸ ZARBHANALJAN. 151. l. MACLER: *Quatre conf.* 266. l. — A vanandiak család-fáját, ill. rokoni kapcsolatait l.: ALISAN Gh.: *Sziszakan*. Velence, 1893. 339—340. l.

²⁹ ZARBHANALJAN. 258—264. l. MACLER: *Quatre conf.* 266—268. l.

készlete tekintetében természetesen időközben felújítottak³⁰ — a felhalmozódott adósság fejében a hitelezők kezére kerül.

Az amszterdami nyomda kiadványainak híre azonban „auch wegen der Zierlichkeit der Charactere” messze túlélte a nyomda életkorát.³¹

Az amszterdami betűk utóélete

MECHITAR abbé, a velencei örmény uniált kongregáció megalapítója ismer-
vén az amszterdami kiadványokat és látva, hogy ezekhez hasonló betűket
nem tud készíttetni Olaszországban, azt az utasítást adja egy Amszterdamba
kiszülő örmény kereskedőnek, hogy „érdeklődjék és tudja meg, kinek kezébe
juttottak és kinél vannak a nyomdai betűk matricái és a hozzájuk való acél
bélyegzővasak, azután hogy azok eltávoztak, akik Oszkan püspököt felvál-
tották, és újabb matricákkal kiegészítették és gyarapították [Mattheosz
Vanandeci, Thovmasz Vanandeci és segítőársai]”.³² A mechitarista kongre-
gáció lapja 1729-ben így számol be az amszterdami örmény betűk megvásár-
lásáról: „megérkeztek hozzánk a nyomdai betűk rézmatricái és mindegyikhez
az acél bélyegzővasak... Ezekből három széria van; van nagyalakú, kis-
alakú és középnagyságú. Mindegyik szériához megvan a megfelelő nagybetű,
megvannak továbbá a pontok, nyomatékjelek és mindazon más írásjelek mat-
ricái, amelyek könyvek nyomtatásához fontosak. Mind makulátlan, hibátlan.”³³

Ezekkel a betűkkel — természetesen időközben felújítva és kiegészítve —
készültek azután a velencei mechitarista nyomda százakra menő örmény törté-
neti, filológiai és egyházi kiadványai. Ezek a betűk „sind noch heut in der
Druckerei zu St. Lazaro in Gebrauch” — írja NEUMANN 1836-ban.³⁴ „Sont
conservés encore aujourd’hui, quoiqu’ en fort mauvais état, à Venice” — írja
CARRIÈRE közlése alapján 1908-ban Ch. ENSCHEDÉ.³⁵

Tehát MISZTÓTFALUSI keze munkája kb. két évszázadon keresztül
szolgált az örmény könyvnyomtatás ügyét, és az amszterdami nyomdából
kikerült könyvek — a holland nyomdaművészet mesterei mellett — méltán
hirdetik az ő tehetséges, művészi munkáját is.³⁶

SCHÜTZ ÖDÖN

³⁰ BERG az amszterdami örmény nyomdáról írt cikkében 9 betűtípusról ír:
„Later [Mattheosz Vanandeci után] moet dit aantal vermeerderd zijn, daar we, in een
Amsterdamschen door hem bezorgden druk van het jaar 1699, negen verschillende soor-
ten lettertypen aantreffen.” *Bibliotheekleven*. 32. l.

³¹ NEUMANN. 235. l. egyebek között „diess ist der Grund, warum die Amsterdamer
Drucke so geschätzt worden.” — „... door de artisticeit en sierlijkheid van letter, tot het
beste en kostbaarste worden gerekend...” *Bibliotheekleven*. 29. l. „Oszkan és különösen
a vanandiak... nagy hírnevet és ragyogást adtak az örmény nyomdaművészetnek és az
utánuk Konstantinápolyban, Szmirnában és Oroszországban megjelent örmény kiadvá-
nyok egészen a XIX. század elejéig, sőt még azután sem tudták utolérni”. ZARBHANALJAN.
160. l.

³² ZARBHANALJAN. 160. l. REA VI, 80. l.

³³ ZARBHANALJAN. 159. l.

³⁴ NEUMANN. 250. l.

³⁵ A közlés eleje így hangzik: „Carrière... a trouvé entre autre que les poinçons
et matrices, ayant servi à l'impression de la seule bible arménienne, qui ait été imprimée en
Amsterdam en 1666, sont conservées...” ENSCHEDÉ Ch.: *Fonderies de caractères
dans les Pays—Bas du XV au XIX siècle*. Haarlem, 1908. 215. l. (A közlés e része —
mint a fentiekből is láthattuk — téves.)

³⁶ Korrekcióra szorul tehát BERG megállapítása, mely szerint ez csak a holland
mesterek művészetét dicsérné. *Bibliotheekleven*. 1924. 29. l.

ÖDÖN SCHÜTZ: DIE ROLLE DES UNGARISCHEN TYPOGRAPHEN
MISZTÓTFALUSI KIS IN DER ENTWICKLUNG DER ARMENISCHEN
BUCHDRUCKERKUNST

Einen Höhepunkt der armenischen Buchdruckerkunst bedeutet die Tätigkeit der Amsterdamer armenischen Buchdruckerwerkstätte um die Wende des XVII—XVIII. Jahrhunderts. Die Tätigkeit der Werkstätte ist in ihren Hauptzügen wohl bekannt. Im Aufsätze wird versucht, die Person des im Kolophon des 1685 erschienenen *Scharaknoz* (*Hymnarium*) genannten Schriftschnegers „Meister Nikolaus“ festzustellen. Da der berühmte ungarische Typograph Nikolaus MISZTÓTFALUSI KIS eben in dieser Periode in Amsterdam die Buchdruckerkunst erlernt, sie zu einer besonderen Vollendung gebracht und Schriftgarnituren für mehrere Länder (Polen, Schweden, England, Deutschland, Italien, Grusien usw.) gefertigt hat, liegt es an der Hand, ihn mit „Meister Nikolaus“ zu identifizieren. Diese Vermutung wird durch einen von Notar Fr. TIXERAUDET am 2. Dezember 1694 in Amsterdam entworfenen Protokoll völlig bekräftigt. (Wortlaut im ungarischen Texte.)

Die Ermittlung dieser Tatsache ist deshalb von besonderem Belang, da eben die in dieser Zeitspanne aus der Amsterdamer armenischen Buchdruckerwerkstätte hervorgegangenen Bücher einen besonderen Ruhm erworben haben, was auch den Abt MECHITAR dazu bewog, diese Typengarnitur nach Aufhören der Amsterdamer armenischen Werkstätte (1717) für die venezianische armenische Druckerei St. Lazaro anzukaufen. Diese Lettern waren noch in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts zu St. Lazaro im Gebrauch, und sind noch am Anfange unseres Jahrhunderts — wenn auch in schlechtem Zustande — daselbst vorhanden gewesen.

Az Ephemerides Vindobonenses (1776–1785)

Időszaki sajtónk története idegen nyelvű lapokkal kezdődik. Ezek az újságok — nyelvük ellenére — szervesen hozzátartoznak a magyar sajtó történetéhez: nemcsak megelőzik, de elő is készítik nemzeti nyelvű hírlap-irodalmunk megindulását. Ezért és még egyéb meggondolások alapján (a magyar szerkesztő, a magyar érdekű hírek és számos más magyar vonatkozás kapcsán) hírlapbibliográfiáinkban és sajtótörténeteinkben kezdettől fogva szerepeltek a magyar lapok között idegen nyelvű újságok is. Egy latin újság azonban — latin és német nyelvűek voltak első hírlapjaink — mégsem szerepelt régebbi sajtótudományi műveinkben, hanem csak az utóbbi időben kezdtek foglalkozni vele. A *Mercurius Hungaricus* és a *Nova Posoniensia*, II. RÁKÓCZI Ferenc és BÉL Mátyás lapjai után régebben az időrendben következő latin újságnak az 1790-ben Budán indult *Ephemerides Budensem* tartották. Pedig éppen e budai lap volt az, amely *Nuncium* c. bevezetésében elődeivel foglalkozva, első ízben tett említést egy bécsi latin hírlapról, amelyről azonban csak annyit közölt, hogy KERESZTÚRY József szerkesztette és addig tartotta fenn, amíg II. JÓZSEF a német nyelvet be nem vezette hivatalos nyelvként. Ehhez még csak annyit fűzött hozzá a budai újság, hogy e lap, noha külföldön készült, mégsem lehet szó nélkül elmenni mellette, tekintettel arra, hogy szerkesztője magyar volt és mert országunkban „audissime legebantur.” E lap, melyre a budai újság híradása utalt, az 1776-ban Bécsben indult *Ephemerides Vindobonenses* volt. Címét nemcsak ez első róla szóló közlemény, de hosszú időn keresztül más munkák sem említik, vagy ha igen, akkor egyéb adatairól nem tudnak. Így pl. KERESZTY István *A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintésében* egyáltalán nem említi. Nem szerepel FERENCZY Magyar hírlapirodalom történetében sem. DEZSÉNYI Béla *A magyar hírlapirodalom első százada* c. művének függelékében DE LUCA, WURZBACH és SZINNYEI életrajzi lexikonaira hivatkozva, említést tesz egy „ismeretlen című latin újság”-ról, amely 1776. július 1-én indult és amelynek szerkesztője KERESZTÚRY József volt. Majd ugyancsak DEZSÉNYI Béla a *Nova Posoniensia és az újságolvasók a 18. században* c. tanulmányában¹ arra a megállapításra jut, hogy KERESZTÚRY lapja nem lehet más, mint az *Ephemerides Vindobonenses*, mivel nem tartja valószínűnek, hogy Bécsben egy időben két latin nyelvű lapot adtak volna ki.² E feltételezést most már bizonyítani is tudjuk: az Egyetemi Könyvtárban ugyanis megvannak az újságnak az Országos Széchényi Könyvtárból hiányzó részei, így többek között az utolsó száma

¹ Magyar Századok. Bp. 1948. 157–158. l.

² Az *Ephemerides Vindobonenses* nevét FINÁCZY is említi „A magyarországi oktatás története Mária Terézia korában. (Bp. 1899–1902. 359–360. l.) c. munkájában.

is. Ebben — búcsúzóul — megnevezi magát a szerkesztő, aki valóban nem más, mint KERESZTÚRY József.

Ki volt KERESZTÚRY József és miért alapított 1776-ban latin nyelvű újságot? Életéről általában keveset tudunk. DEZSÉNYI Béla szerint — bár nem találjuk nevét a KOLLÁR Ádám és TERSZTYÁNSZKY Dániel köré csoportosuló aulikus-felvilágosult társaság tagjai között — munkásságának iránya mégis velük mutat rokonságot.³ Valóban életének kevés, ismert mozzanata, de főleg irodalmi működése azt bizonyítja, hogy KERESZTÚRY ahhoz a felvilágosodott eszmék iránt fogékony nemesi-értelmiségi réteghez tartozott, amely a felvilágosodott abszolutista HABSBURG-uralkodók által vélte megvalósíthatni terveit. — KERESZTÚRY a Zala megyei Stridón született 1739-ben. Tizenöt éves korában a jezsuita-rendbe lépett, majd Nagyszombatban a grammatikai osztály tanára lett. Azonban nemsokára, már 1764-ben, tehát jóval a rend feloszlása előtt, kilépett a Jézus-társaságból és Varasdon, majd Grácban folytatta tanulmányait. Előbb irodalommal foglalkozott, majd miután látta, hogy ezen a téren nincs sok reménye az érvényesülésre, áttért a jogra, és azt elvégezvén, a Dunántúlon folytatott ügyvédi gyakorlatot. Ebben az időben zajlottak le itt azok a parasztmozgalmak, melyeket az elkeseredett jobbágyság indítottak földesuraik ellen, a vállaikra nehezedő egyre nagyobb terhek miatt. A parasztság egyetlen szövetsége e harcokban a szegény vidéki értelmiség volt: falusi ügyvédek, tanítók, papok, jegyzők. Ezek beadványaikban továbbították a panaszokat, olykor el is túlozva azokat a nagyobb eredmény érdekében.⁴ KERESZTÚRY, aki ekkor a muraközi jobbágyság ügyvédje volt, szintén megtett mindent a parasztság érdekében, bár tárgyalóképes maradt a földesurak felé is, amint ezt BRUNSWICK Antal gróf megállapítja, akit MÁRIA TERÉZIA katonai karhatalommal, királyi biztосként küldött e mozgalmak lecsendesítésére.⁵ KERESZTÚRY személye tehát éppen megfelelhetett annak az udvari politikának, melynek értelmében MÁRIA TERÉZIA — a parasztmozgalmak hatására — megkísérelte a jobbágyság földesúri kizsákmányolását korlátok közé szorítani. KERESZTÚRY pedig tárgyalóképességét igyekezett a reformok megvalósítása és a nép szenvedéseinek enyhítése érdekében felhasználni.

Később Varasdon közjegyző lett, majd Bécsbe költözött, ahol udvari ágens volt hosszabb ideig. 1786-ban II. JÓZSEFTŐL nemességet és „szinerszeghi” előnevet kapott. 1794-ben halt meg.

Bécsi tartózkodása idejére esik irodalmi működése éppúgy, mint hírlap-alapítása. Eleinte alkalmi költeményeket írt JÓZSEF császár esküvője, a zágrábi püspök, majd MÁRIA TERÉZIA halála alkalmából, latin nyelven, a kor barokkos, dícsítő stílusában. (Az utóbbit a nagyváradi iskola növendékei magyar nyelvre is lefordították). A későbbiek során azonban hosszabb lélegzetű politikai és társadalmi röpiratokat, tanulmányokat írt, amelyekből megismerhetjük politikai nézeteit. Művei közül kiemelkedik az a kettő, amelyet II. JÓZSEF, illetve II. LIPÓT trónralépésekor adott közre. E két röpiratot magyarra is lefordították. Általuk a felvilágosodott abszolutista uralkodókat akarta

³ DEZSÉNYI: *I. m.* 158. l.

⁴ VÖRÖS Károly: *Az 1765—66-i dunántúli parasztmozgalom és az úrbérrendezés. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon.* Ep. 1952. 342. l.

⁵ „Az úriszék összes ülrökei őt szívesen hallgatják és azt mondják, hogyha Fricz (nyilván az előbbi ügyvéd) lett volna a jeltgyék ügyvédje, az egész sziget tűzben és lázadásban lenne.” — LP 1769: 152. Id. Vörös: *I. m.* 365. l.

népszerűsíteni, de elsorolja bennük KERESZTÚRY azokat a követeléseket is, amelyek a felvilágosult-aulikus réteget jellemezték.

Az elsőben⁶ a szerző álom alakjában adja elő, mit várhat a nép új uralkodójától. E vízió során a földművelés, ipar és kereskedelem képviselői elmondják, hogy nem kívánnak egyebet, mint „kevés, de jó törvényt, szabadságot, ha nem egészen határ nélkül valót, legalább messze kiterjedőt, bizonyos bátorságot, hogy a mi igaz keresményünket senki tőlünk el nem veszi, az adónak sokkal jobb elintézését.” A mű végén egy jobbágy jelenik meg, aki azért sir, mert nemcsak a fejedelem jobbágya, „mert úgy boldogok volnánk”, hanem örökös jobbágya a fejedelem némely jobbágyainak. Erre égi szózat hallatszik: „József lesz a ti szabadítótok!” Szó van a műben a vallás és az erkölcs reformjáról, s a szólás- és sajtószabadságról. Ezeket a felvilágosodás legfőbb feltételeinek nevezi, melyeket életbe kell léptetni, mert „egy oly népben, melynek nem szabad igazán kimondani, amit gondol, csakhamar szokássá válik, hogy ne is gondolkozzék.”

Csaknem egy évtizeddel később, 1790-ben II. LIPÓT uralkodásának népszerűsítése céljából hasonló műfajú röpiratot írt.⁷ Ebben az utópisztikus látomásban azokat az állapotokat festi, amelyek — szerinte — II. LIPÓT 20 évi uralkodása után lesznek majd. Jóformán nem lehet ráismerni az országra. A felekezetek között türelem uralkodik. A bírák hiába húzzák fizetésüket, nincs ki perlekedjék. „Akárhová mégy — mondja a két évtized múlva visszatérő ELEUTERINEK „egy magyar prófétának” a kalauza — már se akasztófát, se tömlőcöt, se kalodát, se láncokat, se bilincseket nem látol.” Különösen utópisztikus képet fest a jobbágy és a földesúr közötti viszonyról: „Mindnyájan, akik magyarok vagyunk, már most a mi jobbágyainkat úgy nézzük, mint házunknak egy részét, és őket, mint a fiainkat szeretjük. Viszont ők is nem rettegnek tőlünk, hanem szeretnek minket, mint atyjokat.” Gazdasági téren is nagy fejlődés lesz: fellendül a mezőgazdaság, a közlekedés és a kereskedelem is.

Az említett politikai és társadalmi kérdések mellett mindkét műben felvet nevelési problémákat is. MÁRIA TERÉZIA és II. JÓZSEF idejében kezdte a köznemesség gyermekeit rendszeresen iskoláztatni. MÁRIA TERÉZIA nevelésügyi reformjának egyik leglényegesebb vonása, hogy első ízben állapítja meg nálunk az egyház korábbi monopóliumával szemben az állam érdekelttségét kulturális téren. A nevelést MÁRIA TERÉZIA és II. JÓZSEF annak a célnak a szolgálatába állította, hogy az az összpontosított hatalom számára használható hivatalnokokat, alattvalókat formáljon. E cél érdekében az addigi formális oktatás helyett tárgyi tudásra és hasznos állampolgári ismeretek elsajátítására törekedtek.

KERESZTÚRY is e felvilágosult abszolutizmus eszméinek megfelelően érinti a nevelési kérdéseket. Bírálja a jezsuita nevelési rendszert, melyet jól ismerhetett, hiszen Nagyszombatban maga is tanított. A II. JÓZSEF uralkodása elején írt műben szó van egy öreg emberről, aki „igaz magyarúl”

⁶ *Álom II. Józsefről*. Buda, 1781.; Kolozsvár, 1782. A német eredeti címe: *Ein Traum*. Wien, 1781. Névtelenül jelent meg. WURZBACH nem említi KERESZTÚRY művei között, de SZINNYEI igen. BALLAGI Géza (*A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. 239. l.) szerint is KERESZTÚRY műve.

⁷ *Második Leopold magyar király, Eleuterinek, egy magyar prófétának látása szerint*. Pozsony, 1790. — Az eredeti címe: *Leopoldus II. in campo Rákos. Visio Eleutherii Pannonii*. 1790.

szól a felvilágosodásról, és követeli „a beszédben és írásban való szabadság határainak megtágítását, ha ugyan még kell határinak lenni.” Helyesli ezt az ifjúság, amely vádolja eddigi nevelési rendszerét, amelynek keretében értelmetlen ideákkal foglalkoztatták őket. A fiatalok azt kérik, hogy nevelőik ne csak az elme, hanem a szív képzésére is fordítsanak gondot. Főleg a leánynevelés terén van sok panaszra ok. Legrosszabb a klastromban való nevelés, ki kell ezért venni a lányokat az apácák keze alól, és nem divatbábokat, hanem jó háziasszonyokat kell belőlük nevelni. Másik idézett munkájában KERESZTÚRY szintén az egyházi nevelés háttérbeszorításáról ír, amikor örömmel állapítja meg, hogy az oktatást megosztották a tanító és a pap között, s az utóbbinak csak a vallásoktatás a feladata. Hasonló módon annak is örül, hogy a szerzetesek már nem „éjszakai mormolásban töltik idejüket, hanem a népnek tanítói és a kisdedeknek igazgatói.” Mindebből az tűnik ki, hogy KERESZTÚRYT foglalkoztatták nevelésügyi kérdések és azokról a bécsi udvari felvilágosodás szerint gondolkodott. Már ez is megerősíti azt a föltevést, amely összefüggést látott a *Ratio Educationis*ba felvett újságolvasó-kollégium megindítása és KERESZTÚRY lapjának, az *Ephemerides Vindobonenses*nek megjelenése között.⁸ De nézzük meg magát az újságot.

Az *Ephemerides Vindobonenses* 1776. július 5-én, tehát a *Ratio Educationis* megjelenése előtti évben indult 8 r nagyságú, kettős nyomdai hasábozású lapokon. Címlapján, fejlécben a császári kétfejű sas látható egy címerrel és két mitológiai alakkal. Eleinte hetenkint egyszer, később kétszer jelent meg. Időnkint, ha a lap terjedelme kevésnek bizonyult, toldalékot, *Appendixet* csatoltak hozzá. A bécsi KURZBECK-nyomdában nyomták szép tipográfiai kiállításban. Szerkesztője, mint láttuk, a lapon nem nevezte meg magát, csak akkor, amikor bejelentette az újság megszűnését.⁹

Az első szám előtt kiadott előfizetési felhívásban a szerkesztő vázolja megindítandó újságának programját és létrejöttének szükségességét. Mindenekelőtt a művelt nemzetek példájára hivatkozik, ahol már csaknem mindenütt van hírlap. Ugyanezt olvashatjuk PILLER Celestin kőszegi piarista igazgató 1776-ban írt kéziratában, melyben ÜRMÉNYI megbízása alapján a *Ratio Educationis*ba felveendő „studium novorum” módszertanát szerkesztette meg. Ő is azt írja, hogy nincs senki a művelt nemzeteknél, aki szorgalmasan és rendszeresen ne olvasna újságot.¹⁰ A továbbiak során azt ígéri KERESZTÚRY, hogy a legnagyobb hűséggel szándékozik a hírlapban beszámolni arról, ami a világban történik, de csak azokról az eseményekről, amelyeknek közlése kulturális vagy gazdasági szempontból valamiféle haszonnal jár. PILLER tervezetének is alapelve, hogy az újságolvasó-studiumnak hasznosnak és érdekesnek kell lennie. Végül arról ír KERESZTÚRY, hogy az irodalommal foglalkozó ifjúság számára milyen hasznos olvasmány az *Ephemerides Vindobonenses*. Máshol pedig azt olvassuk, hogy a lap nem a köznép, hanem a műveltek számára készült.¹¹ PILLER is leszorítja a „collegium novorum publicorum”-ban résztvevő diákok körét: egyrészt úgy, hogy csak azok számára írja elő, akik irodalmi tanulmányokat szándékoznak folytatni, másrészt pedig elvként állítja fel, hogy csak nemes származású vagy pedig egészen kiváló tanulók

⁸ DEZSÉNYI: I. m. 158. l.

⁹ E. V. 1785. 619. l.

¹⁰ Orsz. Széchényi Könyvtár. Fol. lat. 2997. 79, 90. fol.

¹¹ E. V. 1777. 166. l.

vehetnek részt az újságolvasó órákon.¹² Ezek az egyezések arra vallanak, hogy KERESZTÚRY ismerte PILLER tervezetét az újságolvasásnak a *Ratio Educationis*ba való beillesztéséről. De az újság híryanaga se tanúskodik másról.

A lap — programja szerint — a kor eseményeiről akart beszámolni, amelyek szerkesztőjének felfogása alapján, még nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot, mint az elmúlt idők történései, hisz azokban magunk is benne élünk. Mint láttuk, KERESZTÚRY nem szándékozott mindenfélét, válogatás nélkül közölni, csak azt, ami haszonnal jár az olvasók számára. Megnyugtattja az aggodalmaskodókat, hogy azért így is lesz elég híryanaga, mert a politikai hírek mellett beszámol irodalmi, tudományos, művészeti és gazdasági eseményekről is. Az újságot elsősorban magyar, horvát, szlapon, dalmát, erdélyi és lengyel olvasóknak készíti, akik számára a latin második anyanyelv. Ezért elsősorban ezekre az országokra terjed ki a hírlap érdeklődési köre, és főleg ezeket a népeket érintő rendeletekről és az ezekben az országokban lejátszódó egyházi és világi eseményekről, kinevezésekről, találmányokról számol be. Éppen ebben különbözik a többi latin újságtól. Azért nem hagyja figyelmen kívül a többi népet sem, különösen nem a németeket, akiket a Római Birodalom örököseinek nevez. Az előfizetési felhívás végül felkéri az említett országok művelt férfait, hogy segítsék a vállalkozást, és hazájuk közlésre méltó eseményeiről tudósítsák a hírlap szerkesztőjét. Ha az előfizetők száma a kétszázat eléri, a szerkesztő ígérete szerint július 5-én megindul az újság.

Úgy látszik kellő megértésre találtak e sorok, mert az újság első száma valóban megjelent 1776. július 5-én. A híreket országok, azon belül olykor városok szerint is csoportosítva hozta. Első helyen mindig a „Germaniá”-ból, s ha volt, a Bécsből származó hírek állottak. Ezután következtek a magyarországi, olaszországi, franciaországi, angliai, lengyelországi, törökországi, oroszországi, dániai, svédországi hírek. E közlemények valóban sokrétűek voltak, hisz egész Európára, sőt néha Ázsiára, Afrikára és Amerikára is kiterjedtek. (Az 1780. aug. 22-i számban pl. Irkutskból közölt hírt a Kína és Oroszország között folyó kereskedelemről.) Hangjuk a referáló hírszolgálaté: a hírek megjegyzés nélküli, többnyire más újságokból kivonatolt közlemények voltak. Hosszabb tudósításokat folytatásokban közöltek, több számon keresztül. A külföldi hírek közül csupán csak azok élénkebbek, amelyek bécsi eseményekről számoltak be. Ez érthető is, hiszen ezeket saját élményei alapján írhatta a szerkesztő. Rendszerint színes tudósításokban számol be a bécsi újévi és húsvéti ünnepségekről és egyéb látványosságokról. Hírt ad a lap MÁRIA TERÉZIA schönbrunni látogatásáról, németországi és franciaországi utazásáról is. Folytatásos cikksorozatban számol be az út részleteiről, a császárnő fogadtatásáról és ünnepléséről. MÁRIA TERÉZIA halála alkalmából az egész számot az ő emlékének szenteli. — A külföldi hírek közül különösen a magyar vonatkozásúakat kíséri figyelemmel. Így pl. rendszeresen tudósít a magyar huszárok sziléziai csatáiról. Időnkint közli az elesettek és a sebesültek névsorát is. 1778. szept. 12-én az *Appendix*ben hozza a császári sereg hadijelentését, amely elismeréssel szól a magyar huszárok vitézségéről.

A magyarországi közlemények hangján érzik, hogy azok álltak a szerkesztőhöz legközelebb. Levelezők tudósításai nyomán beszámol különböző

¹² MÁTÉ Károly: *Sajtó és nevelés*. Bp. 1947. 6. 1. és DEZSÉNYI: *I. m.* 157. 1.

vidékek nevezetesebb eseményeiről: tűzvészekről, árvízokról, földrengésekről, rablókról, időjárásról és a termésről. A magyarországi események közlése során néha fel is hagy az egyszerű referáló modorral és megjegyzéseket is tesz, főleg akkor, ha valamilyen hasznos példa követésére buzdíthat. A szatmári mocsarak lecsapolásáról szóló közlemények végén, kiemelt szedéssel annak a reményének ad kifejezést, hogy e példát mások is követik, és nem engedik, hogy hazájukat továbbra is hatalmas mocsarak lepjék el.¹³ Gazdasági kérdésekről rendszeresen hírt adott *Oeconomica* című rovatában, mert — miképp a szerkesztő ezt még a lap indulása előtt írta — ez jár a legtöbb haszonnal az olvasók számára. Megemlékezik TESSEDIK Sámuel szarvasi gazdasági iskolájáról és az iskola munkájáról. Majd a következő számok egyikében ezt olvashatjuk: „Szóltunk a múltkor arról, hogy Tessedik Sámuel Szarvason gazdasági iskolát létesített. Ez az intézmény annál is inkább méltó a dicséretre, mert ez Magyarországon újdonság, és mert egyéni vállalkozásból jött létre. Bizony igen hasznos lenne, ha legalább Magyarország négy táján létesítenének ilyenféle iskolákat. Ilyenről beszél a híres Joan. Augustus Block könyvében, melyet a mezőgazdaságról írt.” Majd ismerteti e könyv fő szempontjait a gazdasági iskoláról. TESSEDIK könyvét (*Der Landmann in Ungarn*) is részletesen ismerteti és azt írja, hogy ha van könyv, mely méltó arra, hogy minden magyar gazda állandóan forgassa, TESSEDIK e műve ilyen. FESTETICS Pál halála alkalmából érdemei között azt is megemlíti, hogy a Balatonon hollandiai mintájú hajókat építtetett, melyekkel biztonságosan, veszedelem nélkül lehet hajózni.¹⁴ Gyakran találkozunk a gazdasági rovatban máshol, legtöbbször külföldön jól bevált mezőgazdasági eljárásokkal. Ezeket a szerkesztő részben külföldi újságokból, részben pedig a hozzá eljuttatott levelekből, leírásokból merítette. Részletesen beszámol pl. arról, hogy egy Paulus JUREN nevezetű gazda milyen új módszereket alkalmazott a selyemhernyó tenyésztésében. Máskor arról olvashatunk, hogy Sziléziában a szarvasmarhák tömegesen kezdtek vérhasban megbetegedni. A rebarbarával való gyógykezelés azonban segített, ez bizonyult az egyetlen orvosságnak. Csak egy gazda nem alkalmazta, de meg is bűnhődött érte: négy tehenét vesztette el. — Szászországból azt lehet megtanulni, hogy miként kell védekezni a magtárak élősdiei ellen; majd ismét Sziléziából azt, hogy a trágyát hogyan lehet hosszabb időre konzerválni. De Magyarországról is közöl a lap jó tanácsokat. Varasdon Joannes FRIEDRICH pl. kertjében eperfákat ültetett és azokat felajánlotta közhasználatra. Hozzácsatlakozott Jacobus FRICZ (akinek a nevével már találkoztunk: ő volt az, akiről BRUNSWICK azt írta, ha ő lett volna KERESZTÚRY helyett a jobbágyok ügyvédje, az „egész sziget tűzben és lázadásban lenne.”), aki akkor szenátor volt, és a közlemény szerint sokat serénykedett az eperfák termesztésében. Rövid idő alatt Horvátországban 500 000 eperfa nőtt fel a selyemhernyók táplálására. — Az újság más alkalommal Pest megyéről ír elismerően, mert az gondot fordít az utak építésére. Példaképpül állítja azokat is, akik kiveszik részüket a szegények megsegítéséből, hiszen azok száma annyira megsaporodott, hogy MÁRIA TERÉZIA 1775-ben szegényházak építését rendelte el. Örömmel értesül a szerkesztő arról, hogy Váradon elkészült a szegények háza, melyet SALAMON váradi kanonok

¹³ E. V. 1779. 397. l.

¹⁴ E. V. 1782. 603, 622. l. — 1785. 28. l.

¹⁵ E. V. 1782. 181. l.

építtetett. De mások is követik e példát. Így pl. „Berke Péter zalai plébános minden vagyonát a szegényházak építésére áldozta.” — Hozzáteszi: „Bár csak a többi plébánia is követné!” — E hírekkel kapcsolatos annak a levélnek a közlése, melyben egy francia püspök papjait a szegény földművesek megsegítésére buzdítja. KERESZTÚRY kiemelt szedéssel hozza a levélnek azt a részét, amelyben a püspök arról szól, hogy részükről, akik nem vetnek és nem szántanak, mégis bővelkednek a föld terményeiben, azckrak a szegény embereknek az adóját elfogadni, akik saját murkájuk gyümölcsét velük megosztják, nemcsak igazságtalanság, hanem rablás, nemcsak hálátlanság, hanem emberölés.¹⁶ E kemény szavak és általában a szegénységről szóló közlemények nem véletlenül kerültek az újságba. Láttuk, hogy KERESZTÚRY a Dunántúlon a jobbágyok ügyvédjeként élt, és mint ilyen megismerhette a parasztság nyomorát, kizsákmányoltságát. Azt is láttuk itteni működéséből és későbbi írásaiból, hogy egyházeni akart a parasztság súlyos helyzetén, legalábbis az uralkodók akkori jobbágypolitikájának a határain belül. E közleményekkel is az volt a célja, hogy a nemességet emberségesebb belátásra bírja.

KERESZTÚRY érdeklődése önálló műveiben gazdasági és politikai kérdések mellett kiterjedt a nevelésügyre is. Hírlapjából szintén kitérünk ez. A magyarországi hírek jó része foglalkozik a nevelésügyi reformmal és az iskolaügy átszervezésével. A *Ratio Educationis* megjelenése alkalmából részletesen, több számon keresztül ismerteti a rendelkezést, a magyar iskolaügy átszervezését és új felépítését. Azt írja, hogy az iskolareformnál sok nehézséggel járt az a körülmény, hogy hazánkban sok különböző nemzetiség és vallás van. Egyik legfőbb érdemét abban látja az új rendszernek, hogy az mindegyik nemzetnek és vallásnak egyaránt jól megfelel. Tudjuk, hogy az akkor létesült nemzeti iskolát, bár katolikus jellegét meghagyták, már úgy szervezték, hogy a protestánsok jogait is tiszteletben tartották, ellentétben a közelmúlttal. KERESZTÚRYnak vallási téren való felvilágosult gondolkodását láttuk már könyveiből vett idézetekből is. A *Ratio Educationis* megjelenése után is rendszeresen beszámolt iskolákat érintő hírekről, személyi kinevezésekről, áthelyezésekről. Hírt adott az egyetemnek Budára való költözéséről és új iskolatípusoknak, az ún. nemzeti iskoláknak a megnyitásáról. Tudósításokat olvashatunk az ezekben az iskolákban tartott vizsgákról is. Trencsénből pl. így számolnak be egy nyilvános vizsgáról: „E város főgimnáziumában tanuló diákok az új rendszernek megfelelő nyilvános vizsgán vettek részt, és a kérdésekre adott feleleteikkel nagy elismerést keltettek. Különösen azt csodálták a résztvevők, hogy csekély idő alatt a magyar és a német nyelvben oly előrehaladást tettek, hogy már mindkettőn tudnak beszélni. Leginkább annak örültek a szülők, hogy gyermekeiket már nem kell elküldeni máshova a hazai nyelv megtanulása végett.”¹⁷ A selmeci főgimnáziumról azt olvassuk, hogy ott a piaristák tanítják az ifjúságot és az irodalmi studiumok nagyon virágoznak. A retorikát tanulók márciusban nyilvános vizsgán vettek részt etikából, egyháztörténetből, klasszikus szerzők interpretációjából és aritmetikából. Nagy gondot fordítanak arra is, hogy a diákok szépen írni is megtanuljanak. De hogy még a XVIII. században vagyunk, azt olyanfajta hírek mutatják, amelyek egy-egy grófnő tanulmányairól számolnak be: „Budáról érkező levél említi, hogy vázsonkői Zichy Erzsébet grófnő, aki 16 éves, a múlt

¹⁶ E. V. 1777. 22—23. l.

¹⁷ E. V. 1779. 231. l.

évben kezdett görögül tanulni, és már oly nagy előrehaladást tett, hogy nem csak a klasszikus görög auctorokat fordítja könnyen, hanem görögül ír leveleket is.”

Az *Ephemerides Vindobonenses* programja szerint nemcsak politikai és gazdasági híreket, hanem irodalmi és tudományos vonatkozású közleményeket is szándékozott hozni. Valóban volt az újságnak egy rovata *Res literariae* címmel. Ebben túlnyomórészt a megjelent könyvekről olvashatunk rövid ismertetéseket. A könyvismertetés általában csak a mű tartalmának rövid összefoglalásából állott. Néha egyszerűen csak az előszót vagy a nyomdász által kiadott tájékoztatót közölték. Amikor mégis megkísérelték a kritikát is — noha csak enyhe formában —, azonnal tiltakozott náluk a mű szerzője, kritikai megjegyzéseiket félreértve és eltorzítva. Ez eset kapcsán kijelenti a szerkesztő: „Mi, akik az *Ephemeridest* írjuk, nem szándékozunk a közrebocsájtott könyvekről véleményt mondani. Akik így gondolkoznak, emlékezzenek arra, hogy mi nem a köznépnek szóló, hanem részben politikai, részben tudós újságot kezdünk írni. Programunkban így szóltunk erről: Szándékunk van irodalmi dolgokat, a művészetek és a tudományok új eredményeit — főleg a gazdasági jellegűeket, amelyekből a legtöbb haszon szokott származni —, és azokat, amelyek a tehetség kifejelesztésére és az embereknek emberségre való nevelésére alkalmas, akár prózában, akár versben íródtak azok, szemmel tartani. Ezért az irodalmi újságok, miként a *Journal Encyclopedique*,^{17a} a politikai híreket irodalmiakkal keverik. És ez az oka vállalkozásunk latin nyelvűségének: mert nem a köznép, hanem csak a műveltek értenek latinul.”¹⁸ Ezután még inkább tartózkodott a lap a bírálattól, legtöbbször megelégedett a mű rövid ismertetésével.

Bár KERESZTÚRYra, mint már láttuk, sok szempontból hatott a felvilágosodás gondolkodása, a felvilágosodás filozófusait mégis „veszedelmes írók”-nak nevezi. PERCZEL Imre kegyesrendi szerzetes HOBBS-szal vitázó művével kapcsolatban ezt írja: „Hobbes, aki Spinoza, Helvetius, Voltaire, Rousseau és más ilyenféle veszedelmes írók előtt mintegy fáklyát tartott, már sokak által megcáfoltatott, de csak úgy, hogy a fő alapelvei, melyekre végül minden visszavezethető, vagy elhanyagoltattak, vagy csak néhány szóval érintettek. Ezeket e szerző határozott érvekkel cáfolja meg e hasznos és a mai idők szabadságához nagyon illő munkával.”¹⁹

Eredeti műveket is közöl az újság, de ezek még kivétel nélkül a „régii” irodalom megnyilatkozásai: latin nyelvű, dicsőítő ódák és szónoklatok, melyek még semmit se tudnak akkoriban már ébredező nemzeti irodalmunkról. Pedig — egy közleményből kiderül — KERESZTÚRY ismerte BESSENYEIT, nemzeti irodalmunk újjászületésének nagy úttörőjét. Az 1779. aug. 20-i számban ugyanis beszámol arról, hogy BESSENYEI György, aki Bécsben kiadott több magyar, részben idegenből fordított, részben eredeti művével hazájában nagy hírnévre tett szert, katolizált.²⁰ Hogy mégsem olvashatunk többször se róla, se tőle semmit, és hogy a többi nemzeti nyelven alkotó

^{17a} Pierre ROUSSEAU kiadványa, amely 1756—1759 Liegè-ben, 1760—1773 pedig Bouillonban jelent meg.

¹⁸ *E. V.* 1777. 165—166. l.

¹⁹ *E. V.* 1777. 358. l.

²⁰ *E. V.* 1799. 401—402. l. Id. WALDAFFEL József: *Bessenyei György áttérése.* Irod. tört. Közl. 1929. 227. l.

íronkról szintén hallgat az újság, annak okát csak abban kereshetjük, hogy KERESZTÚRY még nem ismerte fel a nemzeti nyelv és általában a nemzeti irányú törekvések nagy jelentőségét éppúgy, mint ahogy a felvilágosult aulikus társaság többi tagja se tette ezt, akik a reformokat a HABSBURG-uralkodóktól várták.

KERESZTÚRYnak e társasággal való kapcsolatát pontosan még nem ismerjük. Írásai alapján azonban határozott eszmei rokonságot árul el velük. Összefüggés lehet, bár még kiderítetlen, a TERSZTYÁNSZKY-féle bécsi *Anzeiger* megszűnése és az *Ephemerides Vindobonenses* indulása között. (Az előbbi 1776 júniusában szűnt meg, KERESZTÚRY lapja pedig 1776. július elején indult.) Ismeretes, hogy TERSZTYÁNSZKY lapja mögött KOLLÁR Ádám és társasága állt. E társaság nem volt formálisan megszervezve, tagjait csak a folyóiratban — rendszerint névtelenül — megjelenő cikkek fűzték össze. Céljuk a közjót szolgáló honismertetés volt, amibe beleért Magyarország földrajzi és gazdasági viszonyainak, természetrajzának, néprajzának és történetének kutatása.²¹ Tehát — nagy vonalakban — a BÉL Mátyás-féle hagyomány folytatása. KOLLÁR Ádám és KERESZTÚRY József: mindketten exjezsuiták voltak. Vallási kérdésekben mindketten elszakadtak a jezsuita iskolától: az egyházat az államnak alárendelt intézménynek tartják. Felvilágosulttan gondolkoznak társadalmi kérdésekről is, mentesek a rendi előítéletektől, de a nemzeti kultúra és a politikai függetlenség kérdései iránt közömbösek. Hogy ezek az eszmei hasonlóságok mennyire mutatkoztak meg a gyakorlatban, vagyis hogy milyen kapcsolatban voltak egymással: nem tudjuk. Az *Ephemerides Vindobonenses*-ben egy alkalommal találkozunk KOLLÁR nevével, akkor, midőn arról adnak hírt, hogy „Ófelsége Kollár Ádámnak az állam iránti érdemei elismeréséért egy nyaralót adományozott Sopron megyében.” Az *Appendix*ként hozzacsatolt *Pressburger Zeitung* február 15-i száma KOLLÁR latin versét közli és egy rövid megemlékezést KOLLÁR-ról. Tudjuk, hogy KOLLÁR ekkor a bécsi udvari könyvtár igazgatója volt. Így minden okunk megvan feltételezni azt, hogy KERESZTÚRY, aki Bécsben szerkesztette lapját, személyesen is kapcsolatban volt KOLLÁRRal. A TESSEDIK Sámuelről szóló cikkek és intézményeinek méltatása szintén arra mutatnak, hogy KERESZTÚRY elsősorban azokkal rokonszenvezett, akok a felvilágosult javaslatok megvalósítását az uralkodótól várták.

A politikai és tudományos közleményeken kívül találunk a lapban kisebb híreket találmányokról, felfedezésekről is. *Inventa* cím alatt pl. egy alkalommal arról értesülünk, hogy D. PREUSSEN diaconus, aki Karlsruheban lakik, nyilvánosságra hozta azt a találmányát, amely által a térképeket is ki lehet nyomtatni a könyvekhez hasonlóan. Máskor *Medica* címmel orvosi híreket közölnek. Egy angol orvos véleményét adják hírül amely szerint az arabiai bab(kávé)-ból készült ital gyógyítja az asztmát. Időnként találkozunk hirdetésekkel is az újságban. Az egyikben egy olasz orvos fogfájás elleni szert ajánl, a másikban pedig a bécsi állatviadalhoz keresnek állatokat. Érdekes az a hirdetés is, amelyikben egy eltűnt örökös után nyomoznak: „A márc. 19-én Zágrábban elhunyt Stiller József Antal nevű fiának, aki már évek óta távol van, a jelenlétére szüksége lenne hozzátartozójának, hogy atyai örökségét

²¹ KOLLÁRRA és TERSZTYÁNSZKYRA nézve l.: FINÁ CZY: *I. m.* 268. l., CSÓKA J. Lajo⁸ *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám.* Pannonhalma, 1936. 18—19, 94—101 133, 140, 170. l. és DEZSÉNYI: *I. m.* 155—158. l.

átadhasza neki. Ezért aki az említett Stiller Antalt ismeri, vagy tudja, hol tartózkodik, kéretik, küldje el őt a zágrábi magisztrátushoz.”

Az újság nyelve is KERESZTÚRY politikai felfogásával függ össze. Miért írt latinul? Az előbb láttuk, hogy részben azért, mert az újságot a műveltek és nem a köznép számára készítette. Másik okáról az előfizetési felhívásban szólt. Amikor arról ír, hogy Bécsben kiadnak németül is és franciául is újságot, felteszi a kérdést, hogy vajon latinul miért nem? Ezen annál inkább csodálkozik, mert a Birodalom sok országot foglal magában, ahol az anyanyelven kívül leginkább latinul beszélnek. Ki ne tudna Magyarországon, Horvátországban, Szlavóniában, Dalmáciában, Erdélyben és Lengyelországban latinul? Ezekben az országokban a fő- és közrendűek latinul beszélnek, úgyhogy az a nyelv, amely a római birodalommal meghalt, itt tovább él. Újságának latinnyelvűségét tehát KERESZTÚRY részben azzal indokolja, hogy a műveltek számára írja a lapot, részben pedig azzal, hogy a latin, a HABSBURG-birodalom sok országa tanult rétegeinek nemzetközi nyelve, így nemcsak magyarokat, hanem más népeket is beszervezhet olvasótáborába. Mint láttuk, elsősorban mégis magyar olvasókra számított, és azok igényeit igyekezett kielégíteni.

Kik voltak ezek az olvasók? Nyugodtan állíthatjuk, hogy elsősorban az iskolai tanulóifjúság. Őket nevezi meg egyedül határozottan, mint olyan olvasóréteget, amelyre számít. És az eddig elmondottak is arra utalnak, hogy KERESZTÚRY lapját valóban a *Ratio Educationis* kapcsán kilátásba helyezett, majd a rendeletbe bele is foglalt újságolvasó kollégiumok részére szánta elsősorban.²² MÁRIA TERÉZIA oktatásügyi reformjában a latin nyelv nem vesztett vezetőszerepéből. A *Ratio Educationis* szerzője tisztában volt azzal, hogy a latin nyelv Magyarországon nemcsak az egyház és az államvallás, hanem a magyar törvényhozás, bíraskodás és közigazgatás nyelve is. Már KOLLÁR Ádámnál, a *Ratio* kidolgozójánál megtaláljuk azt a gondolatot, amelyet még az 1790-ben induló budai latin újság, az *Ephemerides Budenses* is hangoztat, hogy ti. a latin nyelv tanulása az anyanyelv kiművelésének is egyik legfontosabb eszköze.²³

KERESZTÚRY ezt ugyan nem említi, de szól arról, hogy hírlapja által az ifjúság könnyebben megtanulja a jelen eseményeit latinul elbeszélni, mint a klasszikus szerzők művein keresztül. Tehát a gyakorlati, a hivatali és politikai életre — melynek nyelve a latin volt — szándékozott a nemesi ifjúságot előkészíteni. A latin nyelv nemzetközi és a Birodalom országaiban csaknem élő-nyelv jellegén kívül azért is szerkesztett latin nyelvű újságot, mert ezáltal bekapcsolódhatott az iskolai újságolvasásba. Arra nézve, hogy ez valóban megtörtént, határozott adataink vannak.²⁴ Ez utóbbival kapcsolatos a hírlap latin nyelvűségének harmadik oka. Ez pedig abban rejlik, hogy — mint már idéztük — mind PILLER a *Ratio* tervezetében, mind pedig KERESZTÚRY korlátozta az újságolvasók körét elsősorban a nemesi származás alapján. A latin nyelv e korlátozást önmagától is elvégzi: latinul csak a műveltek tudnak, nem kellett tehát félni, hogy az újság esetleg a parasztok kezébe jut, és általuk azok politikai és egyéb ismeretekre tesznek szert. Mint ahogy ilyen

²² DEZSÉNYI: I. m. 158. l.

²³ *Ephemerides Budenses*. 1793. márc. 5. Id. DEZSÉNYI: *Legrégibb hírlapjaink életrajzához*. Magy. Könyvszle. 1940. 355. l.

²⁴ FINÁCZY: I. m. 359—360. l.

félelem valóban jelentkezett a kormányzat részéről a század végére kifejlődő nemzeti nyelvű hírlapjainkkal kapcsolatban.

Az *Ephemerides Vindobonenses*re — mint láttuk — szerkesztőjének sikerült kétszázat meghaladó előfizetőt toborozni, hiszen ez volt a feltétele a július eleji megjelenésnek. Az előfizetők és az olvasók későbbi számáról nincsenek adataink, csak azt tudjuk, amit a budai latin újság írt róla 1790-ben. Eszerint KERESZTÚRY lapja az egész országban „audissime legebantur”. Az újság fennállásának tizedik évében, abban a számban, amelyben a szerkesztő bejelenti lapja megszüntetését, szintén azt olvassuk, hogy annak idején sok honfitársa kérésének tett eleget, amikor néhány tudós férfiú társaságában újságot alapított. Azután is sok tetszéssel találkozott itthon és külföldön egyaránt, és ez mindig örömeire szolgált. Az, hogy mégis miért szüntette meg lapját, csak részben derül ki e búcsúsorokból. Eszerint: az elismerés mellett kritikát is kapott, mert nem lehetett mindenkinek az igényét egyszerre kielégíteni. Ami egyeseknek nem tetszett, másokat éppen az érdekelte a legjobban. Hivatkozik anyagi nehézségekre is, amelyek az újság kiadásának és szállításának magas költségei miatt állottak elő. Ennek következtében se a lap íróinak, se a terjesztőknek nem tudott fizetni. Mivel látja, hogy az *Ephemerides* már nem felel meg sem az olvasók várakozásának, sem pedig az írók kívánságának, elhatározta, hogy az 1785. év végén visszavonul az újságírástól. Ha azonban új vállalkozásba kezdhet, amely nagyobb sikert ígér, vagy az olvasók közül valaki segítségére lesz, szívesen újból ráadja magát. Gondja lesz akkor arra, hogy az ország nagyobb helységeiben könyvkereskedések létesüljenek, és az újságíráshoz alkalmas férfiak akadjanak. Végül megköszöni mindazoknak a támogatását, akik segítették vállalkozását. Maga is utal azonban arra, hogy az említett nehézségeken kívül más oka is volt újságjának megszüntetésére. A különböző okokról szólva ugyanis azt írja, hogy azok mindegyikét „medium adferre non expedit”.²⁵ E ki nem mondott okát az újság megszüntetésének valószínűen II. JÓZSEF németesítő nyelvrendeletében kereshetjük. E rendelet következtében a német nyelv nyomult előre az oktatásban és ez kihatott természetesen az *Ephemerides Vindobonenses*re is, amely egyik főfeladatának a latin nyelv tökéletesítését tekintette a tanuló ifjúság körében. Hogy ez valóban így lehetett, bizonyítja a budai *Ephemerides* már többször idézett cikke. Ebben ugyanis az van, hogy KERESZTÚRY bécsi ágens lapját addig tartotta fenn, amíg az elhunyt II. JÓZSEF bevezette a német hivatalos nyelvet.

Amikor KERESZTÚRY lapja 1785-ben megszűnt, már öt éve volt magyar nyelvű hírlap is, egy év múlva pedig már Bécsben is létesült magyar újság: a *Magyar Kurir*. Lehetséges, hogy KERESZTÚRY is érzett olyasfélért, amit az *Ephemerides Budenses* szerkesztője szavakban is kifejezett lapjában, amikor azt írta, meglepéssel veszi tudomásul a magyar nyelv olyan arányú kifejlődését, amellyel a latin már nem versenyezhet. De az is lehetséges, hogy ő idáig nem jutott el, hiszen későbbi műveit is mind latinul írta.

Határozottan tudunk tehát annyit, hogy az *Ephemerides Vindobonenses* szerkesztője valóban KERESZTÚRY József bécsi ágens volt. Arra nézve, hogy lapját miért hozta létre, sikerült megerősíteni azt a feltevést, amely szerint e lappal kezdődött a *Ratio*-kivánta újságkollégium megvalósítása. Erre mutatnak — mint láttuk — KERESZTÚRYnak a felvilágosult abszolutizmushoz közel-

²⁵ E. V. 1785. 619. 1.

álló nézetei nevelésügyi kérdésekről, az újság előfizetési felhívása és PILLER *Tervezete* között levő egyezések, a hírlap bőséges híradásai a *Ratio Educationis*-ről és a vele kapcsolatos oktatásügyi kérdésekről, és nem utolsósorban az, hogy maga a szerkesztő is a tanulóifjúság számára ajánlotta lapját. A lap megszűnésének okát az említett anyagi és egyéb nehézségeken kívül II. JÓZSEF németesítő nyelvrendeletével kapcsolatos iskolaügyi változásokban kereshetjük. E rendelet visszahatásaképpen felélénkült az a mozgalom, amely nemzeti nyelvünk kiműveléséért szállt síkra. Ennek eredménye volt az, hogy három évvel az *Ephemerides Vindobonenses* megszűnése után már hét magyar nyelvű lapunk volt, amelyek már aktívan részt vettek nemzeti nyelvünk és irodalmunk újjászületéséért folytatott küzdelemben.

KERESZTURY hírlapja idáig nem jutott el. Mégsem mehettünk mi sem el mellette szó nélkül, nemcsak azért, amiért a budai latin újság: szerkesztőjének és olvasói nagy részének magyar volta miatt, hanem azért sem, mert az *Ephemerides Vindobonenses* a magyar sajtó történetének egyik jelentős láncszeme. Folytatója és továbbfejlesztője annak a COMENIUSTÓL és a pietistáktól származó szellemi hagyománynak, — amelyet hazánkban BÉL Mátyás valósított meg először, — amely az újságolvasást az ifjúság nevelésének szolgálatába állította a latin nyelv, a földrajz és a jelenkor történelmének tanulásánál. KERESZTURY — mint láttuk, elítélően vélekedett ugyan a felvilágosodás nagy gondolkodóiról — lapján mégis látszik a felvilágosodás hatása is. Erre mutatnak azok a megjegyzések, amelyekkel időnkint a szerkesztő a híreket kísérte. Ezekben a szegények iránt érzett emberséget, vallási kérdésekben való türelmességet és a gazdasági reformok irányában táplált fogékonyságot ismertünk meg. Tévedései és hiányai ellenére — amelyek az aulikus felvilágosultak tévedései és hiányai — jelentősnek mondhatjuk az újság egy évtizedes fennállását, mert hozzájárult ahhoz, hogy a nemesség egy részének látóköre bővült és fogékonnyá vált a reformok irányában. Hozzászoktatta a nemességet — többnyire már az iskolában — az újságolvasáshoz, és ezzel egyengette az utat a század végére kifejlődő és nemzetivé váló hírlapirodalmunk számára, amely már nemcsak felvilágosult eszmék terjesztője, hanem nemzeti nyelvünknek is lelkes fejlesztője volt.

KÓKAY GYÖRGY

GYÖRGY KÓKAY: EPHEMERIDES VINDOBONENSES (1776—1785).

Unsere Pressgeschichte und Bibliographie hat sich bisher wenig mit der Tatsache beschäftigt, dass in Wien am Ende des 18. Jahrhunderts auch eine in lateinischer Sprache verfasste Zeitung erschien — *Ephemerides Vindobonenses* — die aus ungarischem Standpunkt volles Interesse verdient. Sogar die Person des Redakteurs der Zeitung wurde nur vermutet. Die biographischen Lexiken sagen uns von dem als Redakteur betrachteten József KERESZTURY nur so viel, dass er eine lateinische Zeitung herausgab. Der Titel der Zeitung wird nicht erwähnt. Erst aus der letzten Nummer der *Ephemerides*, die in der Budapester Universitätsbibliothek aufgefunden wurde, konnte es festgestellt werden, dass der Redakteur tatsächlich József KERESZTURY von Szinnerszegh war, der sich als Agent bei Hofe betätigte.

Die *Ephemerides* erschienen in Wien seit dem 5. Juli 1776. Mit der Gründung der Zeitung schien KERESZTURY den Zwecken der Schulverordnung MARIA THERESIAS

(*Ratio Educationis*) dienen zu wollen. Für diese Annahme sprechen: die politische und pädagogische Auffassung KERESZTÚRY's, die Bezugseinladung der Zeitung, die vielen Nachrichten die in der Zeitung über die *Ratio* erschienen wie auch die Tatsache, dass KERESZTÚRY sein Blatt der Schuljugend empfahl. KERESZTÚRY wollte mit seiner Zeitung offenbar der von COMENIUS und von den Pietisten stammenden, bei uns zuerst von Mathias BÉL angewandten Übung zu Diensten sein, die das Zeitungslesen in der Schule beim Unterricht der lateinischen Sprache, der Geographie und der Geschichte verwendete. In KERESZTÚRY's Zeitung — ebenso wie in seinen übrigen Werken — spüren wir den Einfluss der Wiener Aufklärung. KERESZTÚRY gehörte zu den Hofleuten, die sich für den aufgeklärten Absolutismus MARIA THERESIA's und JOSEPHS II. begeisterten.

Die *Ephemerides* erschienen bis Ende 1785. Ihre weitere Erscheinung wurde neben den finanziellen Schwierigkeiten, wahrscheinlich auch wegen der schulpolitischen Folgen der germanisierenden Sprachverordnung JOSEPH's II. eingestellt.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Egy budai könyvkereskedő végrendelete 1509-ből. A mohácsi vész előtt Budán virágzó könyvkereskedelemnek egyik kiemelkedő képviselője volt PAP (PAER) János, aki egyúttal könyvkiadással is foglalkozott. Német nyelvű végrendeletének egy korabeli másolata fentmaradt a bécsi városi levéltárban, és azt eddig csak kivonatossan ismertették.¹ PAP családi körülményeire, vagyoni helyzetére stb. pedig az eddig ki nem adott részek is számos új adatot tartalmaznak.

A végrendelet teljes szövege a következő:²

„Wir Richter vnnd Rate der Stat Ofenn Bekennen mit disem Brief Vnd thun kunde Allermeniglich mit disem offenn Transsumpt vnd Vidimus, Das die Erber, Tugenthafft fraw Helena, weylenn Hannsen pap puchfürer, Vnsers mitburger verlaßne Witibe, Auch die Ersamen Maisterr Georg Mayr Vnd Hannss Wler baide goldschmid vnserr mitboner, ain Testament Brief des benanten weylend Hannß pap puchfuerer mit seinem Aigen Vnd der Wirdigen, Ersamen vnd weisen herren Georgen Lawsitzer Caplan bey Vnserr lieben frawn pharkirchen, Wolfgangen Haimburger, Valtin Apote er, Bayde Vnserr mitgeschworen vnd Ratsfrewndt, Vnd Hanß Kreßling vnnser burger petschaten ordenlich verschlossen, den Wir von gebete wegen der benanten fraw Helena, Maister Georgen Vnd Maister Hannsen, baide goldschmidten geoffenet, gesehen vnd vleissig vberlesenn Vnd darnach von Wort zu Wort Zecopieren Vnd beschreiben, beuolhen Vnd bestellet haben, aller lautende, Wie hernach volget. *Im namen* der heiligen driualtigkait des Vater, des Sons Vnd des heiligen geistes amen. Im iar als man schreibt nach Crist gepurdtt Tawsent Funffhundert Vnd im Newnten iar, Am pfintztag Vor Erhöchung des heiligen kreitz, Hab ich Hannss pap puchfuerer Zw Ofenn, offtt vnd menigmal bedacht, das ainem yedem Menschen ain mal Ze sterben naturlichen aufgesetzt, dem todt nichts gewissers Vnd der Stund des tods nichts vngewissers ist, das auch nach abgang der menschen Vmb Ir Zeitlich hab vnd verlassen gueter Zwischen den Freuwndten oft vnd dykh Irrung Vnd Zwitteracht aufersteen Vnd erwachsen. Solhem allen in Zeit meins lebens furZekommen, Wie wol mit Blodigkait meins leibs aus Verhengnuß des almechtigen gots, Yedoch mit gantz guetter Vernufftt vnd wolbedachtem muett, Vnd mit freyem guetten willen in aller pesten mass, form Vnd maynung, Wie das Ytz vnd hernach an aller Stat Vnd Vor allen Vnd yglichen geistlichen Vnd weltlichen leyten, Reichternn vnd gericht, allerhochst maist Vnnd beste Crafft vnd macht hat, haben sol vnd mag für menigcligs ansprechen Vnd widerred, Von allen meinen hab vnd guetern, so mir

¹ *Zentralbl. f. Bibl. Wesen.* 1892. 401–402. 1. *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien.* II. Abt. IV. 1. Band. Nr. 5901a és 5903.

² E középfelnémet szöveg átírásának ellenőrzéséért MOLLAY Károly docensnek mondok köszönetet. A rövidítéseket feloldottuk, a pontok és vesszők elhelyezése pedig értelem szerint történt.

got, der Herr hie Auff erden Verlyhen hat, nichts außgenommen, dits gegenwurtig testament leczten Willen Vnd ordnung, auch mein geschafft furgenomen vnd getan, geordnet vnd gemacht hab vnd thu das Ytz mit Rechten Wissen in Craft dits briefs also. Item Wan geschiecht, das ich mit todt Vergangen Vnd nit mer in leben bin, Wilich mein arme, sundige Sele got dem herren, meinem himlischen Vatter Vnd Erlo:er Ytz Vnd Zu Ewigen Zeÿtten in sein Barmhertzigkeit Vnd Gnaden Vnd meinen toden leichnam Cristenlicher begrebnuß in Vnser lieben frawen pharkirchen Vor Gotzleichnam Altar³, Wo mein Grabstain ligt, beuolhen habenn. *Item* Ich schaff vnd beuileh, das man mein leichnam Ersamlich, Wie gewonhait ist, zü der Erden bestattet mit Begrebnuss, Vnd das man nit mer hab, Wen x. wintlicht, die sollen darnach Zu der kirichen Vnd ausgetailt werden, wo es nott ist. Man schol mir auch kain Opfer halten, Sonder dem herren pharrer sol man geben fur das Opfer v. gulden, Vnd in fleissig bitten, das er sich daran genuegen laß. *Item* Den Caplan Beÿ Vnser lieben frawn, das sy darumb Seelmess lesen, schaff ich Zegeben flor. v. *Item* dem Herr Jörgen, meinem Peichtvater, das er gott für mich Bitt, schaff ich in sonderhait Zegeben flor. iij. *Item* Mein dinst diern, Dorothea soll man verhayraten Vnd Ir von meinem guett geben Vnd ausrichten byß auff flor. Lxx. *Item* Zu dem Gepew Vnser lieben frawn kirchen oder wo es Nott hin thuert, schaff ich Zegeben flor. xx. *Item* Zu Sanndt Johannis Closter⁴ flor. x. *Item* Zu sandt Niclas Closter⁵ flor. x. *Item* Zw Sannd Steffann Closter⁶ flor. x. *Item* Zw Sannd Francisco Closter Zu Etzelburg⁷ darum, Ich ain Vnwirdiger confrater bin vnd brief hab flor. x. *Item* den Armen leyten, die an dem franzosen krannkh⁸ sein Bey Zannd Elßbeten, sol man austailen flor. x. *Item* Zu dem Spital Sannd Elisabeth⁹ flor. v. *Item* Zw Sannd Anna¹⁰ flor. v. *Item* Zu Sannd Lazarus¹¹ flor. v. *Item* Zw dem Spital des Heiligen geists¹² flor. V. *Item* In der gmain sol man den Armen Leyten austailen flor. v. Vbersölhs, als beuileh ich meiner Hawsfrawn, Vnd meiner kindern nach meiner Sele guets Zethun, als vil in gott der Herr züersten gibt, ob sy mich vnd sichselbs lieb haben. *Item Die Schuld.* *Item* Zu Venedig bin ich schuldig dem Lucas Anthonÿ puechtrwker, darumb er meiner brief hat, flor. j^c Lxxx. *Item* Mer Zw Venedigen bin ich Shuldig dem Peter Liechtenstein puechdrwker flor. xx. *Item* Mer bab ich ainem Puechdrucker Nieloß Von frankfurt Zü Venedig geben hundert guldin auf puechdrwken, Nemlich Missal Vnd Breuir, ist mein Willen, das man In lass dÿ pucher drwken Vnd in bezall Vnd wan es sein Zeit hat, Mag man Im

³ A Miasszonyunk (mai Mátyás) templom Krisztus teste oltára. (Vö. *Budapest műemlékei*. I. Bp. 1955. 456. l.)

⁴ A sarutlan ferencesek Szent János evangélistáról elnevezett kolostora és temploma. A mai Színház utca 1–9.sz. telkeken levő volt Várszínház, ill. hadtestparancsnokság épületei. (Vö. *Budapest műemlékei*. I. Bp. 1955. 484. l.)

⁵ A domonkosok Szent Miklós temploma és kolostora a mai Hess András téren. (Vö. *Budapest műemlékei*. I. Bp. 1955. 347. l.)

⁶ Az ágostonos rend Szent István első vértanúról elnevezett temploma és kolostora. Ma a ferenceseké a Mártírok útján. (Vö. RUPP Jakab: *Buda-Pest és környékének helyrajzi története*. Pest, 1868. 180. l.)

⁷ A minoritáknak Óbuda északi határában volt és Szent Ferencről elnevezett temploma és kolostora. (RUPP: *i. m.* 42. l.)

⁸ A lues magyarországi előfordulásának egyik legrégebb adata ez.

⁹ Az *Alsó hévízek* táján (a mai Rudas fürdő vidékén) állt a Szent Erzsébet ispotály. (SOMOGYI Zoltán: *A középkori Magyarország szegényügye*. Bp. 1941. 95. l.)

¹⁰ A középkori Buda területén szakirodalmunk nem ismer Szent Anna templomot. A mai Batthyány téren levő Szent Anna templomról az első adatok 1724-ből származnak. (Vö. *Budapest műemlékei*. I. Bp. 1955. 604. l.)

¹¹ A Szent Lázár templom a középkori Logod község területén állt, romjai ma is megvannak a Bugát utcában. (Vö. *Budapest műemlékei*. I. Bp. 1955. 762. l.)

¹² A budafelhévízi (óbudai) Szentlélek-ispotály, mely a Szentlélek rendé volt. (Vö. SOMOGYI: *i. m.* 26. l.)

schicken mer hundert guldin Vnd aber Hundert, damit das drwken Von stat gee. Item dem Lienhart puchfurer bin ich schuldig Funfftzig guldin, darumb hat er mein hanndt-geschriff, Wie wol die selb lawt Auf hundert vnd etlich, Yedoch hab ich im dÿ beczalt bÿß auf die bestimbten funfftzig guldin. Item dem Mert scheÿringer puchfuere Zu Wien bin ich schuldig Vngeuerlich beÿ iij oder xLiiij guldin hungarisch. Item Mein, schuld, so man mir schuldig ist, Wirt man fÿnden in Meinen Registerenn, Sol mein hawsfraw mit sambt den Testamenternn fleishaben einzepringen. *Item* Ich hab kaufft von Hanns Hufftel puchfurer am Bursen Zw Wien gelegenn, genant Leonis aurei, nachent gegen Sanndt Lorenntzen Vber, Vmb vij^e guldin Reynisch, Vnd die selb Bürsen ist purkrechtig gewesen ij^e guldin Reÿnisch, Vnnd Hundert guldin Hungrisch in gold hab ich vormals daran am purkrecht ausgericht, Dem Wirdigen herren doctor Hannss trapp Zu Wienn j^e guldin Reÿnisch, Vnd will im ÿtz aber schicken hundert guldin Reÿnisch, Bleib ich nach schuldig an dem Purkrecht abzelosen Hungrisch guldin In gold j^e, die sol mein Hawsfraw aus dem gemaÿn meinen gueternn betzallen mit der Zeit. Item Ich bekenn Vnnd sprich, das ich kain ander beraitt gelt hab, Wen ain Wenig, damit man mich Zu der Begrebnuß bestatten mag, Sonnder all mein Hab Vnd guett ligt in Vnd an den pucheren, die do sein in den Zwaÿngwelbeeen, in dem hindernn vnd vorderen, Wiewoll ich solhe lanng nit hab abgetzelt, Yedoch Wirt man die fÿnden in meinen Registerenn. *Item* Ich hab dreÿ tochter, mit Namen Lucia Helena Vnd Barbara, Vnd des Vierten kinds ist mein hawsfraw schwanger, Schaff ich vnd ist mein lezter Willen, das mein Hawsfraw Helena Vnd meine Hernachgeschribne erwelte gescheftherren aus benanten meinem guett meinen dreÿn kindernn dem Vierten, das ich von got gewartunde bin, Ir ÿglichem in sonnderhait geben vnd ausrichten Vnd des gantz Vorphlicht sein sollen, fünffhundert guldin in parem gelt Vnd welche aus meinen tochternn Zum ersten mall verheÿrat wurde, Sol man Ir ÿglicher Iren tail trewlich geraichen. Vnd ob sach Wer, das meine testamenter oder Mein Hawsfraw meinen töchterenn, so sÿ verhaÿrat werden, klaiden oder ander ding machen liessen, Sol ir ÿglicher an den fun[f]fhundert guldin, souil herab getzogen werden. *Item* Ob geschach aus Willen des almechtigen got, das das kindt, damit Mein Hawsfraw ÿtz Schwanner get, ain knablein wurde, So schaff Ich Im die obemelt Bürsen Zw Wienn gantz freÿ vnd ledig Darann er sich an Stat seines erbtail von mir genuegen sol lassenn. Ob es aber ain Maÿdlein Wirt, sol im funffhundert guldin zuestee, Wie dan oben begriffenn ist. *Item* Ob sach wer, das ains oder mer aus meinen kinderen, E, wen sÿ verhaÿrat wurden, das dann In dem Gewalt des Allmechtigen got stet, mit tod abgiengen, Alsdann sol derselben abgestorben kinder tail fallenn auff die anderenn kinder, die in leben sein Zü gleichem tail, leben sÿ aber als lanng, bÿß sÿ Verhaÿrat Werden, ist ain ÿglichen freÿ mit seinem tail Zethün Vnnd lassenn wie im wolgefelt. *Item* Ich hab auch Bedacht Vnd wol zuherczen genomen, das Meine kleine kinder mit schwarer Zerunn vnd grosser Mue erzogen müssen werden dem allen furzekomen, Damit auch mein Hawsfraw Helena fuglicher meinen letzten willen volbringen vnd ÿglichem kind seinen tail, so ich im geschafft hab, ausrichten Vnd trewlich als ain frum trewr Hueter behalten muge, Schaff ich bemelter meiner lieben Hawsfrawn Helena all ander gueter, die Vber mein Schuld vnd was ich von meiner Selseligkait wegen geschafft vnd meinen kindernn gelassenn hab, vberbeleibt mit sambt dem tail Irs vaters Hawss vnd den weingarten, Auch all Ir klaiden, so sÿ hat, vnd ich Ir hab lassenn Machenn. *Item* Es ist mein Rat vnd willen, das man die puecher beÿain-ander halt, vnd nem dem Steffann auff auf dreÿ oder vyer Jar, Vnd geb im ainen guetten lon, das er dest lieber beleib. Es seÿ hundert oder j^e vnd xxv. guldin, Wan in der Zeit mag man sÿ Zw gelt machenn, damit mein Hawsfraw Vnd mein geschafftherrenn, ÿglichem meinem kinde seinen tail, wan es zeit hat, raichen vnd ausrichten mügen. *Item* In Sonderhait ist mein letzter Willenn vnd geschafft, das ich meine kinder gantz

beuulich meiner lieben Hawsfrawn Vnd Maister Jörgen, Meinem Schwecherr Vnd maister hannsen, meinem Schwager, baid goldschmiden vnd nemlich mein tochter Lucia, das sÿ die selb in sonderhait beuolhen haben, Vnnd wil auch, das sÿn Nyemant vnd gar kain mensch gwalt vber sÿ, oder ÿeren tail haben sol, wen mein Hawsfraw, Mein schweher Vnd mein Schwager, so lang, bÿß sÿ got versiecht mit ainer Heÿrat. *Demnach* Bit Ich flessig vnd trewlich durch gots Willenn meinen lieben Schweher maister Jörgen Maÿr goldschmid vnd meinen schwager, Maister Hanns goldschmid, das sÿ solhs meines letzten willen trew verweser vnd mein geschafftleit wellen sein. Ich erwelle sÿ auch hiermit in Craft dits testament Zu Rechten, Warenn testamentarij Vnd volmechtigen verweser, Schaff ich ir ÿeglichem, damit sÿ mein gedenken sollen, x. gulden, Vnd solhs meins letzten Willen Zewgen, so in gegenburtigkait gewesen sein, Hab ich gebeten den wirdigen Herren Jörgen, Caplan beÿ vnser lieben frawn, meinen peichtvater Vnd die Ersamen vnd weisen Herren Wolfgang haimburger Vnd Valtin Apoteker, baid geschworen des Rats, Vnd Hannss Kressling, die Zu vrkund in petschadt neben dem mein auf dits mein testament aufgedruckht haben. Datum vt supra. *Nach* Erpieten vnd empfangung solhs geschafftbriefts von wegen der benanten Helena, Georgen vnd Hannsen den goldschmiden, das wir der Inhalt vnd warhait vnser transumpt Vidimus vnd Zewgnuß brief Züuerleÿhen geruechen, Solher gepete vnd begerung Wir gunstlich genaigt sein gewesen Vnd die vorgeschriben geschafftbrief in Egerierter maß Von Wort Zu Worten, an Züesatz vnd abbruch Zeindriuieren beuolhen, das transumpt Vnd Vidimus gegen dem Original vnd Haubtbrief mit fleissiger vnd getreuÿr zesamen halten gegen einander Züverhoren Vnd Züübersehen bestellet, Auch für Vnsselbs verhort Vbersehen haben Vnd Wan wir aber in solher verhorung des gegenburtigen transumpt Vnd Vidimus mit dem Original vnd haubtbrieff in allen Artickeln vnd puncten allenthalben gleich laüttende vnd das nichts dauon oder darzue gesezt, Noch dar Inn verkerrt ist. Hierumb wir disem vnsern transumpt Vnd Vidimus in gleicher massen, als dem hauptbrieff vnd Original macht vnd glauben gegeben haben. Des Zu Vrkundt mit Vnserem Klaineren Aufgedruckhten Stat Innsigel Besigelt Vnnss Vnnd gemeiner Stat an schadenn, Der Gebenn ist Am Montag negstenn Vor Lucia Zu Ofenn Funfftzehennhundert Vnnd In dem Newtenn Jar."

Kívül más kézzel:

„Hannsen Papp puchfuerer zu Ofenn Testaments transumpt vnd Copi mit der Stat ofenn klainem Sigl gefertigt datum an montag vor Lucie 1509."

PAPRól — e végrendeletén kívül — csupán a kiadásában megjelent könyveiből tudunk. Nevét 1497 óta ismert működése első részében PAEP-nak írta, később következetesen a magyarosan is csengő PAP nevet használta¹³. (A végrendelet is így említi őt.) Származására nézve feltehetően német: végrendelete e nyelven készült, azonkívül sírköve és gyóntatótyja is a német ajkú hívek Miasszonyunk templomában volt.

Halála időpontjára meglehetősen pontos dátumot kapunk az iratból. Az eredeti végrendelet 1509. szept. 13-án kelt, és halála után, ugyanez év december 10-én erősítette azt meg a budai városi tanács. Halála tehát a két időpont közötti három hónapban következett be. Nem lehetett túl idős ember, hiszen három kiskorú leánya (Lucia, Helena és Barbara) volt, s felesége a végrendelkezés idején a negyedik gyermekét várta.

PAP jó módú ember volt, mert az akkori viszonyok között elég komoly értékekről rendelkezett. A végrendeleti tanúk tekintélyes emberek közül (káplán, aranyműves, patikus stb.) kerültek ki, így ő Buda polgárai között nyilván megbecsült helyet foglalhatott el. Felesége, Helena MAYR aranyműves családból származott. A középkori városokban az ötvösök általában a leggazdagabb és legtekintélyesebb polgárok közé tartoztak.

¹³ VÉGH Gyula: *Budai könyvtárakok jelvényei*. Bp. 1923. 16. l.

PAP végrendeletében egy bécsi ház vételével kapcsolatban említést tesz Hanns HÜFFTEL bécsi könyvkereskedőről, aki korábban Budán működött¹⁴, és kettőjük ismeretése még ebből az időből származhat. 1509-ben HÜFFTEL egyik bécsi házát, az „arany oroszlánt” (a mai Wolfengasse 4)¹⁵ kívánta PAP megvenni. A vételár jelentős részét már letétbe helyezte Bécsben dr. Hanns TRAPP-nál^{15a}. A vétel maga azonban még nem bonyolódott le, mert PAP bécsi polgárjogának ügye még nem tisztázódott. Feltehető, hogy a végrendeletnek a budai tanács által történt megerősítése a bécsi házvétel ügyében készült. Ez lehet a legkézenfekvőbb magyarázat arra, hogy ez az irat a bécsi városi levéltárba került.

Könyvkereskedői tevékenységéhez a következő adalékokat tudjuk meg az iratból. Vagyónának jelentős részét PAP könyveiben jelölte meg, melyek a két („első és hátsó”) helyiségből álló üzletében voltak. Üzletmenetéről pontos könyvelést vezetett, így — bár leltárat rég nem készített — sajnos nem tartotta szükségesnek a könyvek részletes felsorolását. Külön intézkedett PAP, hogy üzletét még 3–4 évig egy bizonyos István vezesse. Hogy ez ki lehetett, arra csak következtetni tudunk. Legvalószínűbbnek látszik HECKEL István budai könyvkereskedő személye, akinek könyvkiadói tevékenységéről az 1512–15. évek közötti időből tudunk¹⁶.

Az irat még PAP velencei és bécsi üzleti kapcsolataira ad néhány konkrét adatot. GIUNTA („Lucas Anthoni”) és Peter LIECHTENSTEIN nyomdászoknak tartozott. NICOLAUS DE FRANCFORDIÁNAK¹⁷ ellenben ő küldött már előleget egy-egy missale és breviarium kinyomtatásának költségeire és úgy rendelkezett, hogy küldjenek további összegeket is, hogy a kiadványok elkészüljenek. Mindkét könyv : *Missale* és *Breviarium Strigoniense* meg is jelent 1511-ben (RMK. III. 174. és 175.) az akkor már halott PAP nevében¹⁸.

Bécsben PAP két könyvkereskedőnek volt adósa : Leonhart ALANTSZENAK („Lienhart”) és Mert SCHEIRINGERNEK. Ez utóbbiról a bécsi polgárok névjegyzéke 1494-ben mint könyvkötőről emlékezik meg¹⁹, könyvkereskedői működéséről e végrendelet az egyetlen ismert adat.

BORSA GEDEON

Hol volt a gyulafehérvári academicum collegium papirosmalma? BETHLEN

Gábor alapítása, a gyulafehérvári könyvnyomtató műhely öregbik RÁKÓCZI György gondoskodása következtében érte el működésének legvirágzóbb szakaszát. Kiépítettségét mi sem példázza jobban, mint hogy a szorosan vett nyomdaüzem mellé betűmetsző-megöntőműhelyt, valamint könyvkötészetet létesített¹. Ezeken kívül még megvalósította azt is, amiről hat évtized múlva TÓTFALUSI KIS Miklós még mindig csak mint kíváncsi kíváncsiságról álmodozott²: a papírszükséglet fedezetére a nyomda mellé papirosmalmot is szervezett.

¹⁴ REICHHARDT, Gottfried : *Beiträge zur Incunabelkunde*. Leipzig, 1895. 443. l.

¹⁵ *Berichte und Mitteilungen des Wiener Alterthums-Vereins*. 8, XCIX.

^{15a} A bécsi egyetem többszörös rektora. (Vö. DENIS, Michael : *Wiens Buchdrucker-geschicht*. Wien, 1782. 316. l.)

¹⁶ HUBAY Ilona: *Missalia Hungarica*. Bp. 1938. 30. l.

¹⁷ Érdekes ez az adat NICOLAUS DE FRANCFORDIÁRÓL, mert az 1501–1511 közötti időszakból eddig nem volt adatunk róla. (Vö. *Frankfurter Bücherfreund*, III. évf. 130. l.)

¹⁸ A nyomdász, NICOLAUS DE FRANKFORDIA e missale végén PAP kiadói jelvényét (VÉGH : i. m. 7. ábra) sajátjává átalakítva használja. (Vö. KRISTELLER, Paul : *Die italienischen Buchdrucker- und Verlegerzeichen bis 1525*. Nr. 248.)

¹⁹ *Zentralbl. f. Bibl. Wesen*. 1892. 398. l.

¹ HEREFEI János : *Könyvészeti tanulmányok*. 7–21. l.

² M. Tótfalusi Kis Miklósnak... *Mentsége*. Kolozsvár, 1902. 41–72. l.

RÁKÓCZI fejedelem Fehérvárról 1636. május 25-én írott levelében utasítást adott SEBESSI Boldizsár konstantinápolyi kapitihának, hogy „Nekünk egy igen jó kőmíves-mester kellene, az ki az vizek fenekéről is kőfált tudna felhozni, s egy igen jó papiros-csináló. Kegyelmed forgoldójék benne, Velenezéből vagy másunnét szerezhesse meg, igen nagy kegyelmesen vesszűk kegyelmedtől”³. Hihető, hogy ekkor határozta el a fejedelem a papirosgyártás megindítását. E levélre azután SEBESSI június 14-én azt a feleletet adta, hogy „papiroscsinálót itt nem találni, másunnan hozzák ide is a papirosat, itt csak papirossikárlók vannak”⁴.

Tíz hónappal a sikertelen kísérlet után kelt egykorú feljegyzés tanúsítja, hogy 1637 április 17-én Kolozsvárra érkezett a külföldről szegődttetett papírgyártó mester. Innen azután — a városi sáfárpolgár számadáskönyve szerint — „az melj pappiros czinalot Vrunck Slesiabol hozatot David Sinkot, vitettem Enyedre”⁵. Ennél az idézetnél mindjárt fel kell tűnnie annak a körülménynek, hogy ha a papiroscsináló Fehérvárra indul, s Enyed csak ló- és szekérváltó állomása, abban az esetben a sáfár őt csak Enyedig, nem pedig Enyedre vitette volna!

A papirosmalom létesítése s az üzemvezetőnek munkába állása után megindult a gyártás, és hihetőleg megszakítás nélkül folyt. Időközben azonban az eddigi fölötté drága papiroscsinálót valószínűleg újjal váltotta fel a fejedelem. Ezt gyanítjuk RÁKÓCZINAK 1644 augusztusában a fejedelemasszonyhoz Kassáról intézett leveléből. E szerint „... az papiros csinálóknak mi fizetések vagyon, küldd írva édesem ... papiros csinálók is jüttek volna hozzánk, s itt kinn talán olcsóbban alkudhatnánk meg velek”⁶.

Bizonyosan itt termelt papirosról szól ugyancsak a kolozsvári sáfár 1646. szeptember 29-i feljegyzése: „erkezek szekeli Andras Fejeruarrol (,) vitetett kett szeker Papyrossat az Varadi Tipographiaban.” Hasonlóképpen 1648. június 4-én Kolozsvárra „erkezenek Fejervarrol ket szeker papirossal. Varadra viszik, ket Fel Enyedi szabadosok velle.” Ezek azonban június 15-én már vissza is tértek: „erkezenek Varadrol ket szeker nyomtatott papirossal, Fejervarra viszik, ket Enyedi ember velle”⁷. Ennél a két utóbbi idézetnél az a feltűnő, hogy a felenyedi szabadosok miképpen is kerülhettek a váradi papirosszállítmány kísérlőjéül.

BETHLEN GÁBOR 1629. szeptember 2-án keltezett adományleveléből értesülünk arról a helyzetről, hogy Enyed városát, Miriszló, Felenyed, Murcina, Hidas, Besenyő és Hennigfalva jószágokat minden hozzátartozandóságokkal egyetemben a fehérvári kollégium fenntartására és gyarapodására adományozta⁸. Az 1658. évi török—tatár pusztítás teljesen feldúlta Fehérvárat. A kollégium épülete minden hozzátartozandóságával együtt a tűz áldozata lett. Ezért az 1665. évben Enyeden megtelepedett fehérvári ifjúággal együtt — fejedelmi jóváhagyással — az előbbi uralkodóktól nyert külső javak és jövedelmek továbbra is az új állomáshelyre átköltözött iskola tulajdonában maradtak.

Bár legjobb tudomásunk szerint az Enyedre költözött iskola üzemének papirosgyártása a nyomda elpusztulása ellenére sem szünetelt, mégis kétség foghatna el TÓTFALUSI KIS Miklós kijelentésének olvasásakor. Ő ugyanis 1684. augusztus 15-én Amszterdamból keltezett levelében azt írja, hogy „csak a papiros csinálási mesterség közöttünk

³ BEKE Antal—BARABÁS Samu: *I. Rákóczy György és a porta*. Bp. 1888. 249. l.

⁴ *I. h.* 254. l.

⁵ *Kolozsvár-városi sáfárpolgár számadáskönyve*. 1637. 170. l. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

⁶ SZILÁGYI Sándor: *A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése*. Bp. 1875. 229. l.

⁷ *Sáfár-számadáskönyv*. 1646. 131. l. 1648. 208. és 220. l.

⁸ *Egyháztörténeti adalékok*. Prot. Közl. 1887. 24—25. l.

lábba kaphasson, mely is én nékem tulajdon mesterségem mellett kiváltképpen való kívánságom és igyekezetem... Találhatnánk egy jó mester embert, a ki által ott elterjedhetne ez a mesterség is”⁹. Majd az 1698-ban megjelent *Mentségében* szól arról, hogy „itt Erdélyben... nints papírcs, hanem Felső Magyarországról kelletvén szerezni”¹⁰. Pedig ekkortáiban az eléggé jó minőséget gyártó görgényi malom is működött már, hiszen UDVARHELYI Mihály szebeni nyomdásznak a fejedelemsasszonyhoz 1668. augusztus 3-án intézett folyamodása szerint NADÁNYI János *Kerti dolgoknak le-írása* című munkáját 75 példányban nyomtatta, mégpedig 50-et görgényi, 25-öt pedig szepesi papirosra, melyhez a papirosat BORNEMISZA Anna fejedelemsasszony maga adta¹¹. Ugyanezt bizonyítja Torda vármegyének 1677. július 26-án tartott lustrája is, amely a megjelenésre kötelezettek között felsorolja „Sáfár Miklós u[ramat,] eq[ui] l. abs.[ens]”, aminek indoklása: „papiroscsináló”¹². Éppen ezért inkább az a gyanúnk, hogy az itthoni gyártmányok minőségének színvonala idők folyamán annyira alászállott, hogy TÓTFALUSI a könyvek nyomtatására nem tartotta megfelelőnek: finom metszésű betűinek körvonala a gorombán simított papirosra csak töredezetten nyomódhatott le, s ezért a nyomtatáshoz megfelelő minőségűt kívülről kellett hozatnia. Különben a kollégium papirosalmának XVIII. század eleji üzemből létele is valószínűvé teszi annak folyamatos működését, minthogy a közbeeső 6–7 sanyarú esztendő alatt nem is adódhatott lehetőség semmiféle kezdeményezésre.

Ismeretes, hogy az enyedivé lett fehérvári kollégiumnak átköltöztetését követő néhány évtizeden múlva, ismét mérhetetlenül nagy csapást kellett elszenvednie. A kuruc-háborúak folyamán — CSEREI Mihály históriája szerint — 1704 tavaszán „Enyed alá a német elérkezvén, a kuruczságot kihajtá, a várost, kastélyt, templomokat, collegiumokat felégetteté, a városnak minden javait elpraedaltatá, sok száz városi embereket és deákokat levágának, a papokat, professorokat mindenekből kifoszták, s nagy praedával megrakodván, visszamenének”¹³. A külső jószágok azonban — úgy látszik — sértetlenek maradtak.

Idézetünket az alábbi adat megértése végett szükségesnek láttam előrebocsátani. Ugyanis RÁKÓCZI Ferenc választott fejedelem erdélyi tanácsa Marosvásárhelyről 1705. február 28-án ENYEDI István nagyenyedi professzorhoz megkeresést intézett. Eszerint „... lévén itt az Secretáriának papiros dolgából szükségesek; vévén azért kegyelmed ez commissionkat, az ott helyben készített papirosbul küldjön Hadnagy atyánkfia ő kegyelme assistentiája mellett ide tiz kötés papirossát az jóvában, az árarul az commissariatumnak lészen parancsolatja, hogy in paratis megadja”. Erre a levélre azután SZENTMIHÁLYFALVI Pál a nagyenyedi kollégium nemes seniora a következő elintézetést vezette reá: „A. 1705. 5-a martii. Ezen commissionnak tenora szerint Tiszteletes Professor uramék parancsolatjából az Ill. consilium Transilvanicum kívánságára a secretaria szükségére adott számtartó Andormányi József uram négy kötés papirosat, melynek áraban semmit sem levált pro hic et nunc”¹⁴.

Pontosan ugyanebben az időben még egy másik forrásunk is megszólal. Ugyanis az enyedi kollégiumnak a nagysinkieknél levő 4000 forintnyi capitalis summa érdekének résztörlesztésében a sinkiek 1706. október 20-án 700 font rongyot 8 frt értékben

⁹ SZILÁGYI Sándor: *Egyháztörténelmi adatok*. Erdélyi Prot. Közl. 1880. 46. és 47. l.

¹⁰ *Tótfalusi... Mentsége*. 22. l.

¹¹ *Régi Magyar Könyvtár*. I. 1087. sz.

¹² ifj. BIÁS István: *Torda vármegyei lustra 1677-ből*. Geneal. Füz. 1910. 103. l.

¹³ Nagyajtai CSEREI Mihály históriája. 335. l.

¹⁴ KONC József: *Történeti apróságok*. Prot. Közl. 1888. 338. l.

beszolgáltatottak¹⁵. Ez az adat, amely a leghatározottabban a papirosgyártással van összefüggésben, egyúttal a nyersanyag beszerzésére is útmutatásul szolgál.

A felsorolt idézetek világosan mutatják, hogy az Enyedre költözött fehérvári kollégium még a XVIII. század elején is gyártotta a papirost. Ezért tehát magát a papiros-malmot nem kereshetjük a félszázaddal megelőzőleg elpusztult Fehérváron, de nem kereshetjük az 1704-ben feldúlt Enyed városában sem. Hiába mondja az Erdélyi Tanács ott helyben készített papirosnak, ellenben keresnünk kell a kollégiumnak BETHLEN Gábertól adományozott valamelyik birtokán, mégpedig Enyed közvetlen közelében. Ezt a körülményt figyelembe véve, most már nem is gondolhatunk más helyre, mint az 1630–40-es évekből idézett adatokban emlegetett Felenyedre. Ennek az elgondolásnak támogatására feltételezzük, hogy a felenyedi papirosmalom 1637. évi alapításától kezdődőleg nemcsak a kuruckorig, hanem még azon túl is gyártotta a papirost, s bár a XVIII. század további folyamán több reá vonatkozó adatunk nincsen, mégis hihető, hogy más nyomoknak is kellett fennmaradniuk. Kétségtelen azonban, hogy egy időben itt megszűnt a munka; lehetséges, hogy ez az 1700-as évek második felében következett be, okát azonban egyelőre nem tudjuk megállapítani.

HEGEDÜS Sámuel kolozsvári, majd nagyenyedi kollégiumi professzor életrajzában olvassuk, hogy 1814-től 1829-ig volt az utóbbi intézet tanára, közben pedig 1816-tól tanvezetői (paedagogarcha), 1827-től meg igazgatói tiszteletet töltött be. Ő vette reá hivatal-társait a könyvnyomda s papirosmalom létesítésére; ez az utóbbi azonban életrajzában 1867-ben való megjelenése idejéig már meg is szűnt¹⁶. Bizonyos, hogy elpusztulása Enyed feldúlását is megelőzte, ugyanis a szabadságharc legelső szörnyű vérengzése 1848. október 19-én éppen itt, Kisenyeden történt. KEMÉNY Gábor leírásából tudjuk, hogy a három napon keresztül szív san védekező, 140 főnyi maroknyi magyarságot hamis ígéretekkel megtévesztve, megadásra készítették, s azután a legembertelenebb módon legyilkolták. Tehát ez a nap vetett véget a papirosmalom mű ödésének is.

HEGEDÜS életrajzában írója különben föltétlenül téved, amikor azt állítja, hogy ez az intézmény itt egészen új létesítésű lett volna; úgy látszik, ugyanis, hogy HEGEDÜS csak életrekeltője volt ennek az időközben elsorvadt intézménynek. Újból való megindulása az 1814. és 1825. évek közötti időben történt. Ugyanis ha a múlt század első felében keletkezett irományok papirosát vizsgáljuk, egyik-másikukon csakugyan megtaláljuk a kettős vonalú írott betűkkel alakított *F. Enyed*. vízjegyet, amely egyúttal a gyártás helyét is kétség nélkül megjelöli. Erősen megcsönkült gyűjteményemből mindössze csak egy 1825, egy 1828 előtt s egy 1833 táján gyártott példányra hivatkozhatom.

Tehát a felenyedi papirosmalom volt Brassó, Szeben, Kolozsmonostor után időrendben a negyedik erdélyi papirgyártó üzem, amely az itthoni nyomdák szükségletének ellátására létesült. Így, különösen eleintén mind a brassói, mind a szebeni, mind a kolozsvári, mind pedig a fehérvári nyomdának megvolt a maga külön papiros-malma, sőt — amint már idézett adatunkból látjuk — alighanem a váradi nyomdát is a felenyedi üzem lett volna hivatva ellátni. Sajnálatos körülmény azonban, hogy különösen a kolozsmonostori s a felenyedi malom sokat szenvedett a háborús idők viszontagságai közepett, úgyhogy az előbbi el is pusztult, az utóbbi pedig színvonalában leromolhatott. Emellett nagy baj volt az is, hogy éppen a felenyedi malom sorsát intéző, üzlethez mit sem értő papok s tanárok nem mertek belevágni üzemük korszerűsítésébe. Ezért kellett

¹⁵ HORVÁTH István: *A Bethlen főtanodát érdeklő régi levelek*. Prot. Közl. 1888. 153. l.

¹⁶ *Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára*. 1868. 3. l.

azután TÓTFALUSINAK is a messzi Felvidékről beszereznie a nyomtatáshoz szükséges papírost, majd pedig a szükség teremtette meg a létalapot ahhoz, hogy a XVIII. század elején Kolozsvárra idegen papírkereskedő telepedhessék le, akinek raktára bizonyosan hazájában gyártott áruval volt tele. Ugyanis már az 1721. esztendei kolozsvári adóösszeírásban azt találjuk, hogy a Belső-Közép-utcában levő „T. Pater Jesuitak” házában lakott a 2 frt 40 denár adóval megrótt „Papyrosárulo Német Gaspar”¹⁷.

HEREPEI JÁNOS

Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa. (Az első magyar könyvtári nyomtatvány.) A könyvnyomtatás feltalálása után — eleinte ugyancsak nagyon gyéren — felmerült az az igény is, hogy ez az új mesterség ne csak olvasnivaló könyveket állítson elő, hanem különféle űrlapokat is, és így kímélje meg az embereket egy csomó írásbeli munkától. Ezért készültek már a XV. században a különféle búcsúlevelek, amelyeket az egyház adott bizonyos pénzösszeg lefizetése ellenében, és amelyek feljogosították tulajdonosukat, hogy gyóntatójuktól teljes feloldozást kapjanak. A XVI. század elején közigazgatási és egyéb célokra rovatos űrlapokat is nyomtak. A bécsi WINTERBURGER cég például 1510-ben rubrikázott emlékkönyvet készített a Gottesleichnamsbruderschaft nevű vallásos társaság részére.

Magyarországon a gazdasági és társadalmi viszonyok fejletlensége, valamint az állandó török háború miatt ilyen igény jóval később és jóval ritkábban jelentkezett. SZABÓ Károly a Régi Magyar Könyvtárban egyetlen űrlapfélélt sem említ. Azóta azonban TODORESZKU Gyula és mások felfedeztek, összegyűjtöttek néhány 1711 előtti, hazai nyomdában készült menedéklevelet, postai kiváltságlevelet és más hasonló nyomtatványt. Közülük legrégebb az 1689 táján készült minorita tartományfőnöki levél a konfraternitásba való felvétel igazolására.

Ezek a nyomtatványok lényegükben bizonyítványfélék. Mellettük, feltehetőleg, készültek rovatos közigazgatási űrlapok is, bár ilyen eddig nem ismerünk. Így az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa nemcsak legelső könyvtári vonatkozású nyomtatványunk, hanem egyben legelső rubrikázott űrlapunk is.

A nagyszombati jezsuita rendház könyvei közül a legrégebbeket a későbbi katalógus tanúsága szerint 1600-ban vezették be a könyvjegyzékbe. Ez azért feltűnő, mert az 1561-ben alapított nagyszombati kollégium 6 évvel később feloszlott, és csak 1615-ben telepedtek le újra a jezsuiták ebben a sok templomáról Kis-Rómának nevezett városkában. A látszólagos ellentmondás azonban könnyen megoldódik, ha kézbe vesszünk egyet ezek közül a művek közül. CAROLUS SIGONIUS *De antiquo iure populi Romani* című könyvében például az „A. 1600 Decemb. Collegii Sellicæ Soëtis Jesu” bejegyzés elárulja, hogy az eredetileg a vágsellyei kollégium tulajdona volt, és csak később került Nagyszombatba, tehát az 1600. év csak a jezsuita tulajdonba kerülés éve.

1632-ben, mikor az állomány már 1489 kötetre rúgott, a könyveket egy nagy folio alakú könyvben katalogizálták. Az évszám pontosan megállapítható, mert a régebben beszerzett és az akkor vásárolt műveket teljesen egyforma írással, egy időben jegyezték be. Ezt az első katalógust az Egyetemi Könyvtár ma is őrzi kéziratárában.

A katalogizálás — kortársi szemmel nézve is — kezdetleges volt. A besorolás abc sorrendben, az író keresztnevének első betűje alapján történt. Így, ha valaki Pécsi

¹⁷ *Városi exactorok Pénzbeli Ratiója*. 1721. 24. l. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

Lukácsnak *Az test körülül való hét irgalmasságnak* című művét kereste, azt az L betűnél találhatta meg.¹

Noha 1635-ben, a nagyszombati egyetem alapítása után a jezsuita kollégium könyvtárából egyetemi könyvtár lett, a katalógus írásában fél évszázadig nem történt változás. A nyolcvanas évek vége felé azonban új rendszer honosodott meg. Az akkori könyvtáros megtartotta alapul az alfabetikus sorrendet, de minden egyes betűn belül felállított néhány szakot, és az új műveket már a szakbeosztás alapján vezette be.

H.							
Historici.							
Cognomen, Nomen Auth.	Materia lib.	Quantitas Folij.	Locus & Annus Typi.	Qualitas Co. pa. Rara:	Annus inveni. p. 1600.		
Halicarnasus Alexandri	Antiquitates	IX. vino.		sine compact.	1690.		
Herodoti Halicarnasus	Historia Graecorum	fol. ma.	1592.	cor. al. cum tab.	1633.		
Eiusdem Idem		vino.	Lugduni.	cor. mg.	1632.		
Herodoti & Thucydidi	Historia Chronologia	octau.	Rostochy 1589.	membran. scrip.	1632.		
Harbyfeldy Nicolai	Historia Anglicana	fol. ma.	Duaci. 1622.	cor. al. cum tab.	1632.		
Hospinianus Rudolphi	De Ritibus Iudaeorum, Romanorum, Graecorum, & Turcarum	fol. ma.	Tiguri. 1592.	cor. al. cum tab.	1690.		
Halicarnasus Dionysij	Historia Latino Graeca	fol. ma.	Francfurt. 1586.	cor. al. cum tab.	1632.		
Herberstein Sigismundi Comitis	de rebus Moscoviticis	folio.	Basileae. 1571.	membran. al.	1632.		
Hungarorum Cronica	Typo veteri	quar.	Venetijs. 1483.	membran. scrip.	1632.		
Halsj Levinus	Historia & effigies veterum Caesarum, & uxorum	quar.	Francfurt. 1597.	membran. al.	1632.		

Úgy látszik, hogy a betűrendes és szakkatalógusnak ezt a szokatlan és elég ügyetlen keverékét az egyetem és a kollégium vezetősége jónak találta, mert 1690-ben eszerint írták át az egész katalógust. A munka megkönnyítésére úrlapokat nyomattak, jelentőségét pedig azzal hangsúlyozták, hogy díszes címlapot készítettek hozzá. Jóllehet a nyomda nincs megjelölve, s az akkor használatos betűtípusok, díszítő ducok annyira elterjedtek voltak az egész országban, hogy ezek alapján nem lehet meghatározni a nyomtató műhelyt, mégsem kétséges, hogy ez csak a nagyszombati jezsuita nyomda lehetett.

Az úrlapokat a könyvtár két kötetbe köttette, az elsőbe 324, a másodikba 296 levelet. Mindkettő élére ugyanaz a nyomtatott címlap került. A szöveg a barokk gondolkozásnak megfelelően igen bőbeszédű. Elmondja, hogy milyen rendszer szerint készült a katalógus, említést tesz a régi címjegyzék hiányairól, azokról a könyvekről, amelyeket nem írtak be és azokról, amelyeket bevezettek ugyan, de időközben elvesztek. Végül egy kronosztikon azt a meggyőződését fejezi ki, hogy az új katalógus a magyar ifjúság nagyobbmértvű előrehaladását fogja szolgálni.

¹ Ez a Nagyszombatban 1598-ban megjelent könyv 1690-ben még megvolt a könyvtár állományában, de azóta eltűnt. Csak az Országos Széchényi Könyvtárban van belőle egyetlen címlap nélküli példány.

CATALOGUS NOVUS
LIBRORUM,
 COLLEGI TIRNAVIENSIS
 SOCIETATIS JESU.

CONSCRIPTUS ANNO DOMINI MDCXC.

SERVATO ORDINE ALPHABETICO. ET POST
 HAC SERVANDO, POTIORI EX PARTE
 PER COGNOMINA AVTHORVM.

VEL ETIAM

PER TITVLOS MATERIARVM NOTIORES.

Distinctis quoque, per singulas Alphabeti literas
 Diversis clasibus Authorum,

Proximo folio specificatis,

Quæ omnia fieri opus erat,

Ad corrigendum disordinem veteris Catalogi,

In quo

Univerſim, Libri, non debito ordine hætenus inſcripti ſunt;

Quamplurimi non inſcripti.

Nec pauciores ex inſcriptis deperditi aut alienati.

CeDat CataLogi IſtIVs InſtaVratlo

aD Vberiores.

eX LIbrIs hVJVs CoLLegII tIrnaVlenſIs

ſoCietatIs JeſV,

In JVVentVte VngarIæ progrefſVs.

O. A. M. D. G.

A címlapot mindkét kötetben a nyomtatott szakbeosztás követi.

Az egyes tételek bejegyzésére öt rovat van. Az első a szerző családi és keresztnévének, valamint a könyv címének bejegyzésére szolgál, a második a rétnagyságára, a harmadik a megjelenés helyére és évére, a negyedik a kötés minőségére, az utolsó pedig a katalógusba való első beírás évét tünteti fel, s így elsőrendű forrás a könyvtár állománygyarapodásának tanulmányozására. Gyakorlatlanságra vall, hogy az első rovat fejrésze üres, — itt tehát kézírással kellett pótolni azt, s csak a többi négynél nyomták ki a rovat rendeltetését.

Könyvtártörténeti szempontból igen érdekes a szakrendszer felépítése és az állománynak szakok szerinti megoszlása:

Scriptura sacra et patres	239	kötet
Concilia et scripturistae	384	"
Theologi scholasctici	507	"
Theologi morales	214	"
Canonistae	157	"
Juristae civiles	71	"
Philosophi	362	"
Medici	88	"
Mathematici	339	"
Concionatores	283	"
Cathechistae	46	"
Controversistae	221	"
Apologetici	75	"
Historici	417	"
Politici	54	"
Humanistae	570	"
Spirituales	634	"
Vitae	118	"
Graeci	71	"
Hebraei	37	"
Ungarici et Bohemici	172	"
Germanici	199	"
Italici, Gallici, Hispanici	73	"
összesen	5331	kötet

A szakok elnevezése nem mindenben fedi a mai fogalmakat. A *juristae civiles* szakba került minden olyan jogtudományi munka, amelyik nem a kánonjoggal foglalkozott. A csillagászati műveket a matematikához osztották be, a földrajziakat részben ugyancsak a matematikához, részben pedig a történelemhez. A *humanistae* szak a humanistákon kívül a latin auctorokat is magába foglalta, sőt ide került HOMÉROSZ latin fordítása is.

Az első tizennyolc szak csak latin nyelvű műveket tartalmaz, az öt utolsó pedig a görög, héber stb. nyelvűeket. Így tehát az állomány nyelvi megoszlása is kitűnik, habár a katalógusba a görög, magyar stb. könyveket is latin nyelven jegyezték be. Érdekes, hogy a Nagyszombat környékén beszélt két nyelvet, a magyart és szlovákot egy szakba foglalták össze. Ide került a szlovák és cseh nyelven kívül a lengyel is (és bizonyára az egyéb szláv nyelvű mű is, ha lett volna ilyen a könyvtárban).

A magyar és a szláv nyelveket különválasztva, a nyelvi megoszlás a következő:

Latin	4779	kötet	89,7%
Görög	71	"	1,3%
Héber	37	"	0,7%
Magyar	139	"	2,7%
Szláv	33	"	0,6%
Német	199	"	3,7%
Román nyelvek	73	"	1,3%

Az állomány szak szerinti megoszlása visszatükrözi az egyetem jellegét, amely hosszabb ideig csak két karból állott, a magasabb tanulmányokra előkészítő bölcsészettudományiból és a teológiaiból. A jogtudományi kar csak 1667-ben alakult, de ennek jelentősége is eltörpült a vallástudományi mellett. Ámbátor a 23 szak közül csak 9, illetve a kánonjoggal együtt 10 az egyházi jellegű, a vallásos tartalmú könyvek aránya ennél jóval nagyobb. Az életrajzok közül például igen sok szól a szentek életéről és a filozófia szakban is jócskán akad szentek, egyházatyák tollából származó munka. Teológiai tartalmú nagyobbára az öt nem latin nyelvű szak is. Ha mindezt figyelembe vesszük, kiderül, hogy a nagyszombati Egyetemi Könyvtár anyagának kb. 72%-a volt 1690-ben teológiai természetű. Igen magas szám ez, bár megállapítható, hogy az egyetem alapítása előtti — 1630-as — állapothoz képest haladást mutat, mert akkor 76%-os volt az arány. Ugyanekkor a természettudományi anyag 3,5%-ról 8%-ra emelkedett. Feltűnő a jogi könyvek kis száma, arányuk csak 2%, illetve a kánonjoggal együtt 4,5%.

A könyvtáros az új katalógust igen nagy gonddal vezette. Minden megállapítható adatot feltüntetett, és — amennyire ez alaposabb vizsgálat nélkül megállapítható — keveset tévedett. A betűket nem is annyira írta, hanem inkább rajzolta; annyira szépek, egyenletesek, hogy néha a nyomtatás illúzióját keltik. Az utódok már nem voltak ilyen gondosak. A XVIII. században sok rovatot, elsősorban a katalógusba való bejegyzés évét nem töltötték ki, és az írás hanyag, nehezen olvasható.

A könyvtár a katalógust 1777-ig, a Budára költözés idejéig használta. Ekkor az állományban történt nagy változás új címjegyzék készítését tette szükségessé.

A nyomtatott lapok tükrömérete 291×192 mm. A címlap szövege:

CATALOGUS NOVUS | LIBRORUM, | COLLEGII TIRNAVIENSIS | SOCIETATIS JESU. | CONSCRIPTUS ANNO DOMINI MDCXC. | SERVATO ORDINE ALPHABETICO, ET POST | HAC SERVANDO, POTIORI EX PARTE | PER COGNOMINA AVTHORVM, | VEL ETIAM | PER TITVLOS MATERIARVM NOTIORES. | Distinctis quoque, per fingulas Alphabeti literas | Divertis clasfibus Authorum, | Proximo folio specificatis, | Quae omnia fieri opus erat, | Ad corrigendum disordinem veteris Catalogi, | In quo | Univerfim, Libri, non debito ordine hactenus incripti funt; | Quamplurimi non incripti. | Nec pauciores ex incriptis deperditi aut alienati. | CeDat CataLogi IrtIVS InftaVratIo | aD VberIores. | eX LIbrIs hVJVs CoLLegII tIrnaVIensIs | soCietatIs JesV, | In JVVentVte VngarIae progrfsVs. | O. A. M. D. G.

Kézirattári jelzete: J 2.

VÉRTESY MIKLÓS

Czvittinger „Specimen“-jének egyik forrásáról. A bibliográfia-történet a XVII. sz. első felében megjelent számos *Bibliotheca* között már régebben számon tartja Johann Peter LOTICHIVS művét: Jo. Petri LOTICHII. *Bibliothecae poeticae pars prima et secunda [tertia, quarta et ultima]*... Francofurti, 1625—28., sumptibus L. Jenisii. Feltűnő azonban, hogy Magyarországon, annak ellenére, hogy a mű negyedik részének már címe is elárulja, hogy magyarországi költők méltatását is tartalmazza,¹ CZVITTINGER óta e művet nem méltatták figyelemre. APPONYI Sándor gyűjteményében nem szerepel, a mai hazai nagykönyvtáraknak a műből nincs példányuk. Nem meglepő

¹ *Pars quarta et ultima in qua diversarum nationum: videl. Galliae, Angliae, Ungariae Daniae, Poloniae, Bohemiae etc. poetae celebriores singulis tetrastichis singuli recensuntur*...

tehát az sem, hogy pl. Huszti József JANUS PANNONIUS-könyvében,² amikor LOTICHIUS-t mint JANUS PANNONIUS leghatározottabb külföldi elismerőjére hivatkozik, az erre vonatkozó LOTICHIUS-idézetet CZVITTINGERTől veszi át.

Johann Peter LOTICHIUS a német protestáns barokk tipikus polihisztor egyénisége. 1598-ban született. Apja nauheimi lelkész. Már 16 éves korában orvosi tanulmányokat folytat a marburgi egyetemen, és ugyanabban az évben (1614) megjelenik egy latin nyelvű verse. Orvosi diplomáját 1619-ben Bázelen szerzi meg. 1620-ban költözik Hanauba, ahol 1625-ig orvosi gyakorlatot folytat, ugyanakkor az ottani gimnázium természettan tanára.³

A *Bibliotheca poetica* keletkezése hanaui tartózkodásának idejére esik.

A teljességre törekvés, az anyag gondos előkészítése nem is volt, nem is lehetett a szerző célja. A sokat olvasó ember pihenésként kedves költőiről kívánt megemlékezni. Műveik felsorolása, vagyis inkább rendszerezett olvasási napló összeállítása volt szándéka.⁴

A négy részes mű első része Thrácia és Görögország, második része Olaszország és Spanyolország, harmadik része Németország és Belgium, negyedik része a különböző nemzetek, vagyis a francia, az angol, a magyar, a dán, a lengyel, a cseh stb. költőinek ismertetését foglalja magában.⁵ E rész megjelenési éve 1628. A negyedik részt bevezető dedikáció a filozófia és költészet viszonyával foglalkozik, kiemelve a poézis nagy jelentőségét az emberi haladás történetében.

Mind a négy könyv egységes szerkezetű. Az egyes költők életrajzát egy LOTICHIUS által írt négy soros, a költőt méltató epigramma vezeti be. A magyar költőket bevezető epigrammákat CZVITTINGER hiánytalanul idézi. Az epigrammát a költő életrajza, többnyire igen szubjektív méltatása, mások véleményének közlése, majd a művek felsorolása követi.

A LOTICHIUS által ismertetett magyarországi költők a következők: (LOTICHIUS írásmódja szerint) JANUS PANNONIUS, Joannes SAMBUCUS, Joannes SOMMERUS, Georgius THURIUS, Joannes FILITZKIUS.

A költőknek ez a kiválogatása nem LOTICHIUS eredeti gondolata. Nem lehet vitás ugyanis, hogy LOTICHIUS ezeket a költőket Johannes Philippus PAREUS 1619-ben megjelent *Delitiae poetarum Hungaricorum* c. művéből ismerte meg.⁶

PAREUS nagyjelentőségű antológiája SAMBUCUS verseinek kivételével valamennyi LOTICHIUS által említett költő verseit közli, sőt csakis ezekből a költőkből közöl szemelvényeket. Ez magában is elegendő ok lenne feltételezni azt, hogy LOTICHIUS a PAREUS-féle antológiát használta fel.

Nem kerülheti el a figyelmet a következő sem. Az 1576-ban született PAREUS, aki kiterjedt filológiai munkássága mellett korának egyik leghíresebb nevelője volt, 1623-tól kezdve ugyancsak Hanauban működött, mint annak az iskolának (Gymnasium

² Huszti József: *Janus Pannonius*. Pécs, 1931. 292. és 448. l.

³ A. D. B. 19. k. 268—269. l. J. P. LOTICHIUS további életrajzi adatai: 1625: orvos Frankfurtban, 1629: a rintelni főiskola orvosprofesszora, 1632: császári tábori orvos, 1636: ismét Hanauban. 1639: marburgi, 1642: harborni professzor. 1669-ben bekövetkezett haláláig Frankfurt, III. FERDINÁND császár udvari orvosa és történetírója.

⁴ I. m. pars prima. 3—5. l.

⁵ Ld. l. jegyz.

⁶ PAREUS, Johannes Philippus: *Delitiae Poetarum Hungaricorum nunc primum in hac Germania exhibitae a John. Philippo Pareo*. Francofurti, 1619. Impressis haeredum Jacopi Fischeri, Excudebat Nicolaus Hoffmann. 530 l. (Apponyi 748.) Ebben 1—310. JANUS PANNONIUS, 311. Georgius THURIUS, 355. Johannes SOMMERUS, 465. Johannes FILITZKI.

illustre) rektora, melyben LOTICHIVS 1625-ig tanított.⁷ Tehát PAREUS és LOTICHIVS két évig a legszorosabb kapcsolatban állottak egymással.

Valószínűsíti PAREUS művének felhasználását még az is, hogy LOTICHIVS bibliográfia jellegű felsorolásai szinte kivétel nélkül azt a címet viselik, amelyen PAREUS művében szerepelnek, s nem változtat LOTICHIVS a PAREUS által használt sorrenden sem.

A PAREUS által közölt — tehát a LOTICHIVS-féle összeállításban szereplő — versek, illetve művek korábbi közlései többnyire ismereteseek. THURI György költeményeinek korábbi kiadását azonban sem SZABÓ Károly, sem SZINNYEI (*Magyar írók*) nem említi. SZINNYEI adatközlése erre vonatkozóan a következő: „2. Georgii Thurii Poetae Laureati Poemata Francofurti, 1619. (Kiadta Pareus Dávid [Sic!]) Deliciae Poetarum Hungaricorum cz. gyűjteményében 311—354. l.)” Maig sem tudunk olyan kiadásról mely THURI György verseit annak életében közölte volna. SZINNYEI és SZABÓ Károly nem tudnak az APPONYI-gyűjtemény 717. sz. darabjáról sem, mely PAREUS Dávid, Johann Philipp PAREUS atyjának egy művét tartalmazza.⁸ Az ebben a kötetben függelékként közölt THURI György-féle költeményeket, vagyis THURI „posthumus” verseit vette át Joh. Ph. PAREUS a maga antológiájába. Hogy vajon ez a kiadás THURI György költeményeinek editio princeps-e, még mindig nem bizonyos.

LOTICHIVS *Bibliothecája* azonban, mégha a tisztázatlan bibliográfiai problémákat nem oldja is meg, irodalomtörténészeink részéről az eddiginél nagyobb figyelmet érdemel.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

Néhány filozófiatörténeti adalék Köleséri Sámuel könyvtárának címjegyzékéhez. A debreceni egyetemi könyvtár 1955-i évkönyvének II. kötetében publikálta BERTÓK Lajos KÖLESÉRI Sámuel könyvtárának címjegyzékét, mely nem csupán az egykori tulajdonos személye, de könyvtárának igen magas színvonala miatt is igen nagy figyelmet érdemel. A bevezető tanulmányt — úgy véljük — a szerző maga is csupán futó vázlatnak szánta, s így nem lenne helyénvaló érdemben fűzni hozzá tudománytörténeti észrevételeket. Mint *bibliográfiai* publikációt azonban szerzőnk igen komolyan tekintette feladatát, s a szerző és cím lehető pontos megállapítása által korszerű kiadásra törekedett.

A filozófia- és fizikatörténeti vonatkozású címeknek csak első áttekintése után is azonban meg kell állapítanunk, hogy a bibliográfiai kiegészítések mind pontosság, mind teljesség tekintetében kívánnivalókat hagynak hátra. Nem szólunk olyan apró pontatlanságokról, hogy a *német* LEIBNIZ következetesen „Godofr. Guillaume de Leibnitz”-ként szerepel, szemben a *francia* POIRET-vel, akit az index „Petrus Poirer”-ként tart nyilván: a bibliográfust az ilyesmi bosszantja ugyan, a címjegyzék és index használatát azonban mindez nem hátráltatja.

Komolyabb pontatlanságot találunk a 149. és 151. lapon, ahol BERTÓK Arnold GEULING-nek identifikálja a szerzőt, akit azután az indexben is így tart számon: az egykori jegyzék-készítők helytelen írásmódja miatt nyilván nem vette észre, hogy itt a filozófiatörténet közismert alakjáról, Arnold GEULINCX-ről van minden esetben szó, aki írta ugyan a nevét „Geulincs”-nek, „Geulinx”-nek, „Geulings”-nek, sőt „Geulinek”-nek is, de — „Geuling”-nek soha! Ugyanúgy nem veszi észre szerzőnk a 165. lapon,

⁷ A. D. B. 25. k. 169. l.

⁸ PAREUS (David). Davidis PAREI Patris, J. Philippi PAREI Filij *Mvsae Fugitivae*. In Adoptivis Parei Filij, accessit Georgii Thurii Pannonij, Poetae cultissimi Mvsa Posthumus. Neapoli, 1615. Nemetvm Excudebat Heinricus Starckius. 158. l. (Apponyi 717.)

hogy Johannes VALISIUS (akit az indexben is így tart nyilván) nem más, mint John WALLIS, aki évtizedeken át folytatott elkeseredett vitát HOBBS-szal. Viszont *ugyanazt* a szerzőt a 48. lapon „Johann Wallis”-nak minősíti, majd az indexben is így szerepelteti. Így módon a szerzők személye mindkét esetben elvész a kutató számára.

Míg e két esetben tényleges szerzők tűnnek el, a 155. lapon ezenfelül egy soha nem létező szerző jelenik meg. Itt Johannis de RÁCZY *Clavis philosophiae naturalis*-ről van szó; az index „Racius (Ratius?), Joh.”-t jelez. Hogy ilyen filozófus soha nem létezett, azt biztosan állíthatjuk. Ki hát akkor a szerző? A mű teljes címe — melyet BERTÓK is közöl — *Clavis phil. nat. Aristotelico-Cartesianae*, vagyis a szerzőt valahol a század-közép cartesiánusai között kell keresnünk. Hamarosan meg is találhatjuk DESCARTES legelső követői között, mégpedig a holland Jean DE RAEY személyében, aki 1654-ben adta ki először *Clavis* c. művét. Nyilván az ő nevéből lett „Ráczy” vagy az egykori címjegyzékélők, vagy BERTÓK hibás olvasata következtében (Raey > Raey > RÁCZY).¹

A 174. lapon ugyancsak hibás olvasat következtében tűnik el egy szerző: David GORLAEUS (GOORLE), akit BERTÓK „D. Garlaeus”-ként identifikál, s az indexben is ugyanígy (vagyis felismerhetetlenül) szerepeltet.

Ugyanez a lap — végül — felhívja figyelmünket arra is, hogy BERTÓK nem fordított kellő gondot az anonymák feloldására. Itt ugyanis az *Iter per mundum Cartesii* c. mű (1694) szerepel anonymként. A szerző minden különös fáradság nélkül megtalálható DESCARTES ellenfelei körében: nem más, mint G. DANIEL S. J. (1649—1728), aki 1690-ben adta ki *Voyage du monde de Descartes* c. névtelen gúnyíratát DESCARTES ellen; ennek latin fordítása a KÖLESÉRI hagyatékban szereplő amszterdami kiadás.

Nem feladatunk felvetni a logikus kérést, hogy vajon a filozófián és fizikán kívül, a többi szakoknál is ugyanilyen számú és jellegű hibákat találhat-e az olvasó? Annyit azonban kötelességünk megállapítani, hogy a bibliográfiai apparátus, mellyel BERTÓK dolgozik, érthetetlen módon szegényes és ötletszerű. A vizsgált szakmák körében olyan alapvető művek hiányoznak, mint ADELUNG, UEBERWEG, EISLER, SIDNEY LEE, POGGENDORF (!) stb., nem szólva a nagy nemzeti könyvtárak (Bibliothèque Nationale, British Museum) katalógusairól: megannyi olyan segédeszköz, amely nélkül tudománytörténeti bibliográfia már régóta elképzelhetetlen.

MÁTRAI LÁSZLÓ

Néhány adat a cenzúra történetéhez az 1754. évből. A MÁRIA TERÉZIA-kori cenzúraügyek történetében az 1754. év nem a legjelentéktelebb. Ez az esztendő hozta meg a magyarországi könyvellenzítés újjászervezését, a HABSBURG centralizáció jegyében. Az új cenzúraszervezet ismertetését egészen rövidre foghatjuk, miután azt a magyar cenzúra történetével foglalkozók már részletesen elvégezték. Az 1754. január 7-én kelt királyi rendelet a Magyarországon megjelenő összes könyvekre vonatkozólag előírta azoknak Bécsben történő cenzurázását, a vallási szempontból történő felülbírál s jogát azonban továbbra is a püspökök kezében hagyta. A február 25-i rendelet pedig az erkölcsrontó könyvek elégetését és a vallási szempontból veszélyes, az egyház tanításával

¹ Könyvtörténeti szempontból sem érdektelen megemlítenünk itt, hogy éppen DE RAEY-nek éppen ez a könyve volt a DESCARTES filozófiája körüli hosszú, kemény harcoknak egyik középpontja. A szerző művét a leydeni egyetem tanácsának dedikálta, mire az meg is szavazott neki 100 forintot; röviddel később eszébe jutott a tanácsnak a DESCARTES tanainak terjesztését tiltó határozat: felére szállította le az összeget és *elrendelte* DESCARTES nevének törlését a még eladailan példányok címlapján. L.: THIJSEN-SCHOUTE, C. Louise: *Le cartésianisme aux Pays-Bas*. (Descartes et le cartésianisme hollandais. Études et documents.) Paris-Amsterdam, 1950. 211. l.

ellenkező tanokat hirdető vagy a katolikus egyházat gyalázó írárok zárt helyen való őrzését parancsolta meg.¹

Amint az elmondottakból is kitűnik, a változások, ha nem is hoztak döntő fordulatot a sok évtizedes cenzurázási gyakorlatban, mégis némileg elősegítették azt a folyamatot, amelynek egyik befejező eseményét előző közleményünkben már előadtuk.² Nyilván következik ebből, hogy azok az akták, melyek ebben az évben jöttek létre a könyvvellenőrzés bürokratainak jóvoltából, tanulságosan mutatják az új rend megvalósulásának kezdeti lépéseit. E lépések legfőbb irányítója — ugyan már bizonyos korlátok között — de még mindig a magyar primás, így érthető, hogy az év cenzúráiratai ott is megtalálhatók, ahonnan az 1792-es *Idea Plani* napvilágra került: az esztergomi gyűjtemények ún. BATTHYÁNY-kollekciójában.

1754. január 31-én a helytartótanács javaslatot tett a királynőnek több protestáns könyv eltiltására vonatkozólag, és javaslatához mellékelte Roys Ignác pozsonyi jezsuita cenzor részletes véleményét a könyvekről.

Az első ezek közül Johannes Philippus FRESENIUS³: *Evangelischen Predigers Beicht und Communion Buch*, amely a cenzor véleménye szerint túlságosan engedékeny a bűnök és bűnösök irányában.

Ugyanez okból kérte Jakob BAUMGARTEN⁴ könyvének elégetését, mely a *Von rechtmässiger Verwaltung eines Christen* címet viseli. (Halle, 1750.) — Ez a könyv ráadásul még a pápát és a szerzetesrendeket is támadja. Természetesen az sem szolgált javára, hogy VOLTAIRE a szerzőt a német tudósok koronájának nevezi.

Több mint egy sz zaddal előbb (1633-ban) Württembergben látott napvilágot Ambros HUNNEMANN latin — német luteránus énekeskönyve. *Prodromus Hymnologiae Ecclesiarum Augustanae Confessionis Germanicولاتinae*. „Ezek a himnuszok — mondja a cenzor — a lutheri tanításokat úgy adják elő, hogy vagy a hiteles katolikus dogmákat, vagy a pápát támadják.”⁵ Sorsát ez a könyv sem kerülhette el.

Valamivel előbb jelent meg Lipszében az a mű (1723), mely Johann GERHARD⁶ nevezetes luteránus prédikátor életleírását tartalmazza. A szerző — Erdmann Rudolph FISCHER⁷ — GERHARD élete eseményeinek ismertetése során a római egyház tanítását és szokásait támadja, minthogy azoknak tarthatatlanságát — a szerző szerint — Johann GERHARD sikeresen hebizonyította.

Szerző, hely és év nélkül jelent meg az a könyv, mely számos tételbe szedve a lelkiismereti kérdésekről (*De casibus Conscientiae*) tárgyal. Nem kívánunk e protestáns — katolikus kazuisztikai vitatkozás részleteibe belemenni, egy tételt mégis némi figyelemre kell méltatni. A 19. tétel ugyanis arról tárgyal, hogy még akkor is meg kell adni minden tiszteletet a császárnak, ha egyébként az Antikrisztus — azaz a protestáns szóhasználat szerint a pápa — némely tanítását elfogadja, mert hiszen a császár is ember lévén, ilyen dologban tévedhet, azonban az ilyen vallási tévelygés világi főhatalmára kihatással

¹ SCHERMANN Egyed: *Adal'kok az állami könyvcenzura történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*. Bp. 1928. 30—31. l.

² *Magy. Könyvszle.* 1955. 307—312. l.

³ FRESENIUS, Johannes Philippus P. (1705—1761) luteránus teológus. *Deutsche Allgemeine Biographie*. [D. A. B.] VII. 353—354 l.

⁴ BAUMGARTEN, Siegmund Jakob (1706—1757) „von Voltaire die Krone deutscher Gelehrten, von Andern das Orakel der Theologen genannt” a hallei egyetem teológia-professzora. *D. A. B.* II. 161. l.

⁵ „Hymi isti, ita Doctrinam Lutheranam explicant, ut in plerisque aut sincera catholicorum dogmata, aut Papam impetant...”

⁶ GERHARD Johann, (1582—1637) a luteránus orthodoxia „architheológusa”. *D. A. B.* VII. 767—768 l.

⁷ FISCHER Erdmann Rudolph (1687—1776) főszuperintendens. *D. A. B.* VII. 62. l.

nem lehet. Amiből egyszerűen következik az, hogy a császárra nem lehet sérelmes az, amit a lutheránus szerző a katolikusoknál kifogásol vagy kárhoztat. Ezek az igen elméleti, dogmatikai-morális érvek a „német-római” császárt aligha vezették volna protestáns táborba, a cenzor mégis ezt a tételt nevezi a legnagyobb mértékben sértőnek (summe injuriosa), mégpedig úgyesnek képzelt politikai színezetű érveléssel nem a katolikusokra, hanem a császárra nézve, ő ugyanis Krisztus és nem az Antikrisztus egyházának legfőbb védelmezője.

M. Eusebius BOHEMUS⁸ Jun. műve: *Az újtestamentum egyháztörténetének kivonata*, Württembergben 1616-ban jelent meg. Senkit nem lephet meg, hogy a cseh szerző WICLIFF, HUSZ és PRÁGAI JEROMOS „eretnekfőnökök (heresiarchák) szentségét, ártatlanságát, állhatatosságát hirdeti.” A cenzornak itt könnyű dolga van, mert a régi protestáns szerző könnyelműbben, mint az előző kazuista névtelen, a római egyház szokványos támadása mellett a legfőbb katolikus fejedelmekről, a császárokról is tiszteletlenül nyilatkozik.

Éppen nem volt friss könyv, mert 1695-ben jelent meg Frankfurtban és Lipszéban az ugyancsak cseh szerző munkája: *Contemplatio hominis Theologiae, das ist christliche Betrachtung des Menschen*. Alapjában jelentéktelen, megszokott katolikus-ellenes polémiaiával megírt munka.

A két utolsó könyvet az előzőktől különböző okok miatt javasolták elégetésre. A két könyvecske a cenzori jelentés szerint botrányos erkölcselenségeket terjeszt, és a közérkölség megrontását célozza. Az egyiknek ismeretlen szerzője *Der verliebte und galante Student* címet adta és Lübeckben meg Lipszéban jelent meg 1750-ben, a másik címe: *Der dänische Auenturier, oder des Herrn von R. wunderbare Begebenheiten*, Frankfurt und Leipzig. 1751. — A két könyv viszonylag gyorsan megtalálta útját Magyarországra is. Tartalmukról a cenzor bővebben nem nyilatkozik, de megteszi ezt helyette a helytartótanács számára készült primási előterjesztés, mely a jezsuita cenzor terjengős jelentését 10 és féloldalra rövidíti le úgy, hogy csupán a leglényegesebb és állami szempontból fontos érveket tartja meg. Így a württembergi énekeskönyvet azért tartja elítélendőnek, mert fölösleges is, hiszen „az eretnekek e hazában” könyvekkel, himnuszokkal és ritmusokkal bőven el vannak látva. A *Casus Conscientiae* szerzője az előterjesztésben már egyenesen mint lázító és felségsértő jelenik meg, aki a Roys jelentésében még világosan kivehető finom distinkciók mellőzésével, már a birodalom katolikusainak a császár ellen izgatását kísérel meg. Állami vétek ez, nem is egyszerű protestáns tévely, mely a magas referens szerint „lángokra vagy örökös gályarabságra méltó.”

A két utolsó könyvről már nyíltan megmondja, hogy számtalan erkölcselenséggel, kerítéssel és fajtalansággal van telve, ezért ezek is a lángok martalékaivá legyenek.

1754 február havának nyolcadik napján a királynő a magyarországi helytartótanácsnak elrendelte, hogy a január 31-én hozzá terjesztett könyvek közül csupán egyet lehet kiadni a tulajdonosnak, illetőleg a megrendelőnek (külföldi könyvről van szó), minthogy ez a valóban ártalmatlannak látszó „Württembergi énekeskönyv” a leirat szavai szerint „az ágostai hitvallás közönségesen ismert tanain kívül cenzurázást érdemlő dolgot nem tartalmaz” tulajdoncsának vissza lehet adni.⁹ A többi kilenc könyv azonban „jusszon a maga helyére”, azaz tűnjön el a pozsonyi cenzúrahivatal raktárában, vagy — ha a javaslat szint azt érdemli — égjen el a máglyán.

⁸ BOHEMUS M. Eusebius Jun. Cynaeus zwickau — ezért Cynaeus — születési csehországi lutheránus szuperintendens, meghalt 1633-ban. JÖCHER's *Gelehrten Lexikon*. I. 1188. l.

⁹ Litt. VI. n.: »Liber in ordine 2-us Cui titulus est: Wittenbergische Gesangbuch velut praeter communem Augustanae Confessionis Doctrinam nihil censura dignum continens, conformiter etiam voto Principis Archiepiscopi Strigoniensis Possessori restituitur...«

Március 31-én ROYS Ignác megint terjedelmes cenzúrajavaslatot adott be a primási kancelláriába, mely tizenhat könyvről tartalmazott általában kedvezőtlen véleményt. A primás megint lerövidítette a jezsuita cenzornak részletekbe menő magyarázatait két oldalra. Az *Opinio primatialis* legrészletesebben a janzenisták ellen kiadott *Unigenitus* pápai bullát támadó révtelenül megjelent *Propositiók*at ismerteti és ítéli el. Különös jele annak, hogy a hivatalos egyházi felfogás ekkoriban a janzenizmust a nyíltan ellenséges protestantizmusnál éberebben megfigyelendőnek és üldözendőnek tartotta. A továbbiakban meglehetősen érdektelen protestáns könyvek és három „gáláns” könyvecske érdemli meg a cenzorok ítélete szerint, hogy „lángoknak adassanak át és elhamvasztassanak” (*flammis tradi et in cineres redigi sani promerentur*).

Ugyanabban az évben készített a pozsonyi cenzor egy négyoldalas bírálatot bizonyos SZERENCSEI FODOR János kálvinista prédikátor írásáról, amelyet közelebbről nem nevez meg, de annyi a bírálatból megérthető, hogy a kálvinista szerző a kálvini ortodoxiával magára vált veszélyessé, amennyiben a szentháromság tanát nem csupán a katolikus, de a kálvinista és lutheránus tanításokkal is ellenkező módon adta elő. A két baj közül a kisebbiket választotta a jezsuita cenzor és nyomában a primási vélemény, amikor a protestantizmus radikalizálódásának e hazai jelentkezését és hirdetőjét a „szent kánonok rendelkezései szerint büntetendőnek mondotta.” Egyébként e „crisisen” kívül SZERENCSEI FODOR Jánosról mitsem tudunk meg, valamint könyvének további sorsa, a kormány-szék állásfoglalása is hiányzik.

Ebből az évből a BATTHYÁNY-kollekció még négy előterjesztést őriz a reájuk érkezett királyi leiratokkal együtt. Ezek közül különösen kettő a már akkor is régmúltba nyúlik vissza, néhány erasmusi munkát tilt el a magyar olvasóközönségtől. A tilalom eredménye aligha kétséges, ha fontolóra vesszük azt az egyáltalán nem valószínűtlen tényt, hogy ROTTERDAMI ERASMUS nem ekkor, a XVIII. század közepén, és nem is a harmincadhivatal által akkor lefoglalt példányokból vált ismeretessé. Mégis érdekes a cenzurázás módszereinek megismerése szempontjából, hogy ERASMUS mely műveit tarthatta a jezsuita cenzor (ezúttal NAGY János) az előfordultak közül megengedhetőnek és melyeket nem.

A június 17-i királyi leirat ERASMUS Baselben 1533-ban megjelent *De sarcienda Ecclesiae concordia* c. munkáját (MELANCHTHON *Quaestiones aliquot explicatae*. Württemberg, 1552. c. könyvével együtt) a maga helyére juttatandónak, azaz elzárt helyre teendőnek minősítette „mert ámbár katolikus ember munkája, mégis a katolikus vallásról igen gonoszul ír” (utpote Hominis Catholici, de Religione tamen catholica pessime scribentis). Október 17-én pedig még határozottabban fordul a *resolutio* ERASMUS olvasása ellen. Tilosnak jelenti ki Erasmusnak Lorenzo VALLA műveiből készített kivonatát (*Epitome ERASMI ROTTERODAMI in Libros laurentij Vallae. Coloniae Anno 1538*). Indokolásul azt hozza fel, hogy az *Epitome* és LORENZO nem csupán a katolikus vallás, de a Magyarországon megtört kálvinizmus és lutheránizmus ellen is súlyos támadásokat tartalmaz.

ERASMUS *De Copia Verborum ac Rerum*, mely M. WELTKIRCH kommentárjaival Lipcsében 1568-ban jelent meg, a pozsonyi cenzor által ugyancsak elítéltetett, lévén „a szerzetességre és a tisztelendő világi papságra” egyaránt veszedelmes. Mármost nehéz megállapítani, hogy a cenzúra a szerző vagy a magyarázó gondolatai miatt tartotta-e veszedelmesnek a könyvet, de ezekhez a vádakhoz szükségesnek tartja még hozzátenni, hogy a könyv különféle szerelmi tanácsokat is tartalmaz az ifjúság megrontására.¹⁰ Ugyanez okból, mint az utóbb említett, de még nagyobb mértékben ítélendő el a cenzor szerint a *Parabola*, mely csupán csak erkölcstelen történeteket és taná-

¹⁰ „Sed etiam rem venereum et Uxoriam sepius Juventuti instillans et modum quaerendi et seducendi puellas proscribens.”

csokat tartalmazna. A könyv egyszerű eltiltása nem is látszik elegendő büntetésnek, a cenzor a könyv megégetését ajánlja.

A primási előterjesztés és a királyi határozat (resolutio) általában a cenzor javaslatát szokta elfogadni. Meglepő tehát, hogy ERASMUS *Parabolái* esetében nem követi az „opiniót”, és nem tartja tűzre vetendőnek ERASMUS művecskéjét. A cenzornál kegyelmesebben ezt is a másik két erasmusi könyvvel együtt „a maga helyére” juttatni kívánja.

Ilyen eltérés az előterjesztés és a királyi leirat döntése között különben ez évben még egy fordult elő, PARSCHITIUS Kristóf *Tabella Hungariae Ducum et Regum* (Würtemberg, 1702)¹¹ c. művével kapcsolatban. A cenzor a könyvnek teljes elítélését javasolta, bár az országban már úgyis több példányban közkezen forgott. Az ok: a Magyarországról száműzött szerző I. LIPÓT császár és király viselt dolgairól a legtiszteletlenebbül, sőt a legnagyobb mértékben sértő módon nyilatkozik. Sőt mi több, elismeréssel nyilatkozik a törökkel az osztrákok ellen kötött szövetségekről. A vádak ilyenformán nem voltak jelentéktelenek. Meglepő, hogy a király mégis úgy döntött, hogy a könyv, ha csak az a kifogás ellene, amit a cenzori javaslat tartalmaz, tulajdonosának visszaadandó.¹²

Az 1754-es esztendő cenzuraügyeinek e szerényigényű és futólagos áttekintése talán egy szempontból némileg érdekesnek bizonyult. A rendelet megjelenése előtt még, mint láttuk, az egyházi cenzorok javaslatának minden további nélkül történő elfogadása azt eredményezte, hogy tíz, voltaképpen nem igen ártalmas protestáns könyv közül csak egy énekes könyv talált kegyelmet. A későbbiekben, ámbár a cenzori éberség nem lankad, sőt a janzenizmus, az unitarizmus, valamint ERASMUS munkái irányában is jelentkezik, a legfőbb politikai döntések már kezdenek ritkán és meglehetősen bátortalanul az egyházi állásponttól eltávolodni. E változás mögött talán nem ok nélkül sejtjük VANSWIETENNEK, a HABSBURG birodalomban az aufklárismus kezdeményezőjének hatását.

DONÁTH REGINA

Az Orvosi és Gazdasági Tudósításokról. Megtaláltuk a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában a legelső Magyarországon megjelent, magyar nyelvű, orvosi és gazdasági tudósításokat közlő újság 1–2. számát¹. Lappangott 154 évig. Megjelenését csak feltételezhettük irodalmi utalásokból és egykorú újságok hirdetéseiből,² most azonban megtudtuk, hogy 1803-ban napvilágot látott Kassán, SÁNDORFFI József magyar származású, bécsi orvos szerkesztésében.

Előtte nem volt olyan magyar nyelvű újság, amely kizárólag orvosi híreket közölt volna. Magyar orvosok kezéhez csak németországi újság jutott, mint ezt a *Magyar Kurir* hirdetéseiből is olvashatjuk: „Jelentés, hogy a Salisburgi Orvosi és Seborvosi újság levelek (die Salzburger Medicinisch – Chirurgische Zeitung) 1802-dik esztendőre is Pestről, minden hónapban Magyar Ország Orvossainak és Seborvossainak el küldetik”³.

A második szám a már PETHE Ferenc gazdasági újságjával⁴ népszerűsített mezőgazdasági hírekkel és tanácsadással szolgál. SÁNDORFFI ilyen tárgyú ismertetései fontosak, mert PETHE még 1797. dec. 21-én megszüntette a *Vizsgálódó Magyar Gazda* című, gazdasági híreket terjesztő lapját. Az utolsó számban írja, hogy „a környülállások hozták magukkal, hogy ezen ... Heti számjaimat megállítsam, de tsak bizonyos ideig,

¹¹ PARSCHITIUSra I. SZINNYEI X. k. 420. h.

¹² „Si nihil amplius, quam in exhibita censura exponitur contineat, Suis Proprietariis restitatur...”

¹ Jelzete: P 677.

² DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp. 1941. 57. l.

³ *Magyar Kurir*. 1801. nov. 3.

⁴ *Magyar Újság*..., 1796. jún. 28: *Gazdaságot Tzélző Újság*, 1796. szept. 6: *Vizsgálódó Magyar Gazda*. Megj. Bécs. 1796. jan. 1–1797. dec. 21.

míg ti. más plánumot készíthetek hozzá . . . addig méltóztassanak a Praenumeratióval várakozásba lenni.” — Csak 1814-ben indította el újságját, a *Nemzeti Gazdát*.

Jelent-e meg SÁNDORFFI lapjából a most megismert 1—2. számon kívül több újságszám, és ezekben az orvosi és gazdasági tudnivalók számonként felváltva következtek-e, vagy egy-egy számon belül helyet kapott volna mind a kétféle érdeklődési terület, nem tudjuk. Az újság címe az egy számon belüli közös tartalmat hirdeti.

Az újság megjelenését két évig tartó hirdetés előzte meg, ezekben a szerkesztő életére és újságja történetére találunk adatokat. A SÁNDORFFI munkásságára vonatkozó irodalom nem ismerteti az orvos-író bécsi éveivel kapcsolatban újságja történetét, az újsághirdetésekből erre is fény derül.

A szerkesztő hetilapjával eredetileg nem szakfolyóiratot tervezett, hanem az akkor dühöngő járvány, a marhahimlő ellen akart küzdeni. Az első szám bevezető sorai-ban írja: „Tökéletes reménységben vagyunk, hogy nem tulajdonítják a tudósabbak bűnül, ha a gyengébbeknek kedvéért, ne hogy a Munka reájok nézve haszonvehetetlen legyen, néha kivált még eleinte, oly dolgok is . . . körül íródnak, vagy magyarázódnak . . . melyek könnyűknek . . . tetszenek”. SÁNDORFFI célja, hogy a nagyközönséget felvilágosítsa, megmentse a borzalmas betegségtől, mely „mint valami pestis egész tartományokat és országotak el borított — írja — és ezrenként ragadta ki az édesanyák öleiből kedves gyermekeiket . . .”⁵

Az újság megjelenéséről szóló első hirdetést a *Magyar Kurir* 1801. okt. 27-én megjelent számában olvashatjuk. A második hirdetés már a lap megindulását ígéri, és előfizetőket gyűjt ugyancsak a *Magyar Kurir*-ban, 1802. febr. 12-én: „. . . már tudtára adódott az Érdemes Közönségnek az: hogy ezen Ujság formában ki adandó közhasznú munkára 10 forintot az esztendőnek akármely részében ugyan, de tsak egyszerre lehet le tenni, és akár mely hónapban érkezzen fel: az egész esztendőben ki jött árkusok mind meg fognak küldettetni. Annnyival is inkább tehát, kik már pénzeiket a Postára is fel küldötték, teljes reménységben lehetnek, hogy az említett munkát az egész 1802-re meg fogják kapni, mert bizonynyal a mivel elhaladt a dolog, azzal el nem múlt”. Az újság megjelenése bizony „elhaladt”. A *Magyar Kurir* 1802. máj. 28. számából SÁNDORFFI betegségéről értesülünk: „. . . ezen folyó esztendő eleivel egy halálos és ragadó nyavalyában kínlódotthoz mint Orvos hívattatván, tsak kevés ideig vele lett maradásom alatt is, úgy által járta ragadó nyavalyájának ereje minden tagjaimat, hogy egy óra múlva lábaimról levervén ágyam fenekére szegezett, s olly veszedelmesen sínlődtem, hogy életem nem kevés kétségbe forgott . . . valami fontos munkához kezdenem lehetetlenség lett volna — és e vólt az esztendő eleire megígért Orvosi és Gazdasági Tudósítások mind ez ideig való meg nem indulhatásának oka. Mivel pedig már meglehetősen helyre állottam . . . bizonyoson az Orvosi és Gazdasági Tudósítások nem sokára megfognak indulni”.

Egy év múlva teljesedik SÁNDORFFI ígérete. A *Magyar Kurir* 1803. febr. 15-én és a *Magyar Hirmondó* 1803. febr. 25-én megjelent számában olvassuk, hogy az „Orvosi és Gazdasági Tudósítások, mellyeknek némely árkusi már a sajtó alól is ki szabadultak és itt már készen olvastatnak is, az elküldés módjában tett néminemű akadályok miatt a két Hazába mind ez ideig is ugyan le nem indíttathattak . . . azonnal a mi belőlle már készen itt hever, egyszerre kezekbe küldődik, s az után renddela többi hetenként”. Ugyan-ebben a jelentésben SÁNDORFFI nagy szerkesztői terveiről is beszámol: „A mely árkusok ezen munkából egy esztendő alatt hetenként kijönnek, az esztendő végivel 4 tsomóban lehet azokat öszszeszedni, mellyekhez négy külön titulusok fognak tartozni, hogy így egy esztendőben ki jött munkát négy darabba lehessen bé köttetetni, s minden negyedik

⁵ *Magyar Kurir*. 1801. okt. 13.

vagy utolsó darabnak a végére készítődik egy laistrom, melybe az ABC betűinek rendi szerént azon dolgok szorgalmasan fel fognak jegyződni, a melyekről ezen tudósításokban e vagy amaz esztendőben szó volt. Hogy így a munka, még azon esztendő tart, mintegy újságul, mivel árkusonként kapja, s egyszerre nem sok lévén az olvasni való, kiki unalom nélkül által nézheti az esztendő pedig kitelvén, egy olly hasznos könyv lehessen belőlle, melybe mintegy archivumba az Orvosi és Gazdasági új hasznos találmányokat összeszedve együtt lehessen találni”.

Kérdés, hogy ilyen nagy tervekkel induló újság miért szűnt volna meg a második számmal. Milyen sikere volt az előfizetők között? Elterjedt-e úgy, hogy a nagy kelendőségben széjjelolvasták, vagy lehetséges-e hogy „az elküldés módjában tett néminemű akadályok” miatt alig került ki néhány példány a nyomdából? SÁNDORFFI élet-körülményeinek megváltozása nem okozta a lap megszűnését. SZINNYEITŐL tudjuk, hogy csak 1804. jún.-ban került el Bécsből, Bihar megyébe rendes megyei orvosnak nevezték ki, 600 rhénes forint évi fizetéssel, s ekkor költözött Nagyváradra⁶. Tehát 1803-ban még a megkezdett körülmények között folytathatta volna lapja szerkesztését. A járvány sem szűnt meg, s más orvosi hírekkel és gazdasági tudósításokkal is számíthatott volna az olvasók érdeklődésére.

Az újság elterjedtségének ellentmond Veszprémben PÁPAY Sámuel, aki 1808-ban megjelent *A magyar literatura esmérete* című munkájában így ír: „Sokat és sokáig biztatta a Hazát Dr. Sándorffi József is 1801—2—3. esztendőben egy Orvosi és Gazdasági Tudós Ujságnak ki bocsátásával: de ezen nagy igyekezetnek nem lehet egyébb látattya a hosszas várakoztatásnál”. Ebből a megállapításból úgy látjuk, hogy a Kassán megjelent újságot nem ismerték a kortársak, az újság nem jutott el Veszprémbe PÁPAYhoz sem, akit pedig mint tudós bibliográfust és könyvgyűjtőt különösen érdekelték a Magyarországon megjelent nyomtatványok.

BUSA MARGIT

Kísérletek Sopronban könyvmó-intézetek felállítására a XIX. század első felében. Sopron első könyvnyomdája 1722-ben létesül, viszont a XVII. század folyamán élénk grafikai élet van a városban. Az első három évtizedben LACKNER Kristóf polgármester maga illusztrálja könyveit: mint tanult ötvös, értett a rézmetszéshez is. A század utolsó három évtizedében pedig MICHEL Zakariás könyvkötő metsz rézbe arcképeket; ismeretes tőle a város madártávlati képe 1700-ból, állítólag könyvcímeképként jelent meg, feltehető, hogy BARTH Konrád ev. pap *Buda recepta* c. könyvének nagyszámú metszetét is 1686-ban ő véste rézbe.¹ Kortársa, SCHRAPS Mihály könyvkötő is működött rézmetszőként. Amikor azonban már van a városnak nyomdája, a grafikusoknak nincs se híre, se hamva. Az első címképes könyv, OROSZY Ferenc *Synopsis* c. műve 1747-ben jelent meg, jelzése szerint FUHRMANN, bizonyos bécsi metsző munkája. A XVIII. század folyamán kevés a címkép, a fejlécek, záródíszek fadúca valószínűleg nem soproni eredetű, többen a GRITNER jelzés olvasható.

1800 táján él Bécsben a soproni születésű STARK János Károly grafikus. Számos kisebb-nagyobb tájképes rézkarc ismeretes tőle a saját és mások munkái után. A soproni könyvnyomda azonban nem használta fel ezt a lehetőséget, csupán BREDECZKY tanító topográfiai könyveiben szerepelnek STARK rajzai a városról, de más grafikus feldolgozásában. Így érthető, hogy a szomszédos Kismartonban tevékeny Stotz Lipót nyomdász jó érvényesülést sejtett, és 1813-ban kérvényt adott be, hogy Sopronban letelepedhessék

⁶ SZINNYEI József: *Magyar írók*. XII. k. 148. h.

¹ A szerző éremgyűjteményének értékesebb darabjait mutatja be.

mint könyvárus, egyúttal pedig réznyomó műhelyt is alapítana.² Ez a Stortz eléggé zilált pályafutást tett meg. A XVIII. század utolsó évtizedeiben Bécsben dolgozott, tönkre ment, engedélyét is elvesztette. 1801-ben Kismartonba tette át tevékenységének színhelyét, műhelyét azonban ESTERHÁZY herceg hamarosan megváltotta, ő azonban tovább vezette az üzemet. 1823-ban halt meg.³ A soproni tanácshoz intézett beadványában hercegi udvari nyomdásznak írja magát. Kérésének bukása is ezen múlt. Az ügy előadója ugyanis azzal kezdi, hogy ez a cím hamis, Stortz csupán fizetett szedője a hercegi nyomdának. Az óvatos tanács nagyon utánanézett efféle dolgoknak: megkérdezték a nyomdász SIESS családot, azok kívánságára elutasították Stortz Lipótot.⁴

Ekkoriban már a réznyomást kezdte háttérbe szorítani egy új grafikai eljárás, a könyomat. Sopron közvetlen közelből figyelhette Bécs előretörését. SENNEFELDER már 1801-ben próbálkozott vele, de 1816-ban végleg letelepedvén a császárvárosban nagy lépésekkel vitte előre találmányát.⁵ És ime Sopronban már 1818-ban szó esik a könyomásról: ARNOLDY Lajos jelentkezik a tanácsnál, hogy letelepednék, és könyomó intézetet alapítana. A város ismét javaslatot kér a nyomdászcsaládtól, és az az elutasítás mellett tör lándzsát. Ehhez járult, hogy ARNOLDY idegen volt, nem keltett bizalmat, s ezt azzal is tetézte, hogy felszólítás ellenére sem mutatta be próbanyomásokon, mennyire érti a mesterségét.⁶ Ilyen módon Sopron elesett attól a dicsőségtől, hogy még Pest-Budát is megelőzze,⁷ de a helyi grafika szempontjából is sok lehetőségtől ütötte el a tipikus nyárspolgári bizalmatlanság.

Évek múlnak el: már Pozsonyban is működik könyomó műhely 1832 óta, amikor Sopronban ismét törekvés mutatkozik hasonló műhely alapítására. 1836 vége felé Pórtza Ignác fordul kérrrel a városhoz, hogy könyomó intézetet nyithasson. A két évtized alatt, amióta az első jelentkezőt elutasították, a város nagyot haladt. Ebben az évben kb. 200 ember gyűlt össze a városházán és kívánta, hogy a nagy találmányt, a vasutat valahogy másként ne vezessék, mint a város érintésével, ez évben nyílt meg a gőzfürdő és gőzmalom; most már nem bízták a kérdés megoldását a nyilván ezúttal is ellenséges érületű nyomdászra, hanem kiadták a város kapitányának, hogy tudja meg a kérvényező kilétét. A jelentés még 1836-ban befutott a tanácshoz:

„Pórtza Ignácz T. N. Sopron Vármegye Levéltári Irnokának folyamodására, melyben magának egy könyomatató Intézetnek felállítását megengedtetni kéri, a N. Tanácsnak folyó 1836^{ik} esztendei September 17^{én} 3639^{ik} száma alatt hozott végzése következtében, a vizsgálatot megtévén alázatosan jelentem:

Hogy a folyamodó, Pórtza Ignácz idevaló polgári magyar Szabó Mesternek fija, 22 esztendő, az ide mellékelt Bizonyosság Levél szerint iskolai pályájának a bölcseleti tudományok kihallgatásával történt végeztével Tettes Ns. Soprony Vármegyének levéltári hivatalába az 1833^{ik} esztendei Mindszent hava 23^{ik} napjától fogva előlegessen ugyan napi írász, utóbb az 1834^{ik} évi Szent Jakab hava 20^{ától} pedig fizetésbeli rendes írásképpen szolgál, s magát mind a reá bizottaknak serény és pontos tellyesítése mind pedig erkölcsi jó viselete által ajánlhatásra érdemesítette, a könyomatást pedig tulajdon szorgalma és gyakorlása által megtanulta légyen, s ezen mesterséget, illy nemű Intézet még eddig e városban nem lévén, gyakorolni kívánná, melyre nézve a felsőbb engedelmet

² Soproni tanácsjegyzőkönyv. 1813. 1581. sz. végzés.

³ MAYER: *Wiens Buchdruckergeschichte*. Wien, 1886. II. köt. 133. l. CSATKAI: *Die fürstlich Esterházyischen Druckereien in Eisenstadt*. Eisenstadt, 1936. 8. l.

⁴ Soproni tanácsjegyzőkönyv. 1813. 2038. sz. végzés.

⁵ NAGY Zoltán: *A magyar litográfia története a XIX. században*. Bp. 1934. 12. l.

⁶ Soproni tanácsjegyzőkönyv. 1818. 2885. sz. végzés.

⁷ NAGY: *i. m.* 20. Pest-Buda az 1810-es évek második felében ismerkedik meg a könyomással, az első vidéki város, ahol műhely nyílt, Nagyszeben volt.

[sic] magának kieszközöltetni ujonan kéri. Mellyről a folyamodó Levélnek és az ahhoz csatolt körmetszési példányoknak visszarekesztése mellett alázatos tudósítástomat teszem Sopronban December 5^{én} 1836.

Martiny F. J. városkapitány”⁸

A jelentés egyébként THALABÉR István megyei levéltáros és tb. főjegyző nyilatkozata alapján készült⁹ és jóakaratú, mégis a városi tanács e dologban nem dönthetett, és az ügyet a „könyörgő” folyamodásával együtt felterjesztette a helytartótanácshoz még 1836 végén. Ahogy szokás volt, a magas helyen nem nagyon siettek az elintézésrel, csak 1837. május 23-án írták meg a választ, amelyben a kormányzat nem tagadta meg magát, hiszen mindent gyanakodva fogadott, ami írással, könyvvel, általában haladás-sal volt kapcsolatos. Úgy találta, hogy nincs szükség a városban könyvomó intézetre (necessitate erigendi in citte hac preli Lythographici haud subversante), a kérvényező nincs a birtokában a könyvomás mesterségének, no és állásban is van, ilyennek nem adható engedély; végül három próbanyomást kellett volna bemutatnia. Egyébként is honnan van a sajtója, honnan vette, mi módon szerezte? Legyen a városnak arra gondja, hogy engedély nélkül ne dolgozhassék! A város válaszában — 1837. július 4-én — ugyan nem áll expressis verbis a kérvényező mellé, de a rokonszenv kitetszik, amikor elmondja, hogy PÓTZA Ignác sajtója Sopronban készült. DEGL János asztalos és CORIÁRY Mihály lakatos alkották meg SENNEFELDERnek 1833-ban a regensburgi REITMAYERnél megjelent könyve, a *Lehrbuch der Lythographie* alapján. Egyébként biztosítja a helytartó tanácsot, hogy az engedély nélkül való nyomást szigorúan megtiltotta Pótzának.¹⁰

Az úgyről ettől fogva nem esik több szó, csupán még 1840. január 24-én: több év után PÓTZA megunhatta a huzavonát, és visszakérte kérvényét meg THALABÉR István véleményezését, mit is a tanács kiadott számára. Mégis megvan az íráscsomóban az a három íráspróba, amelyet annak idején MARTINY városkapitány „visszarekesztése” ellenére sem mellékelte a helytartótanácsnak küldött felterjesztéshez. Persze, nem ezen múlt a dolog, de számunkra érdekes a korai kísérlet. PÓTZA kezdetlegesnek látszó gépén, úgy látszik, írásokat sokszorosított, a három példa különböző nagyságú és típusú betűkkel hozza a következő szöveget: „Mi Sopron Vármegye egyházi Fő Rendeinek Ország Fő Zászlósainak, és nemeseinek közönsége adjuk tudtára.” Két példán fent és szövegközben egyszerűbb vonaldisz, a harmadikon csak közben.

Az eddigi irodalomban nincs nyoma, hogy PÓTZA Ignác valamely más városban próbálkozott volna meg letelepedéssel, és Sopronban is el kellett múlnia egy pár évtizednek, amíg megnyílt az első könyvomó intézet. 1873-ban az év elején, amikor nagyban folyt a vállalatok létesítése, két soproni bank, a Kereskedelmi és Iparbank az Építő bankkal nyomdát és könyvomó intézetet kívánt létesíteni, sőt a hírlapi közlemény a házat is megnevezte, amelyben berendezik,¹¹ azonban ez év május 9-én egész Európán végigzúgott a nagy „krach”, és ezt a tervet is eltemette. 1875-ben végre megnyílt tényleg a könyvomó intézet, THIRING Lajos (1845–1919) alapította, és 1895-ig működött. Nevével jelzett fejleces üzlettel levelektől kezdve arcképekig sok mindenféle tárgyú munka került ki intézetéből, amelyet 1895-ben ROMWALTER Károly neves nyomdász vett át. Officinája egyenes folytatása annak a sornak, amely 1733-tól fogva megszakítás nélkül dolgozik Sopronban. Az 1890-es évek elején HOFFMANN és GEISSE néven nyílik a második könyvomó műhely, amelyet a nem kevéssé nevezetes RÖTTIG-nyomda olvasztott magába az 1900-as évek elején.

CSATKAI ENDRE

⁸ Az idevonatkozó iratok a soproni áll. levéltárban Fasc. XXIV. 2263 a–d alatt.

⁹ „Valódi Nemes Ifiúhoz illő viselettel ki tüntett” — írja róla főnöke.

¹⁰ *Soproni tanácsjegyzőkönyv*. 1837. 2473. 2606 sz. végzés.

¹¹ *Ödenburger Nachrichten*, 1873. 4. szám. A lap a maga nyomdájának érdekében a híradást elég gúnyosan írja a tervezetéről.

Arany János és az Akadémia Könyvtára. ARANY János több mint két évtizeden át a legszorosabb kapcsolatban volt az Akadémiai Könyvtárral: a könyvtár ARANY életében és ARANY a könyvtár életében történelmi fontosságú szerepet töltött be.

Lássuk előbb a kapcsolat első felét: *mit jelentett a Könyvtár ARANY számára?* Nem kevesebbet, mint költői, szerkesztői, esztétikai és irodalomtörténeti munkásságának (legyen szabad itt csak *Zrínyi és Tasso* című székfoglalójára utalnunk) egyik fontos támaszát, segítő eszközét. 1860 novemberétől, amióta ARANY Pesten élt, szinte állandó látogatója volt az Akadémiai Könyvtárnak. Az Üllői út és Erkel utca sarkán levő lakásától akkoriban alig negyedóránnyira volt ez a könyvtár, a ma is meglevő TRATTNER-KÁROLYI-házban (Petőfi S. utca 3), a II. emeleten. Ha valamilyen könyvre, folyóiratra volt szüksége, többnyire idelátogatott, mert mint akadémiai tag, sokkal könnyebben olvashatott s kölcsönözhetett itt, mint a lakásához közelébb eső Múzeumi Könyvtárban.

Szász Károllyal váltott levelezéséből tudjuk, hogy amikor SZÉCHENYI halála után emlékkódá írására kérték föl, az Akadémiai Könyvtárban tanulmányozta SZÉCHENYI kiadott és kiadatlan műveit. Adatok szólnak arról is, hogy egyik legnagyobb eposzának, a *Buda Halálának* történeti forrásait is nagyrészt könyvtárunkban gyűjtötte a különféle kiadású PRISOS, JORDANES, CALLIMACHUS-krónikák stb. anyagából. ARANY kitűnő, háromkötetes életrajzának írója, VOINOVICH Géza mondja, hogy egyetlen iramban, hihetetlenül gyorsan írta e remekművét, mintegy fél év alatt. Nem véletlen, hogy ebben a csodálatos műben a folklorista elemek a poeta doctus tudatos művészetével olvadnak össze a történelem és a hun—magyar mondavilág emlékeivel.

Mint a *Kisfaludy-Társaság* francia, angol, spanyol színműfordításainak gondozója is számos művet használt a Könyvtár anyagából. Pl. saját *Hamlet-* és *János király*-fordításai átdolgozásához, végleges formába öntéséhez is különféle angol és német jegyzetes kiadásokat tanulmányozott, mielőtt tökéletes, átdolgozott kéziratait 1866-ban nyomdába adta. Utolérhetetlenül szép s az eredeti SHAKESPEARET híven tolmácsoló fordításainak (*Szentivánéji álom!*) máig sem ér a nyomába senki.

Fia följegyzéséből tudjuk, hogy ARANY 1868 után újból elővette kedvelt klasszikusait, gyakran kikölcsönözte VERGILIUS, OVIDIUS, TACITUS, CAESAR, TERENTIUS és PLAUTUS műveit. Kivált e két utóbbit s a nagy görög író: ARISZTOPHANÉSZT kedvelte. Ennek mind a tizenegy fönmaradt vígjátékát lefordította, 1870-től kezdve, négy éven át; részben hivatalában s a mellette levő lakásán dolgozott rajtuk a kora reggeli órákban. Még nyaralására, Karlsbadba is magával vitte a különféle jegyzetes kiadásokat, — a BOTHE- és DROYSEN-féle editiókat éppen az Akadémiai Könyvtárból kérte kölcsön. Kedvelte BURNS, SHELLEY és MOORE költeményköteteit is; hosszú „hallgatag korszakában”, éppen akadémiai hivatalának tizenharmadfél éve alatt, BURNS- és MOORE-fordításokkal törte meg a költő hallgatását.

Az általa használt könyvtári könyveknél utólag bizonyára kivételt tennék a szigorú szabály alól, hogy a könyvekbe semmit sem szabad bejegyezni. Mit érnének egyes köteteink, ha bennük ARANY gyöngybetűs glosszáit olvashatnánk? Hiszen saját könyveiben, melyek közül néhányat alkalmam volt látni a VOINOVICH-villában, 1944—45 telén történt elpusztulásuk előtt, a nagy költőnek sok-sok ilyen széljegyzete volt...

Sokkal szélesebb körű és jobban felderíthető a kérdés második fele: *mit jelentett ARANY a Könyvtár számára?* Ez ugyanis ARANY akadémiai titoknokságával, illetve főtítkárságával függ össze, és megrajzolásához biztos alapot nyújt az újonnan rendezett *főtükári levéltár* óriási akta-, jegyzőkönyv- és egyéb iratanyaga.

Az *Akadémiai Könyvtár*, fennállásának első évtizedeiben nem volt autonóm szerv az Akadémián belül, s ehhez képest nem rendelkezett saját adminisztrációval sem. A 2—3 főnyi könyvtári személyzet munkaköre szigorúan a könyvtár kezelésére szorít-

kozott, az adminisztratív jellegű teendők a titoknoki, majd főtitkári ügykörbe tartoztak. Innen adódtak ARANYnak a Könyvtárral való állandó, szoros kapcsolatai.

Titoknokká választása (1865. január 26.) után legfőbb hivatali dolga az Akadémiának s a Könyvtárnak a mai Petőfi utcai régi szállásról az akkor épült új palotába való átköltöztetése volt. ARANY irodai feljegyzéséből értesülünk az átköltözés egyes mozzanatairól. Egyik aktájának (912/1865.) külzetén pillantjuk meg idevágó, szabályos, szép iktató-sorát: „Vettem a beköltözés napján, márcz. 22. 1865.” — Ettől kezdve működött e palotában az akadémiai titkárság, melyet 1870-től főtitkárságnak neveztek. Ugyancsak ARANY hivatalos ténykedéséből, HUNFALVY Pál könyvtárvezetőhöz intézett átiratából tudjuk, hogy a Könyvtár anyagának átszállítása ugyanebben az időben történt, felállítása pedig, a ma is használatban levő ún. főraktári polcokra, 1865 májusában kezdődött meg.

Az új titoknoknak ebben az időszakban a szűkebb akadémiai (nem könyvtári) ügyekkel való foglalkozás is elég dolgot adott volna.

Megválasztásakor nem számolt ARANY a hivatali ügyek egyre növekvő tömegével, amely idők folyamán mindinkább rabjává tette hivatalának. Eleinte szabódott e nagyfelelősségű tisztségtől, de aztán úgy vélte biztosítani felesége és 1865 decemberében elhunyt leánya után maradt unokája megélhetését, valamint a Földhitelintézetnél, a közeli Bálvány utcában dolgozó fia lakását, hogyha egy darabig még vállalja a titoknokságot, melyért évi kétezer forintos fizetés járt, a négyszobás szolgálati lakáson felül.

Vessünk egy pillantást ARANYnak a kezdeti időszakban kialakult hivatali munkájára. Kitűnik az aktákból, hogy az új felolvasó teremben tartott első ülésre, ápr. 24-re ő hívta meg körlevélben az akadémiai tagokat s hírlapilag a nagyközönséget. Az ő gondja volt — többek közt — az akadémikusok első ülésrendjének összeállítása is. Már rég előkerült helyrajzon látható, hogy ARANY sajátkezűleg jegyezte be a 160 helyet feltüntető rajzba *saját helyét*, JÓKAI és CZUCZOR ülései közé, a 61. szám alá.

A *főtitkári hivatal* minden ügye az ő kezébe futott össze. Az építkezések befejezésének, az üléstermek s hivatali szobák berendezésének, a díszterem és Országos Képtár (a mai Orsz. Szépművészeti Múzeum előde) megnyitásának, a nagygyűlés előkészítésének gondja megteretődött a napi postával érkezett beadványok, levelek iktatásával, a válaszok megfogalmazásával (több mint *négyezerszáz sajátkezű fogalmazványa* került elő nemrég!), továbbá a felolvasó ülések anyagának biztosításával, az akadémikusokkal s másokkal való tárgyalás és levelezés munkájával, ülési jegyzőkönyvek vezetésével, kiadványok gondozásával és évente 12—15 féle pályakérdésre érkezett pályaművek adminisztrálásával. Olykor még a kíváncsi látogatókat is ő kalauzolta a palotában, s gondoskodnia kellett az elhunyt tagok búcsúztatásáról, díszsírhelyéről is. Mindezekon felül rászakadt az *Akadémiai Évkönyvek*, *Almanach*, *Akadémiai Értesítő* szerkesztői s nyomdai gondja is. Gyakran vesződött a könyvkereskedői rafinéria és pontatlanság okozta ügyes-bajos dolgokkal is. Ezekben a „kis dolgokban” éppoly nagyszerű volt, akárcsak költészetében, de mégis — sok betegeskedése és családi gyásza, valamint a közállapotok, a haza sorsa feletti aggodás mellett — ezek a hivatali nyűgök vonták el Múzsájától. CSENGERYNEK írja: „Az elnök engem ezer mindenféle dologgal zaklatván, mindeddig nem valék képes megírni a jegyzőkönyvet . . .” (829/1865. sz. irat). — Megható az a mentegetőzés, mellyel a nagy költő-titoknok DESSEWFFY Emil elnöktől elnézést kér, hogy gyengélkedése miatt *azonnal* nem intézhetett el valamit.

Ami a *könyvtári ügyeket* illeti: ezek is rengeteg sok dolgot adtak ARANYnak. Szinte mindennapos elfoglaltságot jelentett számára a beérkező *ajándék-, csere- és kötelességhirdetések* átvétele és a könyvtárnak átadása, úgyszintén a kérés- és köszönőlevelek megírása. Pedáns munkájára, páratlan kötelességtudására jellemző, hogy a beérkezett anyagról egy-két hetenként részletes jegyzéket készített. Legelső ilyen irata 1865. febr.

8-án kelt (1290. sz.), melyben négy oldalon, nagy gondossággal sorolja fel a szokásos csoportosításban az ajándék-, csere- és kötelessművek címeit. Ezek a jegyzékek ettől kezdve évről évre hosszú sorban folytatódnak egészen lemondásáig, 1877 májusáig. Némelyik évből *száznál több ilyen könyv-átadási irata* maradt ránk, ARANYnak mint átadónak és HUNFALVY főkönyvtárnok vagy BUDENZ József alkönyvtárnok átvevőnek aláírásával. Akad köztük az írnokok által készített jegyzék is, de ARANY ezeket is mind átnézte, s ennek jeléül aláírta. 1868-tól kezdve, nyilván valamelyik könyvtáros újítása-ként, a könyv-leküldés részben előre nyomtatott fejléces és átvételi záradékos űrlapokon történt. Ez némi munkamegtakarítást jelentett ARANYnak.

Mindez azonban csak halvány képét mutatja annak a nagy munkának, melyet ARANY a Könyvtár gyarapítása, kezelése körül végzett. Ő intézte a kül- és belföldi cserekapcsolatok adminisztrálását, az ezzel összefüggő rengeteg levelezést és a sokféle ajánlékkönyv megköszönését is.¹

Sok volt a dolga az „Állandó Könyvtári Bizottság” ügyeivel is. Őt más akadémiai bizottságon kívül ez a Könyvtári Bizottság is ülést tartott negyed- vagy félévenként. Az ülésekre való meghívás, a jegyzőkönyvek vezetése is a titoknak dolga volt az *Alapszabály* szerint. Előkerült egy ARANY által saját kezével írt meghívó is (1009/1866). Olykor azonnali intézkedést kívántak tőle. Eötvös József elnök pl. 1870. ápr. 30-án valami ismeretlen ügy miatt még aznapra kérte a Bizottság összehívását. Érdekes az 1865. áprilisi bizottsági ülés határozatából HUNFALVY Pálhoz intézett átirata (1322/1865), melyben ARANY az Egyetemi Könyvtárban már bevezetett gyakorlat szerint *kérőlapok rendszerezését* ajánlotta, valamint az olvasóteremnek naponta, egész délelőtti nyitva tartását és az 1848-ban készült nyomtatott szabályzat felfrissítését. Javaslatait el is fogadták, tehát Könyvtárunkban azóta van *kérőlap-rendszer*.

Mint a TOLDY Ferenc és ARANY által aláírt 1338/1865. számú iratból kiderül, június 1-én kiadták a *Könyvtár rendtartását*, az akadémikus és az ún. köz-olvasótermek, bizottsági dolgozó szobák használata irányában. Ezt valószínűleg TOLDY és HUNFALVY főkönyvtárnok szövegezte, de része lehetett benne ARANYnak is, különben nem írta volna alá. — Az 1338. sz. iratban közli ARANY a Könyvtári Bizottság elnökével a bizottságba delegált akadémikusok névsorát: TOLDY, HORVÁTH Cyrill, PAULER Tiva-

¹ A könyvtártörténeti kutatás számára nem érdektelen, ha felsoroljuk azokat a meglévő aktákat, melyek *könyvtárgyarapítási* tartalmúak. Az évszám utáni első szám az általunk adott iktatószámot jelenti, zárójelben pedig az ARANY aláírásával ellátott jegyzékek darabszámát adjuk:

1865-ben:	1074, 1049, 1118, 1290. és 1379. sz. (19 irat)
1866 "	234—243, 917. és 1674. sz. (44 irat)
1867 "	365. sz. (127 db)
1868 "	1257. és 1400. iratsomó (101 db).— Ettől fogva vegyesen a <i>nyomtatott űrlapokkal!</i>)
1869 "	1306. sz. (99 db)
1870 "	1336—39. sz. és 1500 sz. ir. csomó (107 db)
1871 "	1383. sz. (19 db)
1872 "	1201. sz. (11 db)
1873 "	1364. sz. (9 db)
1874 "	1390. sz. (9 db)
1875 "	1165., 1235. és 1429. sz. (11 db)
1876 "	1540. sz. (10 db)
1877 "	1165. sz. (7 db)

(Az 1870 utáni apadás nem valóságos csökkenés jele, hiszen éppen ettől fogva nőtt száznál többre a *külföldi cserekapcsolatok száma*, hanem a tömeges iratpusztulás által keletkezett látszat).

dar, RÓMER Flóris, WENZEL Gusztáv s a természettudósok közül JEDLIK Ányos és PETZVAL Ottó, továbbá a két könyvtárnok és ARANY titoknok. Annak is nyoma van a bizottsági ülések jegyzőkönyveiben, hogy a Könyvtár alapítói emléktáblájának felállítását ARANY szorgalmazta, de hogy a szövegezésben volt-e része, nem tudjuk megállapítani.

Az ARANY által írt s nemrég előkerült könyvtár-bizottsági jegyzőkönyveket a Könyvtár a közelmúltban beködtette és az *Akadémia Levéltárával* egyesített Kézirat-tárban, ARANY egyéb kéziratok (irodalmi és családi) emlékei között őrzi. — Az előkerült darabok közül az első 1866. márc. 27-ről kelt, az ekkor tartott ülésen a felsorolt tagok mind megjelentek. Sokféle könyvtári ügy elintézése mellett ekkor hozták azt a határozatot, hogy az ajándék- és csereküldemények megköszönése *továbbra is* a titoknok kötelessége marad. Az 1866. április 30-i ülés a DESSEWFFY elnök által korábban rendelt több ezer forint értékű könyvek számlaügyeit rendezi az első, 15 000 forintos államszegélyből. Az 1866-ból fennmaradt harmadik, június 19-i jegyzőkönyvben jórészt az akadémiai kiadványoknak nyomdákától való átvétele, fűzése és raktározása, szétküldése, továbbá a DOBOSÁNYI könyvkötő elleni panasz szerepel, végül a kiadványokat hanyagul kezelő EGGENBERGER-cég erélyes ellenőrzése. — 1867. május 18-án és dec. 6-án, majd 1868. február 21. és 1869. február 11-én csupa könyvtár- és raktárkezelési ügy, ingyen könyvek kéréseinek felsorolása a téma ARANY *sajátkezű jegyzőkönyveiben*. Fontosabb ügy csak az a kultuszminiszterhez intézett kérelem, hogy az iskoláknak ajánlódokzni szokott akadémiai könyveknek, folyóiratoknak ingyenes küldését eszközölje ki a postától. Érdekes az 1870. március 2-i bizottsági jegyzőkönyv is: egyes természettudósok felszólaltak a matematikai és természettudományi munkák nagyobb számban való rendelése, illetve az olvasóterem és kézikönyvtár hosszabb ideig való nyitvatartása érdekében. ARANY magyarázata szerint „a természettudományi művek nem az újabb beszerzések által vannak hátrányban „a humanisztikus tárgyú munkák mögött, hanem azért, mert az alapítók s adományozók könyvtárai tartalmaztak kevés természettudományi művet. Az olvasóterem szolgálatát tisztviselőhiány miatt nem lehet meghosszabbítani s a mutatkozó zsúfoltságban csak akkor remélhető javulás, ha a pesti három könyvtár (Múzeumi, Egyetemi és Akadémiai) ügyeit rendezik s „ha a nemtudományos célú közönség az Akadémiából kimarad.”

Az 1871. január 8-i ülés foglalkozik a *londoni kiállításra* küldendő muzeális kiadványok és kódexek ügyével, valamint az egyre szaporodó cserekapcsolatokkal. Ugyanezek szerepelnek a december 10-i és 1872. július 2-i ülésben is. Az 1874. március 1-i és 8-i üléseken került szóba a moszkvai archaeológiai intézet felhívása csereviszony létesítésére, s ugyanekkor MÁTRAY Gábor, a Múzeumi Könyvtár igazgatója, sok hiányos akadémiai sorozatuk kiegészítését kérte; a bizottság mindkét kéréshez hozzájárult. — Az 1875. november 22-i bizottsági ülésen jelentették be a Könyvtárat és akadémiai üléstermeket *központi fűtéssel ellátó kazánok elkészítését*. Érdekes, illetve szomorú, hogy még a fűtőberendezést felülvizsgáló bizottság jegyzőkönyvének elkészítését is ARANY nyakába varrták...

A mindennapos apróságok között a könyv-vásárlási és kötetési számlák utalványozása, a könyvtári s egyéb akadémiai bútorok beszerzése, a különféle nyomdák árlejtésének lebonyolítása már szinte föl sem tűnik ARANY százféle hivatali elfoglaltságában. Sokkal fontosabb volt a szerepe egyes nagyobb könyvadományok és vásárlások lebonyolításában. Így pl. az 1865-ben megszerzett KAZINCZY Ferenc és Gábor-féle hagyaték (995. sz. iratok) és a TOLDY Ferenc-féle hatalmas *kézirat-gyűjtemény* (1439/1876. sz.) átvétele, illetőleg megvásárlása munkájában ARANY nemcsak mint utalványozó főtitkár, hanem mint átvételi bizottsági tag is közreműködött.

Rengeteg sok *könyvtári vonatkozású levélfogalmazványból* legyen szabad most néhányat megemlítenünk. — Sokat levelezett ARANY a marosvásárhelyi Teleki-tékát

kezelő tanárokkal s TELEKI Domokossal a BOLYAI-hagyaték felhozatala érdekében. (1868—69. évi iratok.) Ugyancsak ő köszönte meg ékes levélben a HADIK-családnak mintegy ezerkötetes könyv- és térképajándékát (1400/1868) és a JÁSZAY-családnak e régi akadémiai tag értékes könyvtár-hagyatékát. Éveken át kutatta ARANY a külügy-minisztérium és portugáliai követségünk útján a híres Afrika-utazó MAGYAR László *kézírtos műveit*, míg végre 1868-ban kiderült, hogy valahol Afrikában elégték a becses művek. ARANY köszönte meg a RÁTH Károly-féle nagy könyv- és kézírathagyatékot is.

Mindjárt hivatalba lépése után sürgette a Helytartótanácsnál a *nyomdai kötelespéldányok beküldésének* erélyesebb elrendelését és a hanyag nyomdászok megbüntetését, Évente egy-két ilyen tárgyú fogalmazványa bizonyítja, hogy a kötelespéldány-szolgáltatás akkoriban milyen rendetlen és pontatlan volt.

Érdekes a TÓTH Lőrinc akad. r. tag, pénztárnokhoz intézett irata is, 1869. április havából (1400. sz. iratcsomóból a 253. sz. fogalmazvány), amelyben közli, hogy az államsegély rendszerességének reményében a fő- és alkönyvtárnokok *fizetésének javítására évente* 400, illetve 300 forint, egy fölveendő könyvtári írnok fizetésére pedig évi 300 forint fordítható. Említésre méltó még a TOLDY Ferenc bizottsági elnökhöz intézett levele is, *az olvasóterem módosított szabályzatáról* (1872. évi 1500. iratcsomóból az 58. sz. fogalmazvány).

Kiemelkedő jelentőségű volt az a munka, melyet ARANY az Akadémiai Könyvtárat is érintő 1873. évi nagyszerű *nyomdatörténeti kiállítás* (a hazai nyomdászat négy-száz éve emlékére) előkészítése körül is végzett. Sokat fáradozott, levelezett ebben az ügyben, pl. ő kérte föl ünnepi előadásra TOLDY-t és ismertető írására SZABÓ Károlyt. Bécsből is parkodott kézirat-, illetve könyvritkaságokat kölcsönözni a kiállítás számára (376, 495, 447 és 208/1873. sz. iratok).

Ha mindezekon felül még azt is megemlítjük, hogy az évente megtartott nagygyűléseken ARANY feladata volt a főtitkári jelentés keretében beszámolni a Könyvtár belső életéről, fejlődéséről, gyarapodásáról s nem egyszer a kutatók informálásáról, — akkor körvonalaiiban vázoltuk azt a történelmi fontosságú munkásságot, amelyet ARANY János az Akadémiai Könyvtár fejlesztése és fenntartása érdekében oly hosszú időn át kifejtett.

GERGELY PÁL

Hazai könyvtári kiállításaink történetéhez. Ez év őszén nyolevan éve lesz annak, hogy hazánkban az első könyvtári kiállítást megnyitották. Könyvtári kiállításaink nyolevan éves múltja és jelenlegi fontos szerepe arra kötelez minket, hogy röviden áttekintsük és értékeljük a könyvtári munka e jelentős ágának fejlődését.

A könyvtári kiállítások eredetét régi könyvtári szokásban kell keresnünk. Már a XVII. és XVIII. században is szokás volt, hogy a könyvtárak értékesebb könyveiket kiemelték állományukból, és külön helyen, rendszerint üvegezett szekrényekben tárolták. A teremrendszerű raktározás bőséges helyet biztosított a falak mentén vagy a terem közepén a szekrények számára. A könyveket rendszerint nyitott címlappal helyezték a szekrényekbe. Megtekintésükhöz külön engedélyre volt szükség. A ritka könyvek „kiállítása”, ez a fentiekből következik, még nem tekinthető mai értelemben vett kiállításnak, mert híjával volt a legfontosabb mozzanatnak, a nyilvánosságnak. A nyilvánosság hiánya pedig egyenes következménye volt a könyvtárak feudális jellegének.

Az első nyilvános könyvtári kiállítások megrendezésére csak a XIX. század közepén került sor. A könyvnyomtatás feltalálásának 400. évfordulóján, 1840-ben Lipcsében, az egyetemi könyvtárban rendezték meg az első nyilvános könyvtári kiállítást. A második könyvtári kiállítást ugyancsak Lipcsében, a városi könyvtár rendezte

1847-ben, a saját, valamint más könyvtáraktól kölcsönként anyagból. Ez a két kiállítás általános jellegű volt, fő céljukul a könyvnyomtatás általános fejlődésének bemutatását tűzték ki. Az első, szűkebb körű tematikus kiállítást Szentpéterváron mutatták be. A császári könyvtár 1856-ban *Biblia*-kiállítást rendezett. Ez a kiállítás, CSONTOSI János szerint, „a bibliographiában korszakot jelez”¹. Több ezer bibliát állítottak ki, s ezeket a világ minden tájáról gyűjtötték össze a kiállítás idejére.

A könyvtárak ezután a 80-as évekig nem rendeztek újabb kiállításokat, de könyvkiállítások mégis voltak. Így 1877-ben Londonban a Kensington Múzeum, az első londoni nyomdász, CAXTON William 400 éves jubileumára rendezett kiállítást. A nyomdászat jubileuma, világkiállítások és ipari kiállítások keretein belül még sok kisebb-nagyobb könyvkiállítást rendeztek, ezek azonban többnyire híjával voltak a szakértelemnek és az önállóságnak.²

Amikor nálunk a 70-es években az első könyvtári kiállítások megrendezésének gondolata felmerült, akkor a külföldi kiállításoknak már meglehetősen nagy passzív irodalmuk volt (kiállítási katalógusok, ismertető cikkek). Hazai kiállításaink megrendezéséhez azonban nem innen nyertek ösztönzést. Sokkal realisabb szükségletekből indult ki az óhaj megvalósításuk felé. A XIX. század a történelemtudomány és az irodalomtörténet szempontjából a források felkutatásának és kiadásának százada volt. Akadémiánk a század második felében adta ki a történelmi források hosszú sorozatait, a *Monumenta Hungariae Historica*, a *Nyelvemléktár*at, a *Régi Magyar Költők Tárát* stb. Ekkor jelentek meg SZABÓ Károly és PETRIK Géza első bibliográfiai munkái is. Azonban még számos írott és nyomtatott forrás teljesen hozzáférhetetlen állapotban volt az ország legkülönbözőbb helyein levő magán- és közgyűjteményekben. Ez az anyag nemcsak tartalmi szempontból volt feltáratlan, hanem bibliográfiailag is rejtett állapotban volt. SZABÓ Károly ebben az időszakban a *Régi Magyar Könyvtár* első kötetének anyaggyűjtését tudta csak befejezni; az anyag szétszórtsága miatt ez majdnem húsz évi fáradságos munkát jelentett számára. Általános óhaj volt ebben a korszakban, hogy a történelmi és irodalmi forrásanyagot szeretnék egybegyűjtve látni és így tanulmányozhatóvá tenni. Még jobban fokozta ezt az óhajt az, hogy egyes „műipari”, „történelmi” és másfajta kiállításokon időről időre felbukkant ez a forrásanyag, persze rendszertelenül és csekély számban.

Ezt az általános óhajt fejezte ki EMICH Gusztáv, amikor egy ilyen más irányú kiállításra reflektálva a következőket írta: „Visszapillantva a látott érdekes s ritka, kézirat és régi nyomatú könyvekre, melyeknek a kiállításra való beküldése inkább a szerencsés véletlennek tudható be, miben országos közintézeteink természetesen részt sem vehettek, önkéntelenül azon kívánság által leszünk meglepve, bárha az erre hivatott körök kezdeményezése folytán, mielőbb létesülne az ország fővárosában egy időleges paleographiai kiállítás, melyben a különböző helyeken őrzött e nembeli kincseket s főleg a magyar codexeket együtt láthatnánk s azok így az összehasonlító és rendszeres tanulmány tárgyául szolgálhatnának.”³ A megvalósítás már nem késett sokáig. Erre utalt a *Magyar Könyvszemle* szerkesztőjének az idézett cikkhez fűzött lapalji jegyzete is: „Ezen óhajtás a jövő évben teljesülni fog.”

Az első könyvtári kiállítás megrendezését ezek szerint már 1876-ban elhatározták. FRAKNÓI Vilmosnak, a Széchényi Könyvtár akkori igazgatójának a vallás- és köz-

¹ CSONTOSI János: *A budapesti országos könyvkiállítás*, Magy. Könyvszle. 1882. 142—156. l.

² A külföldi kiállítások korai történetére vonatkozólag l. CSONTOSI i. h.

³ EMICH Gusztáv: *Irott és nyomtatott könyvek a Budapesten 1876. évi május hóban rendezett műipari- és történelmi emlékkiállításon*. Magy. Könyvszle. 1876. 272. l.

oktatásügyi miniszterhez írt 1876. évi jelentéséből értesülünk erről részletesen. A következőket írta: „Végre megemlítem a tervet, mely méltóságod jóváhagyását már bírja, és még a f. év november havában lesz keresztülvihető; értem a könyvtárhoz vezető folyosón a nevezetes nyomtatványok és kéziratok állandó kiállításának rendezését, mely a nagy közönségre nézve érdekgerjesztő és tanulságos is legyen.”⁴ Figyelemre méltó ez az idézet abból a szempontból, hogy FRAKNÓI utal benne a kiállítás céljára, „érdekgerjesztő”-nek és „tanulságos”-nak szánja. Még világosabban fogalmazta meg célját egy későbbi jelentésben: „Ennek rendezésében nem követtem más európai könyvtárak példáját, melyek a könyvtár legbecsesebb és legfeltűnőbb darabjait szokták kiállítani, úgyiszlóván csak a közönség kíváncsiságának kielégítése végett. A N. Múzeum könyvtárának kiállítása instructív, közművelődési czélt tűzött ki magának és pedig a könyvtár feladatával összhangzásban, a hazánk múltjára vonatkozó ismeretek terjesztését. Feladata: először a hazai történelemben szereplő kiváló egyéneket okleveleik, leveleik és arcképeikben a közönség elé állítani; másodsor a hazai tudományosság, irodalom és a magyar nyelv kifejlődését codexeink, nyelvemlékeink és a régi magyar irodalom legjelentékenyebb termékeiben feltüntetni.”⁵ FRAKNÓI tehát önérzetesen elutasította magától a régi könyvtári gyakorlatból továbbélő rendezési módszert, és a kiállítást határozott mondanivaló szolgálatába állította. Ennek a ténynek a fontosságát csak akkor tudjuk igazán értékelni, ha a későbbi kiállítások során majd hiányát fogjuk tapasztalni.

Ez az első könyvtári kiállítás 1877. október 2-án nyílt meg ünnepélyes keretek között, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jelenlétében. Mai szemmel nézve igen kicsinek és szerénynek látjuk a Széchényi Könyvtár folyosóján rendezett kiállítást. Mindössze 139 oklevelet, 133 codexet és nyomtatott könyvet, valamint 83 metszetet tartalmazott a következő csoportosításban:⁶

1. Oklevelek és levelek. (XIII.—XVII. század.)
2. Codexek. (XII.—XVI. század.)
3. Magyar nyomtatványok (1531—1707.)
4. Latin és német nyomtatványok. (1473—1686.)
5. Arcképek és csataképek.

A kiállítás állandó jellegű volt, és még 1882-ben is fennállt.

Ez a kiállítás a fentebb vázolt forrásgyűjtő-óhajt, szerény méreteinél fogva, csak igen kis mértékben tudta megvalósítani. Éppen ezért FRAKNÓI már rögtön a kiállítás megnyitása után egy nagy, országos méretű kiállítás rendezését vette tervbe. Ezen a mohácsi vész idejéig bezárólag minden magyar és magyar vonatkozású kézirat és nyomtatásos emlék be akart mutatni. Tervét azonban nem sikerült megvalósítani, mert nem volt meg rá a „praegnans alkalom, mely jogosultságát indokolta volna. Elaludt tehát...”, írja erről a tervről az országos kiállítás történetének krónikása, CSONTOSI János.⁷

Az országos kiállítás terve csak 1881-ben talált ismét pártfogóra RÁTH Györgynek, az Iparművészeti Múzeum igazgatójának személyében. RÁTH azonban egészen más szempontból indult ki a kiállítás tervezésénél. Ő elsősorban ipartörténeti kiállítást akart létrehozni, a hazai könyvnyomdászat és a hazai könyvkötészet 1473—1711 közötti

⁴ *Jelentés a M. N. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874—76-ban.* Magy. Könyvszle. 1876. 228. l.

⁵ *Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1876/77-ben.* Magy. Könyvszle. 1877. 323. l.

⁶ *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának magyar történeti és irodalomtörténeti kiállítása.* Magy. Könyvszle. 1877. 261—320. l.

⁷ [CSONTOSI János:] *A jövő évi könyvkiállításról.* Magy. Könyvszle. 1881. 191. l.

fejlődését óhajtotta bemutatni. A kiállítás anyaga alapján azután meg akarta iratni a nyomdászat és könyvkötészet történetét, ipartörténeti szempontból. E terv alapján a kiállítás elsősorban a szakemberek számára készült volna. Viszont a kiállítás rendezőbizottsága attól félt, hogy így a közönséget nem fogja érdekelni. Időbelileg kibővítették tehát a kiállítás témakörét, bevonták a kódexek, valamint a legújabbkori nyomdászat anyagát is. Teret adtak ezen túlmenően egyéni gyűjteményeknek is. A kiállítás ipartörténeti jellege mellett bibliográfiai jelleget is kapott. A két szempontot azonban nehéz volt összeegyeztetni, és ez a felemás jelleg erősen rányomta bélyegét az egész kiállításra.

Az előkészítés nagy lendülettel indult meg. Az előkészítő bizottság 1881 szeptemberében körlevelet küldött a köz- és magánkönyvtárakhoz, nyomdákhoz, könyvkötők-höz, múzeumokhoz, melyben felkérte őket az „országos kiállításon” való részvételre és arra, hogy készítsék el a birtokukban levő 1711 előtti magyarországi nyomtatványok jegyzékét. Ez utóbbi munka megkönnyítése végett a Széchényi Könyvtár októberben elkészítette és kinyomtatta a birtokában levő, 1711-ig megjelent, nem magyar nyelvű, hazai nyomtatványok jegyzékét, s ezt is elküldték az érdekelteknek.⁸

A felhívás nyomán hatalmas könyváradat indult meg a rendező bizottsághoz. Nemcsak a hazai könyvtárak küldték be anyagukat, hanem számos külföldi könyvtár is. Ez utóbbiaknak volt köszönhető, hogy 70 Korvina szerepelt a kiállításon. A könyvek beküldése még a kiállítás megnyitása után is tartott (1882. március 5-én nyílt meg). Már ebből is látható, hogy a kiállítás előkészítését elsiették. De számos más jel is azt bizonyítja, hogy a rendezők maguk sem látták tisztán, mekkorára fog felduzzadni a kiállítás anyaga. Előbb a Múcsarnokban akarták elhelyezni, majd midőn az anyag szaporultával az szűknek bizonyult, az Akadémia épületében levő ESZTERHÁZY-képtár helyiségeiben helyezték el. De még ekkor sem tudták végleges formába önteni, mert a kiállítás megnyitása után is állandóan változtatták egyes részeinek összeállítását. A Magyarországon megjelenő napilapokat például az eredeti betűrendes csoportosítás helyett nyelvek szerint rendezték át; az egyetemi nyomda kiállítását négy tárlóval bővítették; a kiállítás tárlóinak feliratokkal való ellátására pedig csak március 10-e után került sor.⁹

Ezeknél a hibáknál sokkal súlyosabb hiba volt a kiállítás egészét megbontó elemeket túlsúlyra juttatni. De nézzük a kiállítás szerkezetét:¹⁰

I. Magyarországi kódexek.

1. Magyarországi könyvmásolók és könyvfestők által készített latin kéziratok. 1228—1500.
2. Magyar nyelven írt kéziratok mint nyelvemlékek. 1228—1539.
3. Hazai történeti és művelődéstörténeti kútfők. 1200—1526.
4. Korvin-kódexek.
5. Hazai könyvtárak egyéb kódexei. IX.—XV. század.

II. Ősnyomtatványok.

III. Régi Magyarországi Könyvtár.

1. Magyarországi régi nyomtatványok. 1473—1711. (Nyomdák szerint.)
2. A magyarországi nyomdászat. 1711—1848.

⁸ Jegyzék azon Magyarországon és Erdélyben 1711-ig nem magyar nyelven nyomtatott munkákról, melyek a Nemzeti Múzeum könyvtárában őriztetnek. Bp. 1881.

⁹ Ezekre nézve l. a *Budapesti Hírlap* rövid híreit a kiállításról: 1882, márc. 14. 2. l. márc. 16. 2. l. márc. 17. 3. l.

¹⁰ Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállítás-hoz. Bp. 1882. Könyvkiállítási emlékek. A „Könyvkiállítási kalauz” 2. bőv. kiadása, Bp. 1882.

IV. Könyvkedvelők. Könyvészeti érdekességek.

1. Könyvkedvelők. (12 könyvkedvelő kiállítása.)
2. Könyvészeti érdekességek.
3. Myskovszky Viktor initiale-gyűjteménye.
4. Dankó József könyvornamentikai kiállítása.

V. Jelenkori nyomdászatunk. 1848—1882.

1. Nyomdák kiállítása.
2. Hírlap-sajtó kiállítása.

VI. Könyvkötészet.

A kiállítás szerkezetéből világosan látható, hogy a IV. rész derékban törte ketté a kiállítást, közbeekelődött a régi és a modern nyomdászat közé. E szerkezeti hibánál is súlyosabb hiba volt az, hogy ez a rész nagymértékben ismételte az előző részeket. Olyan anyagot tartalmazott, melynek helye vagy a kódexek, vagy a régi magyar nyomtatványok között lett volna, vagy pedig ott már helyet is foglalt. Helyet adtak ezek mellett a hírhedt DANKÓ-féle könyvornamentikai gyűjteménynek is, mely kódexekből és őnyomtatványokból barbár módon kimetszett díszítményeket tartalmazott. Ezek a „könyvészeti érdekességek” tették lehetetlenné a *Régi Magyar Könyvtár* teljes anyagának kiállítását, ezt fájalták legjobban a korabeli bibliográfusok. Rosszul oldották meg a korabeli nyomdászat kiállítását is. A nyomdák külön-külön állították ki termékeiket, és ezek között megint sok olyan volt, melynek a *Régi Magyarországi Könyvtár* második csoportjában lett volna a helye.

A sokféle hiányosságot helyesen bírálta CSONTOSI: „Általában hiányzott a kiállításon az egyöntetűség. Minden osztálynak, sőt kisebb csoportnak meg volt a maga rendszere, de az egész kiállítást nem hatotta át egy irányadó vezéreszme, mely a különböző osztályok közt összhangot és összekötő kapcsolatot képezett volna s az óriási anyagot egy általános, nagy arányokban átgondolt, de a részletekben összefüggő s következetesen keresztül vitt rendszerbe szerves egészévé átalakítja vala. Ezen általános vezérelv hiánya érezhető volt minden osztályban, de sehol annyira, mint a nyomtatványoknál, hol a sok csoport mindenből mutatott valamit s oly genialis quodlibetet hozott létre, hogy a szakferfiú ezt inkább érdekesnek, mint tanulságosnak találta.”¹¹

A kiállítás eredményeit azonban végső fokon ezek a hiányosságok nem kisebbíthetik. Ez a kiállítás volt, külföldi viszonylatban is, az első, lényegében nemzeti jellegű könyvkiállítás. Itt rajzolódott ki először vizuálisan is múltbeli fejlett szellemi életünk körvonalai, hiszen eddig ilyen gazdag könyvanyag sehol sem volt együtt látható. Csak a *Régi Magyar Könyvtár* anyagát több mint 200 gyűjteményből állították össze. A kiállítás tudományos kutatómunka eredménye volt. CSONTOSI János¹² és MAJLÁTH Béla¹³ (a Széchényi Könyvtár akkori igazgatója) többször is hivatkoztak arra, hogy a kiállítás nem jöhetett volna létre a *Magyar Könyvszemle* hétéves bibliográfiai tevékenysége nélkül. A kiállítás azonban maga is elősegítette a tudományos munka továbbfejlődését. A rendező bizottság által kiadott két katalógus a kor tudományos színvonalát képviselő könyvészeti munka volt, melyeket sokáig forrásként idéztek, s ma is sok haszonnal forgathatók. Végül, de nem utolsó sorban ez a kiállítás tette lehetővé SZABÓ Károly számára a *Régi Magyar Könyvtár* 2. kötetének összeállítását. SZABÓ e kötet előszavában írja, hogy az 1.

¹¹ CSONTOSI János: *A budapesti országos könyvkiállítás*. Magy. Könyvszle. 1882. 361. l.

¹² Id. cikk.

¹³ MAJLÁTH Béla: *Jelentés a M. Nemzeti Múzeum könyvtárának állapotáról 1881—2-ben*. Magy. Könyvszle. 1882. 350. l.

kötet kibocsátása után nem gondolt a mű folytatására, pusztán annak hiányait igyekezett pótolni és javítani. Folytatására csak akkor gondolt először, amikor az országos kiállítás előkészítő munkálataiba bevonták, majd felkérték, hogy készítse el a felgyűlt anyag alapján az 1711 előtt megjelent nem magyar nyelvű könyvek bibliográfiáját: „Vállalkoztam tehát a fáradságos munkára, miután a könyvkiállításon régi hazai nyomtatványaink oly nagyszerű gyűjteményét láttam egybeállítva, mely a munka sikerültét már magában is biztosította. Néhány hónap alatt ugyanis a kiállítás színhelyén a hazai könyvtárak oly nagy mennyiségű kincseit lehetett egyszerre s együtt áttekinteni, összehasonlítani és bíráltilag földolgozni, a mennyit az egyes könyvtárakban föl kutatni s ily sikerrel fölhasználni évekig tartó fáradozással sem sikerülhetett volna. Munkám létrejöttét tehát legelső sorban az 1882-dik évi könyvkiállításnak, megjelenését pedig a m. tudom. Akadémia áldozatkésztségének köszönhetem.”¹⁴

Két első könyvtári kiállításunknak, mint az előzőekben láttuk, több jelentős, továbbfejlesztésre érdemes kezdeményezése volt. Az első kiállítás a határozott mondánivaló fontosságára, az utóbbi pedig a tudományos munkával való szoros kapcsolatra hívta fel a könyvtárosok figyelmét. E kezdeményezéseknek azonban alig akadt követője a továbbiak során, annál dúsabb termést eredményeztek az elkövetett hibák.

A nagyszabású országos kiállítás bezárása után (1882. május 15.) lelohadt a könyvtárosok kiállításrendezési kedve. Erejüket lekötötte a kiállítás bibliográfiai eredményeinek feldolgozása, másrészt meg úgy látszik, hogy e nagyszabású kiállítás után nem találtak méltó témát. Talán éppen a tényezők következménye volt az, hogy a fővárostól távol eső brassói gimnáziumi könyvtár hozott újat a kiállítások tematikájába: 1883-ban, LUTHER Márton születésének 400 éves fordulójára emlékkiállítást rendezett. LUTHER, MELANCHTON, ERASMUS és a két helyi reformátor, HONTERUS és WAGNER művei szerepeltek a kiállításon. Szerzők szerint csoportosítva összesen 239 kötetet állítottak ki.¹⁵

Pesten 1885-ben rendeztek ismét könyvkiállítást a Széchényi Könyvtárban. Erről azonban MAJLÁTH Béla könyvtári jelentésében szereplő rövid utaláson kívül semmi közelebbit nem tudunk. Az okiratokból, kéziratokból és nyomtatványokból rendezett kiállítás az „országos kiállítás alkalmából rendezett történeti kongresszushoz” kapcsolódott, annak egy részét képezte.¹⁶

Annál inkább hírhedtté vált a következő, az akadémiai könyvtár által 1896-ban rendezett kiállítás. Ezen a kiállításon láthatóak voltak mindazok a hibák, amiket FRAKNÓI az 1877. évi kiállítással kapcsolatban élesen elutasított. Semmitmondó volt már a kiállítás szerkezete is:¹⁷

1. Magyar nyelvemlékek (időrendben).
2. Levelek (betűrendben).
3. Történeti emlékek.
4. Vegyes kéziratok és nyomtatványok.
5. Képek.

Már ebből is látható, hogy a kiállításnak lényegében semmi mondanivalója nem volt. Még nagyobb kaosz uralkodott azonban az egyes csoportokon belül. A legkülönbö-

¹⁴ SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár*. 2. köt. Bp. 1885. VI—VII. l.

¹⁵ GROSZ, Julius: *Katalog der von Kronstädter Gymnasialbibliothek bei der 400 jährigen Luther—Feier in Kronstadt ausgestellten Druckwerke aus dem Reformationszeitalter*. Kronstadt, 1883, Gött.

¹⁶ MAJLÁTH Béla: *Jelentés a N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1884—5-ben*. Magy. Könyvszle. 1885. 170. l.

¹⁷ *Kiállítás az Akadémia könyvtárában*. Akad. Ért. 1896. 80. füz. borítólapjának 3—4. lapján.

zőbb korokból származó leveleket például betűrendben osztották egymás mellé s közéjük helyezték, nem tudni, hogy mi oknál fogva, JÓKAI Mór *Zsidó fiú* c. drámájának PETŐFI másolta példányát. A 3. csoportban minden logikus megfontolás nélkül került egymás mellé a *Chronica Hungariae*. (1488, Ratdolt) és a *Törvényhatósági tudósítások* (Kiadta Kossuth Lajos 1836–1837). A 4. rész csoportosítása pedig egyenesen derűt keltő volt, mert ilyen művek kerültek egymás mellé: „Alkonyati hangok. Török antológia. 1893. — Anthonii Koburger Biblia. Nürnberg, 1893. — Biblia. 13 század. — Dante, Comedia Divina. Velence, 1497. — Enderi történetek. Tálik írás. Török kézirat” stb. A *Magyar Könyvszemlében* ESZTEGÁR László élesen bírálta ezt a „kiállítást”.¹⁸ HELLER Ágost, a könyvtár igazgatója válaszolt a bírálatra, de ahelyett, hogy beismerte volna a helytelen rendezési módszert, igazolni próbálta az effajta kiállítások jogosultságát. Ezeket írja: „A Magyar Tud. Akadémia — kiindulva azon feltevésből, hogy az országos kiállítás alkalmából az akadémia helyiségeit, s ekként könyvtárát is számosan meg fogják látogatni — április 27-iki összes ülésében elhatározta, hogy a könyvtári szüenidő tartama alatt az oly tárgyak, melyek a nagyközönségre nézve is érdekekkel bírnak, rendes körülmények között azonban zár alatt tartva, vagy külön kívánságra bemutatathatók, vagy, melyek a könyv- és kéziratár helyiségeiben elszórva nehezen megtekinthetők, a nevezett időre üveg-szekrényekben az olvasó teremben közszemlére ki legyenek téve... Komolyabb bibliográfiai és irodalomtörténeti céloknak szolgáló kiállítás rendezése ezúttal tervbe véve nem volt.”¹⁹ Ez az érv itt a már rég idejét múlta módszert igyekezett ismét polgárjoghoz juttatni, azon a címen, hogy a könyvtár ritkaságait akarják bemutatni.

A könyvtár anyagát tükröző kiállítás speciális feladatát a következő, a Széchényi-Könyvtár jubileuma alkalmával, 1902-ben rendezett jubiláris kiállítás oldotta meg jól. A kiállítás rendezői kitűnő érzékkel *tematikus kiállítás* formájában oldották meg a feladatot. Így elkerülhették azt a gyakran fellépő veszélyt, hogy a kiállítás egymással semmi belső kapcsolatban nem levő könyvek halmazává váljék. „A Széchényi Országos Könyvtár kiállításának nem az a célja, hogy a könyvtár összes ritkaságait, minden nagybecsű darabját bemutassa. Erre nincs helyünk s a végtelen hosszú sorozat megtekintésébe befáradnak a szemlélők. Célunk csak az, hogy tárgyak és természetük szerint csoportosított szemelvényekkel fogalmunk adjunk a könyvtár gazdagságáról, anyagának változatos voltáról és arról, hogy a magyar szellem irodalmi termékeiből és a magyar történelem kútforrásszerű emlékeiből mily értékes darabokat őrzünk könyvtárunkban.”²⁰ Vagyis a könyvtár anyagát tükröző kiállítást történeti és irodalomtörténeti kiállítás formájában hozták létre, hiszen a könyvtár feladata a hungarikák gyűjtése. Nyilvánvaló, hogy éppen az ilyen tematikájú kiállítás fejezte ki legjobban a könyvtár anyagának gazdagságát.

A sorrendben következő, 1911. évi LISZT Ferenc-kiállítás fontos mérföldkövet jelent a hazai könyvkiállítások történetében. Ez volt az első országos jelentőségű tematikus kiállításunk. Az addigi könyvtári kiállítások (az 1882. évi kiállítás kivételével) egyrészt egy-egy könyvtár anyagából épültek fel, másrészt fő feladatuk az illető könyvtár anyagának tükrözése volt (még ha ezt a könyvtár gyűjtőköréből eredően tematikus kiállítás formájában oldották is meg, mint a Széchényi Könyvtár 1902-ben). Ezek a kiállítások tehát mind formailag, mind tartalmilag a könyvtár anyagához tapadó kiállítások voltak. A most jelentkező új kiállítástípus alapvetően különbözik az előző kiállításoktól. Ezek a kiállítások már nem egy-egy könyvtár anyagából épültek fel,

¹⁸ E[SZTEGÁ]R [László]: *Az akadémiai könyvtár kiállítása*. Magy. Könyvszle. 1896. 318. l.

¹⁹ HELLER Ágost: *Válasz az akadémiai kiállításról írt ismertetésre*. Magy. Könyvszle. 1896. 398–399. l.

²⁰ A *Magy[ar] Nem[zeti] Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának történeti és irodalomtörténeti kiállítása*. Bp. 1902. 3. l.

hanem intézmények egész sora vett részt megrendezésükben : könyvtárak, levéltárak és múzeumok egyaránt hozzájárultak a kiállítások anyagához, tehát messze túllépték a tulajdonképpeni „könyvtári kiállítások” körét. Mégis szorosan a könyvtári munkához tartoznak, mert létrejöttükben, az anyagukhoz való hozzájárulásban és rendezésükben döntő szerepük van könyvtárainknak. A kézirat, a könyv mint a téma fő tükrözője alapvető jelentőséggel bír ezeken a kiállításokon.

Ez a kiállítástípus reprezentatív típusá fejlődött a két háború között és 1945 után. Ez a tény kitűnő lehetőséget ad arra, hogy a kiállítások fejlődését e típus ismertetésén keresztül érzékeltessük. Annál inkább lehetséges ez, mert anyagi eszközeik (könyv- és kéziratanyag, tárgyi emlékek, kiegészítő anyag) nagyjából azonosak voltak, sőt, néhány kivételtől eltekintve még a kiállítás helye is azonos volt : a Nemzeti Múzeum reprezentatív helyiségei, a kupolacsarnok és a díszterem. A fejlődést elsősorban nem is az anyagi eszközökben, hanem azok felhasználási módjában, tehát a módszerben szemlélhetjük.

Már az első emlékkiállítás, a Liszt Ferenc-kiállítás eszközei is szinte teljesen azonosak voltak mai kiállításaink eszközeivel. A kiállítás rendezői nem pusztán könyveket mutattak be, ezt az anyagot képekkel és különféle tárgyi relikviákkal egészítették ki. Azonban ezeket egészen másképpen használták fel, mint ezt mai kiállításainkon láthatjuk. Kitűnik ez a kiállítás szerkezetéből is :²¹

1. Kupolaterem. Középen LISZT mellszobra. A falakon LISZT-portrék.

2. Bal-terem (tárlókban) :

Sajátkezű levelei.

LISZT-re vonatkozó újsághírek.

LISZT-ről szóló irodalom.

LISZT műveinek első kiadásai.

A falakon képek, rajzok, fotografiák és metszetek.

3. Jobb-terem :

Faust-szimfónia eredeti kézírata.

Dirigensi pálca és borostyánkoszorú.

Műveinek kéziratai.

LISZT zongorája.

Medailonok és plakettek.

Személyi tárgyak.

Megfigyelhetjük a kiállítás anyagának elrendezésénél azt, ami jellemző lesz az összes, a felszabadulás előtt rendezett emlékkiállításra : az egységes életpályára vonatkozó anyagot nem belső, az életpályát helyesen tükröző összefüggések alapján rendezték el, hanem ebből az egységből kiszakítva formai hasonlóság (pl. kéziratok, levelek, tárgyi emlékek) alapján csoportosították. A kor hivatalos állásfoglalása fejeződött ki ebben a múlt nagy alakjaival szemben. Ahogy a hivatalos történetírás és irodalomtörténetírás elhallgatta a múlt nagy alakjainak haladó törekvéseit és jelentőségüket igyekezett valami-féle elvont, időtlen formai újításra korlátozni, akként cselekedtek az általános könyvtári gyakorlatnak megfelelően a könyvtárosok is. Ha nem tudták a lényegét, a törekvéseket kifejezni, melyek fonálként kötötték össze az életmű különböző részeit, akkor nyilvánvaló, hogy az egész életmű összefüggéstelen részek halmazának tűnt fel. Ennek megfelelően tördelték szét a vonatkozó anyagot is a kiállításokon. Csak ezekkel az okokkal magya-

²¹ Isoz [Kálmán] Coloman : *Katalog der Franz Liszt Gedenkausstellung des Ungarischen Nationalmuseums*. Bp. 1911.

rázhatjuk a jubiláris PETŐFI-kiállítás semmitmondó, kaotikus elrendezését. Elrettentő példaként szolgálhat ennek a kiállításnak a szerkezete:²²

1. PETŐFI műveinek kéziratai.
2. PETŐFI az egykorú sajtóban.
3. PETŐFI gyermekkori rajzai, levelei, zsengei.
4. Magyar nyelvű PETŐFI-irodalom. I.
5. PETŐFI-ereklyék a szabadságharc idejéből. PETŐFI István.
6. Magyar nyelvű Petőfi-irodalom. II.
7. PETŐFI Zoltán.
8. PETŐFI a zeneirodalomban. I.
9. Idegen nyelvű PETŐFI-irodalom.
10. PETŐFI műveinek kiadásai. I.
11. A költő életében megjelent kiadások.
12. PETŐFI a zeneirodalomban. II. — PETŐFI az ifjúsági irodalomban.
PETŐFI a népies és ponyva-irodalomban.
13. PETŐFI műveinek kiadásai. II.
14. Bórládája, könyvtárának maradványai.
15. PETŐFI műveinek fordításai. I.
16. PETŐFINÉ, SZENDREY Júlia.
17. PETŐFI műveinek fordításai. II.
18. PETŐFI levelezése.

A kiállítás másfélszázezer látogatója sok PETŐFIRE vonatkozó könyvet és kéziratot ismerhetett meg, több mint 600 darabot mutattak be, de PETŐFIRŐL, a folyton fejlődő, az élettel szerves kapcsolatot tartó költőről helyes képet nem kaphatott.

Érdekes összehasonlításra ad alkalmat az 1925-ben és az 1954-ben rendezett JÓKAI-kiállítás. Mind a két kiállítás helye azonos volt, a Nemzeti Múzeum kupola- és díszterme. Nézzük meg először az 1925. évi kiállítást. A kiállítás első részében még találunk olyan törekvést, amely az anyag belső összefüggések szerint való tagolására törekszik. Ez a rész a következő:²³

1. JÓKAI ifjúkora a szabadságharcig.
2. JÓKAI a szabadságharc alatt és az önkényuralom idején.
3. JÓKAI az önkényuralom alatt.
4. JÓKAI a 60-as és 70-es években.
5. JÓKAI a 80-as évektől a századfordulóig.
6. JÓKAI a millennium táján és halála.

Ezt a részt kéziratokkal, első kiadásokkal és vonatkozó irodalommal jelenítette meg a kiállítás. Ezzel a résszel, nem tekintve most a kivitel minőségét, csak a vezér-
elvnek a szerkezetben való keresztülvitelét, megelégedhetünk. Tovább vizsgálva a kiállítást, ez a jó véleményünk tüstént eltűnik. A következő rész olyan anyagot tartalmazott, melynek az előző részből való kiszakítását semmi sem menthette:

7. JÓKAI külföldön.
8. A legteljesebb JÓKAI-kiadások.

²² Az Orsz[ágos] Széchényi Könyvtár Petőfi kiállítása. Bp. 1922. (A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai. 1.)

²³ Jókai emlékkiállítás. Bp. 1925. (A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai. 2.)

- 9—10. JÓKAI jegyzetkönyvei.
- 11—12. JÓKAI levelezése.
13. Testületi üdvözlőtáviratok.
14. A francia írók által 1900-ban rendezett JÓKAI-lakoma emlékei.
- 15—16. A megszállt Felvidéken tartott centenáris JÓKAI-ünnepek.
17. Színházi vonatkozású JÓKAI-kéziratok.
18. JÓKAI regény-, novella- és cikk-kéziratai.
- 19—20. JÓKAI kéziratok vegyes csoportja.
21. JÓKAI Svédországban.
22. JÓKAI a zeneirodalomban.
23. JÓKAI és LISZT.
24. Érmek, plakettek, jelvények.
25. JÓKAI-illusztrációk.
26. JÓKAI-arcképek. JÓKAI Amerikában.

Bizony ennek nagyon zavaros a szerkezete, hiába írja a katalógus előszava, hogy a „nyomtatott és írott papíros emlékek egyhangúságát minden kínálkozó alkalommal iparkodtunk lehetőleg bő képanyaggal és elvétve tárgyi relikviákkal is élénkíteni”.²⁴ Ez egy cseppet sem segített, csak növelte a zűrzavart. A szerkezeten kellett volna változtatni.

Az alapvető mondanivalót szigorúan megvalósító szerkezet jellemezte az 1954. évi JÓKAI-kiállítást. A kiállítás célja a hatalmas életpálya bemutatása volt. Ezt népszerűen, látványosan és tömören kellett megoldani. A JÓKAI-életpálya gazdagságát csak az előbbi két feltétellel lehetett érzékeltetni, tömörítésre pedig azért volt szükség, mert a teljes anyag bemutatására gondolni sem lehetett. A kiállítás jól oldotta meg feladatát. Jó példa ez a kiállítás arra is, hogy miként lehetséges az adott hely adta lehetőségeket a kiállítás célja érdekében jól felhasználni; ezt a szempontot sem vették figyelembe régebbi kiállításaink rendezői. Mindezekről KERESZTÚRY Dezső a következőket írja:

„A kiállítást a Múzeum kupolatermében és dísztermében kellett elhelyezni. Ezek hatalmas, díszes csarnokok; a magyar klasszicizáló építészet legszebb alkotásai közé tartoznak, olyan látnivalók, amelyek a kiállított tárgyakról könnyen magukra vonják a figyelmet; képek, könyvek, kéziratok, apróbb tárgyak megfelelő elhelyezésére tehát ezért is alig alkalmasak.

A rendezők szükségmegoldást alkalmaztak. A reprezentatív hatását zavartalanul érvényesítő kupolateremben JÓKAI életművének reprezentatív elemeit helyezték el. Középen virágdíszben az író mellszobrát, körül, a falakon, hazai elismertetésének és világhírének bizonyítékait. A díszteremben a világhírt indokoló életmű körvonalai és fő mozzanatai rajzolódnak a nézők szeme, képzelete elé. A két termet összekötő széles ajtónyílásban pedig a JÓKAI alkotásait mindeddig legteljesebben magában foglaló száz-kötetes jubileumi kiadás talált helyet.

Hogy a JÓKAI-művek világát felidéző igen sokrétű anyagot megfelelő módon lehessen elrendezni és megvilágítani, a díszteremben egy íves alaprajzú, fülkékre tagolt, felül nyílt „kiállító színpadot” kellett 5 méter magas, fehér molinóval bevont kulissza-falakból felépíteni. A terem közepén és az egymáshoz társuló, nyílt fülkékben JÓKAI fő-témáinak kilenc csoportja elevenedett meg: az 1848—49-i forradalom és szabadságharc; az író ifjúkora; az ifjúkor komáromi élményköreit továbbfejlesztő *Aranyember*. A régi magyar múltat felragyogtató történelmi regények; a 48-as témakör háttereként is szolgáló két fülkében a reformkort és az elnyomott népek szabadságmozgalmait ábrázoló

²⁴ I. m. 3. l.

művek; azután a múlt század második felének magyar életét leíró regények; majd a kaland, a természeti és technikai csodák, s az utópiák világa; végül a képviselő-író közéleti szerepének s élete alkonyának motívumai.”²⁵

A két kiállítás összehasonlításából világosan látható, hogy az utóbbinak szerkezetét eszmei, történeti mondanivaló szolgálatába állították. A kiállított könyvek és emléktárgyak ezt a mondanivalót segítettek kifejezni, ezért jelentőségük összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint az 1925. évi kiállításon, ahol pusztán emléktárgy jellegű jutott szóhoz, de ezen túlmenően semmi összefüggő mondanivalójuk nem volt.

Az előbbiekhöz hasonló módon végig elemezhetnők a felszabadulás előtt rendezett többi tematikus kiállítást is (hogy csak a fontosabbakat megemlítsük: ZRINYI-kiállítás, 1917., KOSSUTH-kiállítás, 1924., SZENT ISTVÁN-kiállítás, 1938., TELEKI Sámuel-kiállítás 1939.), a kapott eredmény ugyanazt a képet mutatná: mindegyik magán viselte a formalizmus jegyeit. Első kiállításaink továbbfejlesztésre érdemes eredményeiről megfigyeltek, hibáik nem szolgáltak okulásul. A rendelkezésre álló anyagot külső, formai jegyek alapján rendezték el, az így keletkezett csoportok egyikét-másikat kiemelték, s eköré igyekeztek csoportosítani a kiállítás egész anyagát. Az 1923. évi PETŐFI-kiállítás katalógusának előszava szerint a kiállítás középpontját a kéziratok alkották, s eköré csoportosították a nyomtatásos anyagot. Kétségtelenül ebben a felfogásban rejtett a kiállítások alapvető hibája, hiszen a kiállítás középpontját mindig a kiállítás fő mondanivalója kell, hogy képezze, de nem képezheti egy formai alapon kiválasztott elem. A kiállításokon éppen ez az eszmei mondanivaló hiányzott, s emiatt lehetségessé, sőt szükség-szerűvé vált a könnyű megoldási lehetőség, a formai csoportosítás alkalmazása.

A tematikus kiállításokban rejlő lehetőségeket csak az utóbbi tíz esztendőben rendezett kiállításaink használták ki. Kiállítások egész sora készült ezzel az új típusú rendezési módszerrel. A legfontosabbak: RÁKÓCZI-kiállítás, 1953., BALASSI-kiállítás, 1954., JÓKAI-kiállítás, 1954., CSOKONAI-kiállítás, 1955., JÓZSEF Attila-kiállítás, 1955., BARTÓK Béla-kiállítás, 1955., VÖRÖSMARTY-kiállítás, 1955., HUNYADI-kiállítás, 1956. E kiállítások közös jellemzőit és a régi kiállításoktól eltérő jellegzetességeit helyesen fogalmazta meg KERESZTÚRY Dezső: „Régen rendszeren egy-egy intézmény vagy gyűjtemény állította ki a birtokában levő tárgyakat s ezeket úgy rendezte el, hogy a maguk egyéni érdekességében, szépségében vagy csoportjaik látványos hatásában érvényesüljenek. Mai kiállításaink viszont valamilyen mondanivaló, eszmei, történelmi szerkezet egységének rendelik alá a tárgyakat: ezeknek azontúl, hogy emlékét őrzik valaminek, élő jelentőségük is van. Az effajta kiállítás rendezőinek munkája tehát sokban rokon a tanulmány-, sőt a monográfia-írókéval; nem elégedhetnek meg a kéznél levő emléktárgy többé-kevésbé hatásos elrendezésével, hanem értelmes összefüggései szerint meg kell azt világítani, esetleg ki kell egészíteniük és meg kell magyarázniuk.”²⁶

Új kiállításaink rendezői tehát nem elégednek meg az emléktárgy passzív közre-adásával, hanem a tudományos munkát egybekötve az oktató-felvilágosító tevékenységgel, magas színvonalon szolgálják a művelődés ügyét. Ezzel első kiállításaink legjobb törekvéseinek folytatóivá és megvalósítóivá váltak.

D. GÁL ÁGOTA

²⁵ KERESZTÚRY Dezső: *Magyar irodalomtörténeti kiállításainkról*. Irod.tört. Közl. 1954. 3. sz. 312. l.

²⁶ Uo.

FIGYELŐ

A Magyar Könyvszemle új évfolyamai a korszerű igények tükrében. A *Magyar Könyvszemle*, a magyar könyvtártudomány 80 éves szakfolyóirata új életre támadása óta — 1955-től kezdve — megjelent két és fél évfolyamában 29 ún. főcikket, 108 különféle kisebb közleményt és 51 könyvismertetést adott közre. A cikkek nagyobb része alapos, elmélyült, új eredményeket hozó tanulmány vagy lényeges adatközlés. Önmagukban véve — kevés kivétellel — komoly tudományos színvonalról, eredményes szakmai kutató munkáról tanúskodnak. Többségükben fontos adatok közlését, helyes megfigyeléseket, vagy megfontolásra érdemes elgondolásokat tartalmaznak. Ezeknek megfelelően a *Szemle* egyes számai egyenként, önmagukban — az 1957. évi 1. és 2. szám kivételével — színvonalas szakfolyóirat benyomását keltik.

Mást mutat azonban a mérleg, ha a két és fél évfolyamot egészében vizsgáljuk, és mérlegelés alá vont 10 számát az új magyar könyv- és könyvtárkultúra fejlődésének üteméhez és a könyvtári gyakorlat tudományosságaihoz, valamint a könyvtártudomány korszerű törekvéseihez és eredményeihez, mai feladataihoz és lehetőségeihez viszonyítjuk. Ebből az összevetésből egyszerre kitűnik, hogy a *Szemle* — említett eredményei ellenére is — a mai magyar könyv- és könyvtárkultúra és a könyvtártudomány bekövetkezett fejlődéséhez képest a problémák felvetését és kidolgozását illetően jelentős mértékben elmaradt. A ma lényegesnek és közérdekűnek minősülő időszaki és történeti témák kiválasztása és feldolgozása tekintetében általában kevesebbet nyújtott annál, mint amit a mai könyvtári gyakorlat tényleges szükségletei és a könyvtártudomány mai adottságai alapján nyújthatott volna és nyújtania is kellett volna. Az összkép tehát a korszerű igények tükrében jóval kevésbé kielégítő és megnyugtató, mint ahogy az az egyes sikerült számok, vagy egyes értékes és érdekes cikkek alapján várható volna.

Mi az oka és magyarázata ennek a lemaradásnak? Mi idézte elő, hogy a magyar könyvtártudomány nagymúltú folyóirata fejlődésében még nem tart ott, ahol a szakterület igényei szerint is, a magyar könyvtártudomány adottságai alapján is tartania lehetne és kellene? Akármerről közelítjük is meg a problémát, a felelet egyértelműen csak az lehet: a lemaradás oka az, hogy a szerkesztés célkitűzései, szakmai szemlélete és munkamódszerei nem tartottak lépést a szakterület fejlődésével és kívánalmaival. A szerkesztők nem határozták meg a *Szemle* mai hivatását és feladatkörét. Nem tisztázták a szakterület igényeinek és a magyar könyvtártudomány mai adottságainak megfelelően a szerkesztés célkitűzéseit, irányelveit és célravezető munkamódszereit.

Az időszaki szerkesztési célkitűzések és a korszerű szakmai szemlélet kialakításának egyik komoly akadálya az volt, hogy a szerkesztők a *Szemle* újraindításakor nem vették számba azt a mélyreható különbséget, aminek a régi és új évfolyamok tartalmában, e tartalom összetételében és irányában szükségszerűen meg kellene mutatkoznia. Nem mérték fel és tárták fel, hogy az újraindítás nem jelentheti a 80 éves nagymúltú és nagy-

értékű folyóirat egyszerű folytatását. Pedig az elhatárolás — mint a következmények megmutatták — alapvetően szükséges lett volna.

A *Szemle* régi évfolyamai a polgári könyv- és könyvtárkultúra és a polgári könyvtártudomány szükségleteit és szemléletét tükrözik. Értékes és igényes tanulmányai, adatközlései jórészt a pozitívista kutató munka termékei. Magától értetődik, hogy a régi évfolyamok szerkesztési célkitűzéseiből és hagyományaiból meg kell tartani mindazt, ami valóban értékes, ma is használható, sőt számunkra is példamutató. Így pl. a lényeges problémák kiválasztását és feldolgozását, a tudományos alaposságra és megbízhatóságra való törekvést, a széleskörű tájékozottságot hazai és külföldi viszonylatban egyaránt. Nem lehet azonban kétséges, hogy a szocializmus útján haladó magyar társadalom könyv- és könyvtárkultúrájának beható és színvonalas vizsgálatát csak megváltozott szemlélettel és új módon lehet és szabad végezni. Az új évfolyamok szerkesztésének célkitűzéseiben, tartalmában és módszereiben teljes tudatossággal és következetességgel ennek fejlődéséhez és igényeihez és a könyvtártudomány korszerű adottságaihoz és lehetőségeihez kellett volna és kell alkalmazkodnia.

Ez annál is inkább alapvető szerkesztési követelmény, mert ma teljesen más a viszony a könyvtárpolitika és a könyvtári gyakorlat, valamint a könyvtártudomány között, mint korábban volt. A szocialista könyv- és könyvtárkultúrában — más rokonjellegű társadalmi folyamatokhoz hasonlóan — szükségképpen jóval szervezettebb és szorosabb, egyben kölcsönösen ösztönzőbb az összefüggés a gyakorlat és az elmélet között. A társadalom könyv- és könyvtár iránti igényei az élet minden területén sorra, úgyszólván egyszerre és sürögösen jelentkeznek. Ennek eredményeképpen a mai könyvtárak a társadalom életének széles területeit behálózzák. E sokezer könyvtár és a tényleges szükségletek szerint egymástól elkülönülő könyvtártípusok korszerű kialakítása és ésszerű működése országos szinten nézve is, számottevő művelődéspolitikai feladatnak bizonyul, és a népgazdaság egészéhez viszonyítva is jelentős minőségi munkaerőszükségletről és költségkeretről való rendszeres gondoskodást igényel. Ráadásul a máig elért fejlődési szint valójában csak kezdetnek, lényegében csak az alapok lerakásának tekinthető. A tényleges társadalmi igény kikerülhetetlenül a mai keretek többszörösére való bővítését teszi szükségessé. Ilyen körülmények között jelentős szellemi és gazdasági érdekek fűződnek ahhoz, hogy az új magyar könyvtárpolitika célkitűzései a tényleges könyvtárügy szervezeti keretei és működésének korszerű formái lehetőség szerint tudományos meg-alapozottak legyenek, vagyis a történeti előzmények számbavételével és a valóságos szükségletek gondos elemzésével lehetőleg minél ésszerűbben és takarékosabban készüljenek, s hogy továbbmenően az elért fejlődés eredményeinek és hiányosságainak ellenőrzése és értékelése tudományos megbízhatósággal nagyobb időközökben rendszeresen megtörténjék. Következésképpen az egész magyar könyv- és könyvtárkultúra korszerű továbbfejlődésének egyik alapkövetelménye, hogy a könyvtártudomány szerves kapcsolatban álljon és lépést tartson a könyvtári gyakorlattal. Tudatosan, tervszerűen és következetesen arra épüljön és azt szolgálja. Elméleti és történeti eredményei eleven, előre-lendítő tényezőkké váljanak, s ezzel az egész szakterület fejlődése minden vonatkozásban minél előbb a tudatosság minél magasabb fokára emelkedjék.

Mindenekelőtt és fölött ebben kellett volna és kell az eddiginél jóval többet, korszerűbbet nyújtania a *Szemle* új évfolyamaiban. Főként azzal, hogy a könyvtártudományt szerves kapcsolataiban és élő, eleven funkciójában szemléli és kezeli, s a *Szemle* közleményeit az alapvető tanulmányoktól a szaktudományi hírekig következetesen e követelmények szerint válogatja össze, ill. készítetteti el.

A szerkesztés szakmai szemléletének másik gyengesége, hogy nem számolt a modern könyvtártudomány tartalmának, az idetartozó ismeretágak egymásközi belső arányainak megváltozásával. Annak, hogy a modern könyv- és könyvtárkultúra társa-

dalmi jelentősége megnövekedett, szükségszerű követelménye, hogy a könyvtártudomány helye, szerepe és jelentősége is megnövekszik a társadalomtudományok sorában. Ez azonban nem egyszerű mennyiségi növekedés, hanem egyben a szaktudomány tartalmát és belső arányait illetően lényeges minőségi változásokkal is jár, aminek a követelményeit a szakfolyóirat szerkesztésében is tudomásul kell venni és lehetőség szerint érvényesíteni kell.

Mint ismeretes, a könyvtártudomány elméleti, történeti és alkalmazott (gyakorlati) ismeretágakból tevődik össze. Legkorábban a jelen és a jövő formálása szempontjából jobbra közömbös történeti kutatások voltak túlsúlyban. Majd fokozatosan a könyvtári gyakorlattal közvetlenül foglalkozó vagy azt támogató alkalmazott ismeretágak indultak fejlődésnek. Az írás-, könyv- és könyvtárkultúra alapkérdéseit megvilágító és rendszerező elméleti ismeretágak eleddig meglehetősen háttérbe szorultak. Ma viszont a könyv- és könyvtárkultúra társadalmi jelentőségének már eddig elért s a jövőben továbbfokozódó növekedése éppen a könyvtártudomány elméleti és alkalmazott ismeretágait helyezi tudománypolitikai és könyvtárpolitikai szempontból egyformán előtérbe. Ezek avatják a könyvtártudományt szellemi és gazdasági vonatkozásokban egyformán a szocialista könyv- és könyvtárkultúra fontos tényezőjévé, a modern könyvtárpolitika és könyvtári gyakorlat nélkülözhetetlen elemévé. Természetesen nem jelenti és nem is jelentheti ez a könyvtártudomány történeti ismeretágainak háttérbeszorítását vagy éppen elsorvadását, hiszen az írás-, könyv- és könyvtárkultúra szerves társadalmi folyamat eredménye, s mint ilyen a történeti fejlődés lényeges jelenségeinek és összefüggéseinek ismeretét nem nélkülözheti. A belső arányok megváltozása tehát csak azt jelenti, hogy az írás-, könyv- és könyvtárkultúrát létrehozó s szüntelenül fejlődő társadalmi igények s az azok kielégítésére végzett bonyolult társadalmi tevékenységek megismerésére és tudatosítására szolgáló elméleti és alkalmazott ismeretágak, valamint e társadalmi folyamat történeti fejlődését feldolgozó ismeretágak a mai szükségleteknek megfelelő helyes arányba s a jelennel bensőbb kapcsolatba, tehát korszerű egyensúlyba kerüljenek egymással. Ez az a korszerű tudománypolitikai szemlélet, amely a könyvtártudomány egyes ágait a segédtudományi állapotból kivezeti, vagy a leszűkített gyakorlatiasságból magasabb elméleti szint felé tereli. Így módon válhat a könyvtártudomány egyszerre a társadalom tudományok egyik elméletileg is fejlett, tartalmas, önálló ágává, az élő könyv- és könyvtárkultúra egyik hatékony tényezőjévé és más tudományágak hasznos társtudományává.

A könyvtártudomány korszerű arányának és távlatának tudata láthatóan nem áll a *Szemle* új évfolyamainak tartalma mögött. Világosan mutatja ezt, hogy a *Szemle* új évfolyamaiban az elmélettel és a társadalmi környezettel lazán összefüggő, mozaikszerű történeti témák — a régi évfolyamok örökségeként — továbbra is túlsúlyban vannak a modern tárgykörökről szóló feldolgozásokkal szemben.

Eleinte a történeti és a modern témák nagyjában fele-fele arányban osztozkodtak a terjedelmen. Ez az arány akkor kiindulásként elfogadhatónak látszott: azzal, hogy a *továbbiakban* a modern témák majd meghaladják a történeti tárgykörök számát és terjedelmét, illetve a jól megválasztott történeti témák is jelen- és jövőbeli könyvtárpolitikánk kialakításához szolgáltatnak elméleti alapokat. A valóságban azonban ez az arány éppen ellenkező irányt vett. Úgyannyira, hogy az említett számok már csaknem kizárólag történeti jellegű közleményekkel teltek meg.

Legalább ennyire jellemzőek és ilyen jelentőségűek azonban azok a hiányosságok, is, amik a két fő ismeretkör sajátos tartalmi összetételében tűnnek elő. Mindkét területen a közreadott közlemények között akad több is, főként néhány történeti jellegű kisebb közlemény, több figyelőközlés s egyik-másik könyvismertetés, ami sem könyvtárpolitikai, sem tudománypolitikai szempontból nem látszik sürgősnek vagy fontosnak, ill. amely a

kelleténél több helyet vesz igénybe, vagy amelyiknek szakmai színvonala jóval alatta marad az átlagosnak, esetleg a tárgynál vagy jellegénél fogva nem is tartozik a *Szemle* feladatkörébe. Ugyanakkor mindegyiken belül számos lényeges és közérdekű időszzerű, ill. történeti téma feldolgozása, adatközlés vagy beszámoló hiányzik. Nem, vagy csak alig érinti a *Szemle* az újabb könyvtártípusok, pl. a közművelődési, munkásegyleti, szakszervezeti könyvtárak, olvasóegyletek és a modern szakkönyvtárak történeti kialakulását, vagy az ún. tömegkiadványok, pl. olcsó könyvsorozatok, füzetes kiadványok, népi tömeglapok stb. történetét, valamint a dolgozó tömegek olvasási kultúrájának történeti fejlődését. Úgyiszlóván nem, vagy csak alig foglalkozik a közművelődési (állami és szakszervezeti) könyvtárak eddig elért eredményeivel és továbbfejlődésének problémáival, a szakkönyvtárak, az iskolai könyvtárak, az Országos Széchényi Könyvtár mai helyzetével, feladataival és további lehetőségeivel, a könyvtártudományi, módszertani és bibliográfiai munka mai helyzetével, korszerű feladataival és feltételeivel, a könyvtárak gyűjtőkörének időszzerű rendezésével, a mikrofilm felhasználásának mai lehetőségeivel és feltételeivel stb.

Az ilyen és hasonló alapvető problémák mellett hiányok mutatkoznak a tudományos hírszolgálat és a könyvismertetések terén is. A *Figyelő* rovatban a mainál rendszerebben kellene számot adni a könyvtárügy hazai és nemzetközi vonatkozásban fontos fejleményeiről is. A könyvismertetések során pedig a legfontosabb külföldi szakkiadványokon kívül lehetőleg minden valamennyire is figyelmet érdemlő magyar szakkiadványra feltétlenül s még idejében sort kellene keríteni. Komoly hiányosság, hogy a *Szemle* a magyar szakkiadványok közül — többek között — mindaddig nem vagy nem megfelelően foglalkozott pl. TEVAN Andor: A könyv évezredes útja és SALLAI István: A könyvtári munka c. könyvével, a *Teregazdasági bibliográfia* két kötetével, *Az új magyar könyvkiadás tíz évével*, *A könyvtári munka albumával*, M. TÓTHFALUSI KIS Miklós műveinek új antológiájával, továbbá a Debreceni Egyetemi Könyvtár kiadványainak nagyobb részével, a Budapesti Egyetemi Könyvtár, a Szegedi Egyetemi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára, az Agrártudományi Egyetem Könyvtára, az Országos Műszaki Könyvtár, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár, a Soproni Műegyetemi Könyvtár, továbbá egyes megyei könyvtárak stb. stb. kiadványaival, vagy dokumentációs kiadványainkkal, s a legújabb könyvtári szabványokkal. Világos, hogy valamennyi szakkiadvány ismertetését nem lehet egyforma részletességgel elvégezni. Ezt sem a kiadványok jellege nem indokolja, sem a *Szemle* terjedelme nem teszi lehetővé. Módot kell azonban találni arra, hogy a kiemelkedő művek részletes ismertetésén kívül, a többiek rövid bemutatása is megtörténjék, s szükség esetén egyes kiadványok vagy sorozatok, csoportok összefoglaló, esetleg kritikai elemzést és értékelést is nyerhessenek.

Aligha szorul bővebb bizonyításra, hogy az ilyen elméleti és gyakorlati szempontból fontos időszzerű vagy történeti témák tervbeiktatásához és kidolgozásához, valamint az egyes rovatok korszerű továbbfejlesztéséhez nem lett volna szükség valami különleges találékonyságra. Az elmúlt évek során az Országos Könyvtárügyi Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottsága egész sereg fontos problémát tárgyalt meg. A könyvtárak módszertani felülvizsgálatai, az Országos Széchényi Könyvtár munkaközösségei s az egyes könyvtárak tudományos kutatásai különféle kiadványaikban számos fontos kérdést vetettek fel. A *Könyvtáros* a legkülönbözőbb területeken tett figyelemre méltó kezdeményezéseket. KÓHALMI Béla *Könyvtártudományunk feladatai* címen külön tanulmányban elemezte és foglalta össze a legsürgősebb és legfontosabb könyvtártudományi tennivalókat (1954). Mindössze csak szívvel-lélekkel benne kellett volna élni a mai kibontakozó magyar könyv- és könyvtárkultúra fejlődésének élvonalában, éber figyelemmel érzékelni kellett volna annak eseményeit, szükségleteit és fejlődési

lehetőségeit, hogy a *Szemle* tartalma a témák és arányok tekintetében szorosabban nyomon követhesse a szakterület fejlődésének irányát és ütemét, s egyben tudatosabbá tegye, töle telhetően ösztönözze és jobban kielégítse a szocialista könyv- és könyvtár-kultúra tudományos igényeit.

A *Szemle* korszerű fejlődésének további akadályai az eddigi *szerkesztési módszerekben* keresendő. A *Szemle* egyes számainak tartalma – a régi szerkesztési hagyományok ma már túlhaladott maradványaként – eddig jobbára attól függött, hogy egyes szerzők saját kezdeményezésükből mikor milyen témákat dolgoztak fel, ill. közlésre mikor mit küldtek be. Csak a cikkek kis része készült előzetes felkérés és megbeszélés alapján.

Ez a szerkesztési módszer ma már nyilvánvalóan nem elégséges. Nem válhat be akkor, ha itt-ott a szakterület egyes jelenségeivel, főként egyes új utakat kereső kezdeményezéssel szemben elvi vagy személyi indítékú egyoldalúságok vagy éppen elfogultságok is közrejátszanak, mint pl. a tájbibliográfiákról folytatott vita¹ esetében vagy SALLAI-SEBESTYÉN: A Könyvtáros Kézikönyve egyes fejezeteinek megítélésében, ill. a Debreceni Egyetemi Könyvtár *Évkönyve*ivel kapcsolatos elzárkózásban, ill. állásfoglalásban.

Mindenekelőtt olyan többéves *távlati terv*, vagyis *szerkesztési program* kidolgozására van szükség, amely a magyar könyv- és könyvtárkultúra modern fejlődési távlatainak, mai tényleges tudományos szükségleteinek és múltja megismerésével kapcsolatos fontos feladatok felmérésén alapszik, s amely a leglényegesebb, leginkább időszerű és közérdekű elméleti és gyakorlati problémák elemzését, továbbá a közelebbi és távolabbi múlt legfontosabb jelenségeinek és összefüggéseinek feltárását veszi célba, s amely egyben széles körben gondosan számba veszi és alkalomadtán mozgósítja mindazokat a könyvtárosokat, akik szakmai kutató munkára alkalmasaknak mutatkoznak. Ezt követően pedig olyan szerkesztési gyakorlatot kell folytatni, amely a lehetőségekhez mérten következetesen és rugalmasan igyekszik valóra váltani a szerkesztési program célkitűzéseit.

Mindennek a *Szemle* két és fél évfolyamában kevés jelét lehet találni. Ha a szerkesztők a Szerkesztő Bizottság ismételt sürgetésére egy alkalommal össze állítottak is egy téma- és névjegyzéket, az korántsem tekinthető átgondolt, a korszerű követelményeket és lehetőségeket körültekintően számbavevő, elvileg is megalapozott szerkesztési programnak. Pedig a tervszerű munkára, az ösztönző támogatásra ugyancsak szükség lett volna mind az időszerű, mind a történeti témák kidolgozásában. Ez annál is inkább indokolt lett volna, mert rendszerint éppen az ilyen természetű témák kidolgozása komoly nehézségekkel jár, s tervszerű központi irányítás és segítség nélkül megfelelő színvonalon alig végezhető.

Kétségtelen, hogy a könyvtártudomány korszerű kibontakozásának megvalósítása, a társadalomtudományok számottevő ágává való fejlesztése és jelentős könyvtárpolitikai tényezővé való avatása nem egyedül, sőt nem is elsősorban a *Magyar Könyvszemle* feladata. Ez messze meghaladná általában is egy szakfolyóirat lehetőségeit. Még inkább abban az esetben, ha az a tényleges szükségletekhez képest szűk terjedelemben és csak nagy időközökben jelenik meg. Ezt a feladatot együttesen a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságának, az Országos Könyvtárügyi Tanácsnak és a fokozatosan fejlődő hálózati központi könyvtáraknak, valamint a szakterület szakfolyóiratainak és más szakmai kiadványoknak együttesen, szoros együttműködésben kell elvégezniük. A maga eszközeivel, tervszerű kezdeményezéseivel, ösztönző megbízásával és az érdekelt szervek mozgósításával vagy együttműködésének szorgalmazásával azonban sokat tehet a *Szemle* azért, hogy a könyvtártudomány fejlődését tervszerűen a korszerű könyvtárpolitikai és tudománypolitikai követelmények irányába segítse lendíteni.

Félreértések elkerülése végett világosan ki kell emelni, hogy e fejlettebb szerkesztési módszerek természetszerűen nem zárják ki azt, hogy alkalomadtán a *Szemle*ben előre

meg nem beszélt, ún. beküldött cikkek is közlésre kerüljenek. Egy szakfolyóirathoz mindig érkeznek — és érkezzenek is — ilyen spontán készült írások. Ez egyik útja-módja az egyéni kezdeményezés szabad érvényesülésének: egyes különösen időszerű témák vagy egyes új szakírók jelentkezésének. Ezek azonban csak kiegészíthetik, színezhetik a folyóiratot. Annak gerincét elsősorban a távlati program alapján készült cikkek alkotják. Ha ez a távlati program kellő előrelátással nem alakul ki, szükségszerűen bekövetkezik az a helyzet, amikor túlsúlyba kerülnek a rögtönzések, nem egy tekintetben érezhető hiányok állanak elő, sőt itt-ott bizonyos előítéletek és személyi indítékú elfogultságok is lábra kaphatnak.

Végül, ha csak mellékesen is érinteni kell a *Szemle* terjesztésével és a szakterületre gyakorolt jelenlegi hatásfokával, valamint ennek továbbfejlesztésével kapcsolatos kérdéseket is. A szerkesztésre nem közömbös, vajon a folyóirat terjedelme és példányszáma a szakterület mai tényleges szükségleteihez képest elegendő-e, s eljut-e mindenhová, ahol reá a korszerű szakmai fejlődés érdekében szükség van. Egyszerű számvetéssel meg lehet állapítani, hogy a *Szemle* terjedelme is, példányszáma is a modern magyar könyv- és könyvtárkultúra jelentőségéhez képest kevés. Ezen felül a *negyedévenkénti megjelenés is hátrányos*, mert erősen lelassítja a hatását. Éppen ezért korszerű programjának kialakításával és tervszerű szerkesztési módszerek kifejlesztésével párhuzamosan kezdeményezni kell terjedelmének és példányszámának felemelését, és gyakoribbá kell tenni a megjelenését, mert csak így, az összes szellemi, szervezési és anyagi előfeltételek birtokában küszöbölhetők ki azok a nehézségek, hiányosságok és hibák, amelyek itt — ha csak vázlatosan is — előtűntek, s csak így alakíthatja ki és láthatja el minden tekintetben valóban korszerűen a maga feladatait.

Természetesen a helyzet ilyen alakulásáért a szerkesztőkön kívül a felelősségben bizonyos mértékig magának a Szerkesztő Bizottságnak is osztoznia kell. Főként azért, mert nem volt eléggé igényes, a szerkesztőket nem szorította korszerűbb és tervszerűbb munkára. Nem végeztetett közvéleménykutatást a szakkörök véleményét és a *Szemle* szakmai hatásfokát illetően.

A következők világosan megmutatják, hogy nemcsak a szerkesztés célkitűzését, szemléletét és munkamódszerét kell a korszerű igények és követelmények szerint továbbfejleszteni, hanem bizonyos mértékig a Szerkesztő Bizottság munkája is változtatásra szorul, azt fokozottabban az időszerű feladatok és adottságok kívánalmaihoz kell szabni. Mindenekelőtt az elvi irányításnak és ellenőrzésnek az eddiginél jóval hatékonyabbnak kell lennie. Itt is érvényes, hogy az új feladatok és követelmények csak az irányítás új módszereivel végezhetők el sikeresen.

Az igények és követelmények további részletes felmérése és mérlegelése, a tényleges adottságok és lehetőségek tisztázása, vagyis a korszerű szerkesztési program kidolgozása és a követendő szerkesztési irányelvek és módszerek megállapítása még nem kis feladatot ró az új szerkesztőre és a Szerkesztő Bizottságra, sőt esetleg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságára is. A problémák beható megvizsgálására és tisztázására jó alkalmat nyújt most a szerkesztő személyének megváltozása, és komoly lehetőséget adnak az első 10 szám már érintett és még feltárandó tanulságai. Mindenképpen helyes volna azonban, ha a kérdések megtárgyalása minél szélesebb körben történne, ha tehát ezek megvitatása során a könyvtárosok szakmai közvéleménye is hallatná és hallathatná szavát. A felelős személyek és szervek, valamint a szakmai közvélemény együttes erőfeszítése a legjobb biztosíték arra, hogy a *Magyar Könyvszemle* minél korszerűbben betölthesse könyvtár- és tudománypolitikai hivatását, s a továbbiakban legyen méltó folytatása az elért 80 esztendő értékes évfolyamainak, hogy mai modern feladatait hagyományos igényességével és az érdekeltek minél szélesebb körének tervszerű közreműködésével tudatosan vállalja és azt minél jobban el is látja.

KOVÁCS MÁTÉ

Bartoniek Emma (1894—1957). Visszavonultan, mindig csak munkájába felejtkezett élt, — csöndben, észrevétlenül távozott az élők sorából BARTONIEK Emma, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára kéziratárának egykori vezetője. Fiatal korában olyan simán és szerencsésen indult pályája, mint kevés könyvtárosé: élete vége a tragikus körülmények sorozata volt. De amint a szerencsés napokban nem érdekelt a siker, és sohasem kapott a feléje kínált elismerésen, ugyanúgy nem törte meg a mellőztetés, nem adott helyet a panasznak a súlyos csapások idején. A segítségnek föl kellett keresnie őt, mert maga nem kért semmit.

1894-ben született Budapesten. Atyja BARTONIEK Géza, az Eötvös-kollégium alapító-igazgatója, az első világháború előtti évtizedekben induló nagy magyar tudósgeneráció felejtethetetlen nevelője volt. Történelmi érdeklődése megdöbbentően korán, szinte a kisgyermek-korban jelentkezett, és soha többé nem vált kérdésessé. Egész életén át csak kettős hivatása foglalkoztatta: a könyvtári (később főleg kéziratári) feladatok és a történettudomány. Az egyetemen MARCZALI, ÁLDÁSY és FEJÉRPATAKY tanítványa volt, akiknek módszeres iskolázásából annyi kitűnő magyar történetíró került ki. Már a doktorátus előtt, 1916-ban kinevezést kapott a Széchényi Könyvtárba, ahol második otthonát találta meg. „Boldog vagyok, ha csak már a küszöbét átlépem a Múzeumnak”, volt a mondása.

Mint könyvtáros példátlan lelkiismeretesség, kötelességteljesítés, a munkaidő minden percének kihasználása, a rábízott nemzeti kincsek féltő megbecsülése, aggódoó védelmezése jellemezte. Emberi melegséggel csak azok iránt oldódott fel, akikben ugyanezt az ethoszt érezte meg. Egyébként zárkózott volt, a társaságot sem a könyvtárban, sem azon kívül nem kereste. Elveszettnek tartott minden percet, amit nem hivatására fordított volna. A kéziratárnak nála lelkiismeretesebb öre soha nem volt.

Tudományos munkássága négy pont körül csoportosult: középkori magyar történelem (főleg jog- és társadalomtörténet), bibliográfia, kodikológia és a magyar történetírás története. Több tanulmányban, majd egy összefoglaló munkában fejtegette a középkori magyar állam egységét képviselő királyság problémáit: *A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. Az Árpádok trónöröklési joga. A magyar királyavatáshoz. Corona és Regnum. A királyi hatalom eredete. A magyar királyválasztási jog a középkorban. A magyar királykoronázások története.* Az Árpád-kori társadalom szövevényes problémáit világítja meg egészen eredeti módon *Szociális problémák az Árpádkorban* c. tanulmányában. Írt az ÁRPÁDOK érepcsétjeiről. Facsimile kiadásban kiadta SZENT ISTVÁN törvényeinek XII. századi kéziratát, az *Admonti-kódexet*. Munkatársa volt a középkori magyar elbeszélő források nagy kritikai kiadásának, a SZENTPÉTERY-féle *Scriptores*-nak. Elkészítette teljesen töretlen úton, főleg az Országos Széchényi Könyvtár anyaga alapján a könyvészetet akkor még teljesen nélkülöző magyar történettudomány számára a történeti forráskiadványok bibliográfiáját. Olyan munkát, amely évtizedeken át kiindulópontja volt minden magyar történetíró munkájának. Főműve azonban a *Coices Latini medii aevi*, a Széchényi Könyvtár középkori latin kódexeinek leíró katalógusa. A legszebb könyvtári feladat: anyagföltárás, de egyben tudományos munka. Egyéniségéhez is legjobban illett ez: minden sora mögött tudás, alaposág, kombináló készség, fantázia, éles következtetés, logikus distinkció, finom megfigyelés, az anyaggal való szerető foglalkozás. Nem mutató eredmény, de végeredményben maradandóbb, mint sok földolgozás, amely reá támaszkodik. Folytatása, az újkori latin kéziratok katalógusa már csak kéziratban készült el, nyomtatásban nem jelent meg.

Mikor szeretett munkahelyét, a kéziratárt — melynek 1926 óta volt tisztviselője, majd mind jelentősebb irányító szerep után 1934 óta forma szerint is vezetője — el kellett hagynia, a családi kör támasza, a testvérek önfeláldozó szeretete tette lehetővé, hogy

nem kellett tehetségét aprópénzre váltania azért, hogy kenyerét megkeresse. Később segítségére sietett a Magyar Tudományos Akadémia is.

Élete utolsó három évében súlyos betegségében, egyre jobban fogyó erővel is dolgozott. Befejezte már régóta készülő munkáját: *A magyar történetírás története 1711-ig*. (A jelenkorig tervezett második rész már nem valósulhatott meg.) Boldog volt ekkor is? Talán igen. Mert a legnagyobb boldogságnak azt tartotta, ha valaki tudományos munkával foglalkozhatik. „Nem mondom, hogy a tudománynak áldoztam életemet; — írta egyik utolsó levelében, — ez nem áldozat volt, hanem a legnagyobb gyönyörűség, s a tudomány nekem sokkal többet adott, mint én a tudománynak.” Boldogságról beszélt akkor is, amikor a halála előtti hetekben legújabb megbízatásból bekapcsolódott POTTHAST *Bibliotheca historica medii aevi* nemzetközi szervezéssel készülő új kiadásának munkálataiba. Dolgozott tiszta értelemmel, de törekény erővel életének szinte utolsó napjáig, amikor a szívgyöngeség megmentette betegségének következő, legfájdalmasabb és öntudatlanságba vesző szakaszától, 1957. május 31-én.

Utolsó útjára csak legszűkebb környezete kísérte, de emlékező lélekkel fordulnak feléje mindazok, akik ismerték egyenes, hajthatatlan, elveihez mindenkor ragaszkodó egyéniségét.

CSAPODI CSABA

Néhány kiegészítő megjegyzés a hazai könyvtárvizsgálatok időszerű kérdéseihez. Igen hasznos és mindnyájunk által megbecsült munkát végzett el CSÜRY István azzal, hogy elemezte és összefoglalta¹ a könyvtári módszertani felülvizsgálatok eredményeit és tennivalóit. Bár hangsúlyozta, hogy nem törekedhetett teljességre (hiszen ez monografikus feldolgozást kívánt volna meg), mégis szeretnék néhány kiegészítő megjegyzést tenni az adott témával kapcsolatban, mert úgy vélem, hogy e kiegészítések még nem a monografikus feldolgozás feltétlen velejárói.

1. Kezdem azzal, amivel teljesen egyetértek, csak igen határozottan alá kívánom húzni CSÜRY igazát éppen a jövőbeni módszertani felülvizsgálatok teljes sikere érdekében: joggal kevesli a vizsgálatok előkészítésére fordított időt (adatok, dokumentumok gyűjtése, tanulmányozása). Ezt nemcsak az 1951/53-ban folytatott vizsgálatok nem tették lehetővé, illetve nem tudatosították mint alapvető vizsgálati módszertani követelményt, hanem még 1957 nyarán, az Országos Széchényi Könyvtár szakmai felülvizsgálatában sem érvényesült eléggé; tapasztalatom szerint egyik-másik öt év előtti vizsgálatához viszonyítva e téren még visszaesés is mutatkozott, maga az OSzK is körülményesen, csak egy-egy példányban, sőt nem egy esetben hiányosan bocsátotta a 21 tagú vizsgálóbizottság rendelkezésére a szükséges dokumentumokat. Arról viszont már nem a könyvtár tehetett, hogy az anyag előzetes tanulmányozására nem volt elég idő: mi, akik elég sok könyvtári módszertani felülvizsgálatban vettünk részt, elmulasztottuk meggyőzni a Művelődésügyi Minisztérium könyvtári osztályát eme előkészítő, tanulmányozó munka kiemelkedő fontosságáról. Véleményem szerint inkább egy hónappal később következzenek be egy módszertani felülvizsgálás, de mind a szóbanforgó könyvtárnak, mind a bizottság tagjainak adjunk elég időt a rendszeres felkészülésre akár technikai szempontból (pl. a kívánt dokumentumok hiánytalan összekeresése, sokszorosítása), akár a feltárt dokumentumok elemző tanulmányozására.

¹ *Magy. Könyvszle.* 1957. 1. sz. 1—13 l.

2. Egyetérttek azzal is, hogy a felülvizsgálatok eredményességéhez nagy mértékben hozzájárulhatnak az önértékelő végzett belső felmérések, a saját problémákban való elemző jellegű elmélyedés. Mivel ennek a munkának a jelentőségét és jövőbeni fontosságát jobban hangsúlyozni szeretném, mint a szóban forgó cikk kitűnő szerzője, néhány adatot szeretnék rögzíteni.

Az Akadémiai Könyvtár 1952. évi felülvizsgálatát² egész sor belső elemzés, felmérés előzte meg (feladatok, profil-kérdés, futószalag stb.); e belső vizsgáldások nemcsak „lélektanilag” készítették elő a külső szakértők munkáját, de elősegítették a valóban halaszthatatlan reformok gyakorlati végrehajtását is. Az Országos Széchényi Könyvtár is többször vette igénybe ezt a hasznos módszert. Például 1955 nyaratól kezdve — az akkor folytatott KÓHALMI—MÁTRAI—HARASZTHY-féle vizsgálat nyomán — öt tagú belső szakértői bizottság foglalkozott a magyar, illetve magyar vonatkozású művek elvi meghatározásával. 1955 végén az OSZK vezetősége belső ellenőrző bizottságot küldött ki az állománygyarapítás ügyének megvizsgálására, hogy tisztázni lehessen, mi valósult meg az említett három tagú bizottság javaslataiból. Nem egyetlen részlettel, hanem működésének funkcionális szempontból vett egészével nézett szembe az Akadémiai Könyvtár 1957 márciusában végzett elemzése, mely segítséget kívánt nyújtani az Akadémia I. osztálya által felkért bizottság (KÓHALMI—MÁTRAI—PAJKOSSY) munkájához. Ismeretes, hogy több könyvtárunkban is hajtottak végre hasonló vagy rokon célú belső vizsgálatokat: e néhány példa megemlítésével csak alá akartuk húzni e téma fontosságát.

3. A Csúry által idézett külföldi szakirodalom nem egyszer emeli ki a kérdőív-módszer fontosságát (különben maga a szerző is alkalmazta ezt a bibliográfiák értékelésével és használatával kapcsolatban). Anélkül, hogy e módszer „mindenhatóságát” túlbecsülnők, igen jó kiegészítő eszköznek tartjuk az adott könyvtár működése hatásfokának felméréséhez, az adott olvasó- vagy kutatóközönség véleményének és igényeinek módszeres felkutatásához. Az elmúlt könyvtárvizsgálatok alkalmával nem egyszer beszélgetéseket folytattunk az éppen „előkeríthető” olvasókkal, de e véletlen és inkább spontán jellegű, „közvéleménykutatás” nem hozhatott komoly eredményeket. A könyvtár állandó használóinak helyesen elgondolt rendszer szerinti (írásbeli) megkérdezése — bár nem tekinthető egyedül célravezető módszernek — könyvtáraink életében, elemző munkánkban sokkal kisebb szerepet játszik, mintsem megérdemelné. Az Akadémiai Könyvtárban 1957 márciusában járt szakmai vizsgálóbizottság e kutató fontosságát különösképpen ajánlotta az Akadémia és könyvtára vezetőségének figyelmébe, — úgy vélem, e területen különös okkal és joggal.

Mindenesetre a kérdőív-módszer nem formalisztikus, hanem az adott könyvtári feladatokhoz igazított helyi változatai — maennyiben csak kiegészítik az elvi jellegű, tervszerű szakmai vizsgálatot — az előbbieken már hiányolt előkészítő munka hatásfokát nagy mértékben növelnék.

4. Végül egyetlen megjegyzés hazai könyvtárvizsgálataink fejlődésének történetéhez.

Nem kétséges, hogy eddigi felülvizsgálataink döntő többsége (különösen az 1951-1953-as periódusban) mindenekelőtt a vizsgált könyvtár szervezeti, személyi, munkaszervezési, használati, technológiai és technikai kérdéseit vetette fel, és kevésbé törődött a *tartalmi* tényezőkkel (pl. a funkció és a könyvtárgyarapítás összefüggése, az állomány-

² Ezt tévesen teszi a szerző 1953-ra (i. m. 2. l.). 1952 nyarán volt a MTA Könyvtárának bizottsági felülvizsgálata.

gyarapítás tartalmi elemzése, a cseretevékenység tartalmi és tudománypolitikai értékelése, az olvasóközönség összetételének analitikus vizsgálata, az olvasók által használt művek elemző értékelése, az adott terület könyvtári ellátottsága, a könyvtár „tudományos jellegének nem jelszószerű, hanem valóságos vizsgálata, az adott terület vagy intézmény szolgálatára hivatott könyvtár működésének elemzése e sajátos feladatok tükrében, általában a könyvtár társadalmi funkciójának és hatásának részletező elemzése stb.). Meg kell azonban jegyezni, hogy igazságtalanok volnánk és ahistorikus szempontokat vetnénk fel, ha a tartalmi elemek *széleskörű* vizsgálatát eme első periódustól is megköveteltük volna.

Ma már azonban más a helyzet. Társadalmi fejlődésünk, tudományos haladásunk, könyvtárpolitikai nézeteink tisztázódása, dolgozóink könyvtártechnológiai és könyvtártechnikai ismeretei, a rendelkezésünkre álló statisztikai adatok, az ország könyvtárhálózatainak kialakulása, de mindenekelőtt munkánkkal szemben támasztott belső igényeink arra köteleznek bennünket, hogy mélyebbre hatoljunk, hogy elemző munkánk során a tartalmi kérdéseket részesítsük előnyben anélkül, hogy lemondanánk a szervezeti, technológiai és technikai kérdések egyidejű vizsgálatáról. Ilyen igények és szándékok már eddig is jelentkeztek nemcsak egy-egy régebbi vizsgálat részleteiben, hanem elvi tudatossággal is megfogalmazódtak. Az OSzK-ban 1955 márciusában folytatott, már idézett felülvizsgálat az állománygyarapítást elsősorban *tartalmi* szempontból értékelte, s először vizsgálta meg a gyarapítás adatait nem mennyiségi, hanem minőségi szempontból. Az Akadémiai Könyvtár munkájának megvizsgálására 1957 márciusában kiküldött hármas bizottság (KÖHALMI, MÁTRAI, PAJKOSSY) úgy tekintette át a könyvtár munkáját, hogy az mennyiben tudja támogatni a maga sajátos könyvtári eszközeivel az Akadémia keretein belül folyó tudományos kutatómunkát.

E tartalmi jellegű módszertani vizsgálatok természetesen hosszabb időt, mindenekelőtt alaposabb előkészítő periódust, a vizsgáló bizottság és a vizsgált könyvtár sokkal konkrétebb, mintegy alkotó jellegű együttműködését kívánják meg, mint régebbi — bár igen hasznos és jelentős — könyvtárvizsgálataink. Elsősorban azt tartjuk fontosnak, hogy könyvtáraink maguk végezzék el pl. feladataik teljesítésére és értékelésére vonatkozó közvéleménykutató munkát, maguk mérjék fel, hogy milyen eredmények, tennivalók és követelmények rajzolódnak fel funkcióik és működési területük metszópontjánál.

E néhány adat és szerény megjegyzés csak CSÜRY István cikkének időszerűségét és fontosságát óhajtotta igazolni.

HARASZTHY GYULA

Kulturális javak védelme fegyveres összeütközés esetén. 1. A könyvtárak „háborús kártörténete” évezredek óta a könyvtári kótetek milliónyi példányainak pusztulásáról számol be. A második világháború összefoglaló háborús kártörténetét még nem írták meg. Folyóiratokban, évkönyvekben, beszámolóokban stb. megjelent tanul-

³ Itt könyvtártípusonként igen sok kérdés merülhet fel, nem ártana egyszer e kérdéskomplexum módszertanával külön is foglalkozni.

mányokban azonban számos idevágó adatot találunk. E számok tükrében az egyes országok könyvtári kárai:

Anglia	1 043 000	kötet ¹
Csehszlovákia	5 337 000	kötet ²
Franciaország	2 567 700	kötet ³
Lengyelország	15 000 700	kötet ⁴
Németország (együtt).	35 000 000	kötet ⁵
Szovjetunió	100 000 000	kötet ⁶

A károk javarésze közvetlen háborús cselekmények hatásaként keletkezett (lővédek robbanása, falomlások, tüzek stb.) vagy katonai rendszabályok okozták a könyvek pusztulását. Ezek a *közvetlen károk*, amelyek fegyveres összeütközések következtében keletkeztek. Igen jelentősek azonban a *közvetett károk is*, amelyek abból a tényből adódnak, hogy a háborút megelőzőleg vagy a háború során, illetve annak következtében igen sok esetben elmaradnak a legszükségesebb, nélkülözhetetlen könyvegészségügyi intézkedések, ennek nyomán pedig megindul a könyvvállomány romlása, „megbetegedése”. Gondoljunk csak azokra a könyvtári értékekre, amelyeket külső, a könyvtártól távolos, légoltalmilag biztos óvóhelyekre szállítottak, ahol a kéziratok, kötetek ezreit és tízezreit támadták meg a penészek és egyéb, állati kártevők.

2. A sok tragikus tapasztalat késztette, helyesen, az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetét (UNESCO) arra, hogy 1954 tavaszán Hágába értekezletet hívjon össze. Az értekezlet résztvevői kidolgozták a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelméről szóló *Egyezményt*, valamint annak végrehajtási szabályzatát, továbbá a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelméről szóló jegyzőkönyvet.

Magyarország, mely az UNESCO tagja, hetedikként (tehát a tagállamok sorában az első között) ratifikálta az *Egyezményt*, mely beltörvényeink sorában mint a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 14. számú törvényerejű rendelete látott napvilágot.⁷

3. Hasonló nemzetközi egyezményt a nemzetközi jog nem ismer. Voltak ugyan törekvések már korábban is a kulturális javaknak fegyveres összeütközés esetén való

¹ *Danni di guerra alle biblioteche inglesi*. Bollettino dell'Istituto di Patologia del Libro, A. VII. F. 1—4. 100—102. l. A közölt adatból a városi könyvtárak károsodása 875 000, a megyei könyvtáraké 8000, az egyetemi könyvtáraké pedig 160 000 kötet.

² JEVTEEVA, J.: *Csehszlovákia könyvtárai* (Biblioteki Csehoszlovakii.) Bibliotekar', 1949. 10. 35—43. l., ebből a népkönyvtárak vesztesége 3 337 000, a szakkönyvtáraké 2 millió kötet.

³ GALLO A.: *Danni di guerra alle biblioteche francesi*. Bollettino I. P. L. A. VI. F. 3—4. 94—96. l. Párizsban 549 700 kötet pusztult el, a városi és egyetemi könyvtárak kára együtt 2 018 000 kötet.

⁴ *Könyvtárügyi Szemle*, 1951. II. évf. 1. sz. 117—118. l., ebből a tudományos könyvtárak vesztesége 2,5 millió kötet.

⁵ P. SCHILLING bejelentése a római Nemzetközi Bibliológiai Kongresszuson. Vö.: GALLO M.: *Danni di guerra alle biblioteche tedesche*. Bollettino I. P. L., A. VII. F. 1—4. 97—99. l., ahol GALLO a károkat részletezve könyvtárak szerint a könyvkár nagyságát 5,288 619 kötetben jelöli meg.

⁶ GYENISZ'EV V. N.: *A tömegkönyvtár munkája*. Bp. 1953. 11. l. A közölt számban szerző szerint csak a tömegkönyvtárak könyvkárai szerepelnek.

⁷ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 14. számú törvényerejű rendelete a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában Hágában, 1954. évi május hó 14. napján kelt nemzetközi egyezmény, valamint az ahhoz csatolt jegyzőkönyv (a kulturális javak háború idején megszállott területről való kivitelének tilalma tárgyában) kihirdetéséről — Magyar Közlöny, 1957. márc 1. 25. sz. pp. 103—117.

védelmére vonatkozólag, így az 1899. évi és az 1907. évi hágai egyezményekben, valamint az 1935. évi washingtoni (ún. „Roerich-féle”) szerződésben, de ezek a megállapodások csupán néhány szűkszavú rendelkezést tartalmaztak a kérdéssel kapcsolatban. A második világháborút megelőzőleg is voltak hasonló irányú törekvések, de megvalósításukra éppen a második világháború kitörése miatt, sajnos, sor nem kerülhetett, pedig mindenki tisztában volt azzal, hogy a kulturális javak hatályos védelmét még béke idején kell megszervezni mind belső, mind nemzetközi rendszabályok útján.

4. Az *Egyezmény* I. fejezete a kulturális javak védelmére vonatkozó általános szabályokat tartalmazza s meghatározza, mit tekinthetünk besorolhatónak a „kulturális javak” csoportjába eredetre és tulajdonosra való tekintet nélkül.

Kulturális javak „a népek kulturális örökségére nézve nagy jelentőségű ingó vagy ingatlan javak, amilyenek az építészeti, művészeti vagy történeti emlékek, egyháziak vagy világiak, a régészeti lelőhelyek, oly épüle cso portok, amelyeknek meglevő összességéhez történeti vagy művészeti érdek fűződik, művészeti alkotások, kéziratok, könyvek és más művészeti, történeti vagy régészeti érdekű tárgyak, mint tudományos gyűjtemények, jelentős könyvgyűjtemények, levéltárak” (1. cikk, a) pont), valamint „azok az épületek, amelyek főképpen és ténylegesen az a) bekezdésben meghatározott ingó kulturális javak megőrzésére vagy kiállítására szolgálnak, amilyenek a múzeumok, a nagy könyvtárak, a levéltárak őrző helyek, valamint az a) bekezdésben meghatározott ingó kulturális javaknak fegyveres összeütközés esetén való elrejtésére szolgáló óvóhelyek”. (1. cikk b) pont.)

Az *Egyezmény* fontos rendelkezése előírja, hogy a szerződő felek a kulturális javakat megkímélik azáltal is, hogy megtiltják a védelem alatt álló javaknak, valamint azok közvetlen környékének olyan célra való felhasználását, amely ezeket a javakat fegyveres összeütközés esetén megsemmisülésnek vagy megrongálódásnak tehetné ki és ezekkel a javakkal szemben minden ellenséges cselekménytől tartózkodnak.

E kötelezettségtől eltérni „csak abban az esetben lehet, ha az eltérést elháríthatatlan katonai szükségesség követeli meg”. (4. cikk, 3. pont.)

Megóvják a szerződő felek a kulturális javakat minden lopástól, fosztogatástól. Tartózkodnak e javakkal szemben minden megtorló rendszabálytól is. Megszállás esetén pedig támogatják a megszállott terület illetékes belföldi hatóságait a kulturális javak oltalmazásában.

A kulturális javakat az *Egyezmény* rendelkezéseinek megfelelően az azonosításukat megkönnyítő *ismertető jelvénnnyel* kell ellátni. A fegyveres erők személyzetét már béke idején „valamennyi nép kultúrája és kulturális javai tisztelésének szellemében oktatják,” (I. fej. 7. cikk.), s a fegyveres erők keretében már béke idején olyan szolgálatot vagy szakszemélyzetet készítenek elő vagy állítanak fel, amelynek feladata a kulturális javak kímélésére való felügyelet.

Az I. fej. 8. cikk. 6. pontja értelmében „különleges védelem” illeti a „különleges védelem alatt álló kulturális javak nemzetközi jegyzékébe” felvett kulturális javakat. E javak különleges védelmet élveznek szállítás alatt, és zárolás, elkobzás vagy zsákmányolás alól mentesülnek.

Az *Egyezmény* ismertető jelvénye „alul hegyesedő, haránt váltakozó élénk kék és fehér mezőkre osztott pajzs (egy élénk kék négyzetből formálva, melynek egyik sarka egybeesik a pajzs hegyével, a négyzet felett élénk kék háromszög; ezeket mindkét oldalról egy-egy fehér háromszög határolja).” (IV. fej. 16. cikk. A 17. cikk a jelvény használatát szabályozza.)

Az *Egyezményt* nemcsak nyílt háború, hanem bármely más fegyveres összeütközés esetében is alkalmazni kell, még akkor is, ha a hadiállapotot egy vagy több fél nem is ismeri el (VI. fej. 18. cikk).

Az *Egyezmény Végrehajtási Szabályzata* (VII. fej.) előírja, hogy az összeütköző felek érdekeinek oltalmazásával megbízott védőhatalmak közreműködésével kell alkalmazni az *Egyezményt* és a *Végrehajtási Szabályzatot*.

A VII. fejezet 28. cikke a büntető rendelkezésekről szól. Eszerint a szerződő felek „kötelezettséget vállalnak arra nézve, hogy saját büntető jogrendszerük keretében minden intézkedést megtesznek annak érdekében, hogy az Egyezményt megsértő vagy annak megsértését elrendelő személyeket, állampolgárságukra való tekintet nélkül, kinyomozzák és büntető vagy fegyelmi úton megbüntessék.”

Az *Egyezmény Végrehajtási Szabályzata* részletes rendelkezéseket tartalmaz az ellenőrzéssel megbízott személyek nemzetközi névjegyzékéről, az ellenőrzés megszervezéséről, a megbízottak kijelöléséről, hatásköréről stb.

Az *Egyezmény*hez tartozó *Jegyzőkönyv*ben az aláíró hatalmak kötelezettséget vállaltak arra nézve, hogy az „Egyezmény 1. cikkében meghatározott kulturális javaknak az általa fegyveres összeütközés során megszállott területről való kivitelét” mindegyik szerződő fél megakadályozza. Zárlat alá helyezi az ő területére behozott kulturális javakat, s azokat az ellenségeskedés befejeztével visszaadja.

Az *Egyezmény*hez tartozó I–III. sz. *Határozatok* kiegészítő rendelkezéseket tartalmaznak.

Az *Egyezményt* kétségtelenül MONTESQUIEU szelleme hatja át, hiszen összhangban áll a nagy gondolkodó figyelmeztetésével: „Les peuples doivent se faire dans la paix le plus de bien et dans la guerre le moins de mal possible”. Hogy eléri-e a célját, az azon is múlik, hogy a hadviselő felek hűek maradnak-e a nemzetközi egyezménynek ehhez a szelleméhez és élnek-e az *Egyezmény* idézett — fájdalom: aggályosnak mondható — 4. cikk. 3. pontja adta lehetőségekkel vagy sem. A könyvtárosok, levéltárosok és muzeológusok feladata és felelőssége ott kezdődik, ahol az *Egyezmény* utolsó mondata végződik.

TOMBOR TIBOR

Régi térképek a táj- és helytörténeti kutatás szolgálatában. Az utóbbi években igen örömdetesen újra fellendült a helytörténet iránti érdeklődés, nem utolsósorban a vidéki tudományos intézetek, múzeumok, könyvtárak munkatársainak, a helyi szakembereknek a buzgólkodása következtében. EPERJESY Kálmán hely- és településtörténetkutatási módszertani útmutatójának megjelenése óta (*Csongrád megye helytörténeti kutatásának feladatai*. Szeged, 1955.) már olyan — s nemcsak Csongrád megyére, de általában az egész ország területére is alkalmazható — kutatási vezérfonallal rendelkezünk, mely hozzásegíti a fiatalabb érdeklődő nemzedéket is, hogy a helytörténet szakemberévé képezhesse magát, s maradandó értékű település- és helytörténeti monográfiákat készíthessen. Az említett munka azonban a helytörténet kartográfiai vonatkozásai tekintetében bizonyos fokig kiegészítésre szorul.

Tegyük fel tehát a kérdést: milyen térképekre van szüksége a helytörténettel foglalkozó szakembernek? Melyek azok a régi térképek, melyeket feltétlenül ismernie kell munkájához, s mik azok a szempontok, melyek szerint mérlegelnie kell őket?

A forráskritika, mint a történetkutatásban mindenütt, különös súllyal esik latba a régi térképek esetében. Régi térképeink — nemcsak a nagy területi egységeket ábrázolók, de a részlettérképek is — nem mindig alapultak pontos méréseken. Általában minél újabb keletű, s minél kisebb területet ábrázol a térkép, annál inkább lehet számítani megbízhatóságára: ez alól a szabály alól azonban sok kivétel van, mivel a XVIII. és XIX. század folyamán működött mérnökeink, földmérőink, kartográfusaink tudása és alapossága nem volt egyforma, s így gyakran előfordul, hogy pl. egy 1790 tájáról

való részlettérkép felette áll megbízhatóságban egy 1820–30 körül készültnek. Valamilyen forrásértéke azonban a legrégebbi, matematikailag legkevésbé pontos számítások alapján készült térképeinknek is van: ezek a helynevek, a gazdasági, közlekedési, építési adatok tekintetében nyújthatnak igen becses forrást a kutató részére. Vegyük talán egy rövid felsorolás keretében szemügyre mindazokat a térképeket, melyeket a helytörténet kutatójának munkája eredményes végzéséhez ismernie kell.

Időrendben az első ismert Magyarország-térkép LÁZÁR diáké, mely Georg TANNSTETTER átdolgozásában maradt fenn. Első kiadása 1528-ból való. Bár e korban a térképek mértékaránya teljesen megbízhatatlan, inkább csak összehasonlító mértékkel fejezhető ki, FODOR Ferenc számításai szerint ez ebben az esetben nagyjából 1 : 1 200 000-nek vehető: ebből már láthatjuk, hogy a térképnek csak a helységek fontosságának megállapítása és azok neveinek írásmódja szempontjából van jelentősége, de ebben viszont nélkülözhetetlen. E térkép 913 helynevet tartalmaz. A magyarországi helynevek jegyzéke nyomtatásban is megjelent OKOLICSÁNYINÉ HARMOS Eleonóra feldolgozásában, CSÁNKI Dénes helyneveivel összevetve, a *Térképészeti Közlöny* 1931. évi 3. számában. Mivel LÁZÁR diák térképe még a török pusztítás előtti állapotot mutatja be, helyneveiből a településtörténész megállapíthatja azt, hogy Mohács előtt melyek voltak azok a városok és községek, melyeknek a köztudat, legalábbis a művelt közvélemény valamelyes jelentőséget tulajdonított. LÁZÁR diák térképének ismerete tehát a helytörténész által feldolgozni kívánt település vagy települések fontosságára nézve — természetesen kivételek itt is vannak — a XV.—XVI. század fordulóját tekintve, nélkülözhetetlen. A helynevek írásmódja nyelvészeti, a települések sűrűsége demográfiai adatokkal szolgál. De van LÁZÁR térképének még egy, helytörténeti szempontból figyelmet érdemlő eleme: ez pedig településeinek ábrázolásmódja. Az egyes helységeket tornyokkal, épületekkel, templomokkal stb. jelzi, anélkül, hogy bármiféle rendszer volna ebből kiolvasható, akár a települések jogállása, akár nagysága tekintetében. Inkább a települések külső alakja volt az, úgy látszik, mely ábrázolásuk módját megszabta. A helytörténészre vár az a feladat, hogy más források átvizsgálásával és a helyi épületemlékek tüzetes szemügyrevételével megállapítsa: mennyiben ábrázolnak ezek a helységet feltüntető térképjelzők valóban fennállott épületeket — vagy pedig a fantázia szüleményei-e?

Másik jelentős XVI. századi Magyarország-térkép Wolfgang LAZIUSÉ, *Hungariae Descriptio* a címe, 1556-ban jelent meg. Topográfiája gyengébb, mint LÁZÁR diák térképéé, helynevet sem tartalmaz annyit: azonban a települések jelölésére ő is különböző épületek képeit használja. A látépszerűség nála még szemléletesebb, mint LÁZÁRNál, s egyes épületek vagy épületcsoportok határozottan és jól felismerhetőek (pl. Veszprém, Tihany esetében). A helytörténész számára LAZIUS helységábrázolásai bőséges, értékesíthető anyagot nyújtanak: esetleg nyomtalanul eltűnt, már csak írásos emlékekből ismert épületek képzeletbeli rekonstrukciójához szolgáltathatnak támpontot.

Időrendben a következő figyelmet érdemlő ZSÁMBOKY János (SAMBUCUS) *Ungariae loca praecipua recens emendata atque edita* című térképe (1579), mely ORTELIVS atlaszában, az akkori idők egyik legkiválóbb ílynemű kiadványában is megjelent. Jó magyaros névírása, melyet a kartográfia-történeti irodalom gyakran kiemel, azért is értékes, mert nem csupán város- és község-, de tájneveket is tartalmaz.

A XVII. század első felében sok térkép jelent meg Magyarországról külföldön, de ezek legnagyobb része LAZIUS többé-kevésbé sikerült, néha bővített, de leggyakrabban rontott másolata. Érdemleges és helytörténész számára jól használható térkép a XVII. század közepéről Martin STIER császári hadmérnöké: *Landkarten des Königreichs Ungarn und dennen andern angränzenden Königreichen*. Először 1664-ben jelent meg, majd 1684-ben és 1687-ben, 12 csatlakozó térképlaplóból áll. Helynévanyaga igen bőséges, amellett áttekinthető, világos, jól olvasható, de telve van németes elírások-

kal. A helytörténész számára jelentősége abban van, hogy elég részletesen feltünteti mindazokat a községeket, melyeknek a XVII. század közepén valamelyes fontosságot tulajdonítottak, kivált katonai szempontból. Tévedésektől nem mentes ez a térkép sem, pl. olyan alföldi községeket tüntet fel, melyek ekkor már elpusztultak, az Alföldet hegyes vidéknek mutatja be stb.

Nem sokkal későbbi a HEVENESI Gábor irányítása alatt készült *Atlas Parvus Hungariae* (Bécs, 1689). Ennek a 40 csatlakozó térképlapból álló, atlaszformában kiadott Magyarország-térképnek névmutatója is van, mely 2605, túlnyomóan magyarországi helynevet tüntet fel. 1689-ben Fabius Anton COLLOREDO főrangú bécsi diák vizsgálja alkalmából adták ki, azonban nem az ő munkája, hanem HEVENESI professzor vezetése alatt többen dolgozták ki. Mivel az atlasz alkalmi kiadványként látott napvilágot, kidolgozása nagyon sietve történt, s így számos hiba van benne a települések elhelyezését és a nevek írásmódját illetően. A helytörténet kutatója számára azonban azért jelentős, mert a legjobb korabeli külföldi Magyarország-térképek nyomán készülvén, fogalmat nyújt arról, hogy mely helységek voltak akkor ismertebbek.

Ugyanilyen szempontból használható, de már topográfiai helyesség tekintetében magasabb fejlődési fokot képvisel Johann Christoph MÜLLER német matematikus Magyarország-térképe, melynek címe: *Augustissimo Romanor[um] Imperatori Josepho I. . . mappam hanc Regni Hungariae . . . nova et auctior forma ex optimis schedis collectam d[at] d[onat] d[edicat] . . . Camera Regia Hungarica* (1709). E térkép eléggé részletes, körülbelüli, összehasonlító mértékaránya 1 : 550 000. A helységek névírása is jobb, mint az *Atlas Parvusé*: van betűrendes helynévmutatója, mely külön füzetben jelent meg Bécsben 1710-ben, a XVIII. század elejéről ez hazánk egész területének legjobb kartografikus ábrázolása.

A következő időszakból már részletesebb térképeink is vannak. A Duna menti települések és a Duna vízrajzának kutatói számára nélkülözhetetlen Luigi Ferdinando MARSIGLI *La Hongrie et le Danube* című térképatlasza, mely 1741-ben jelent meg. A vízrajz is, a települések lokalizálása is megbízható, mert a térkép készítője a csillagászati helymeghatározás mellett szabályszerű háromszögelési munkálatokat is végzett.

Ugyancsak ebből a korból részletesebb, megbízhatóbb forrást jelentenek a helytörténész számára azok a kisebb területi egységeket feltüntető térképek is, melyeket MIKOVINYI Sámuel készített, s amelyek BÉL Mátyás *Notitia*-jának kötetiben jelentek meg mellékletekként. MIKOVINYI térképein — megyei és gyakran nagyobb vagy kisebb tájegységeket bemutató térképein egyaránt megfigyelhetjük ezt — igyekezett a községek alaprajzát, a települések formáját is bemutatni. E település-ábrázolások azonban nem a reális helyzetet mutatják be: az útvonal iránya a meghatározó, melyhez a házak és kertek sora csak szemléltetésként csatlakozik. Csaknem minden település soros útifalu jellegű ezeken a térképeken, ami nem felel meg a tényeknek.

A XVIII. század derekától kezdve igen sok részlettérképünk maradt fenn. Ezek — mivel jórészt vagy a kamara, vagy a magánföldesúr részére úrbéri, birtokjogi, gazdasági céllal készültek, túlnyomórészt kéziratban maradtak, s az illető birtokos irattárába kerültek — ma az Országos Levéltárban, annak főleg kamarai anyagában vagy a családi levéltárak állományában lelhetők fel. E térképek részint rájuk vonatkozó iratokkal együtt vannak tárolva, részint külön, a Térképtár állományában vannak elhelyezve: az utóbbi csoportba azok tartoznak, melyek nem csatlakoznak szorosan valamely irattanyaghoz, s önállóan is forrásként szolgálnak a kutatás számára. Az Országos Levéltár állományában levő régi térképek feldolgozása jelenleg is folyik: minden egyes levéltári állagnak külön katalógusa van a Térképtárban. Sok kézíratos térkép — kiváltképpen az egykori FESSETICH-birtokban volt dunántúli községekről — az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárába került. A Széchényi Könyvtárnak körülbelül 2000

kéziratos térképe van, ebből mintegy 1000, tehát a fele, a helytörténeti kutatás részére igen nagyértékű forrás. A kéziratos térképeknek külön katalógusuk van, melyben nemcsak helységek szerint, de megyénként is meg lehet találni a keresett anyagot. A katalóguscédulán fel van tüntetve a térkép jellege (pl. mezőgazdasági, erdőgazdasági, a belterület részletessége stb.), ami a kutatást igen megkönnyíti.

Nagyon sok kéziratos részlettérkép került az egyes megyei levéltárakba is, főként olyanok, melyek valamilyen birtokper kapcsán készültek, s a felterjesztett iratok közt mellékletként találhatók meg, valamint olyanok is, melyeknek elkészítése egyenesen a megyei hatóság utasítására történt. A vidéki levéltárak, múzeumok, egyházi gyűjtemények birtokában levő kéziratos térképekről dr. BORBÉLY Andor, a Földrajztudományi Kutatócsoport munkatársa országos katalógust készített. Ennek a katalógusnak a vidéki levéltárakra vonatkozó részét a Levéltárak Országos Központja rendeletére az Országos Levéltárban helyezték el, itt hozzáférhető a kutatás részére. A múzeumok, egyházi gyűjtemények anyagával kibővített, teljesebb katalógus a Földrajztudományi Kutatócsoport helyiségében, az összeállítónál található (V., Nádor u. 7.), aki ebbe betekintést engedélyez.

A XVIII. század közepén sok térkép készült hazánkról külföldön, de ezek közül — mivel elég részlettérképpel rendelkezünk ebből az időből — a helytörténet kutatója számára már csak annak van jelentősége, mely bizonyos kultúrtörténeti dokumentumokat tartalmaz: mint pl. utak állapota, posták, bányák, ipartelepek stb. Gyakran csak a térkép segítségével lehet megállapítani, hogy egy-egy iparüzem, bánya, postaállomás stb. mikor létesült. Ilyen nagy jelentőségű Ignatz MÜLLER hadmérnök *Mappa geographica novissima Regni Hungariae... divisi in suos comitatus...* című, Bécsben 1769-ben megjelent térképe. LACY-féle térképnek is nevezik, mert Franz Moritz LACY-nak, az osztrák császári haditanács elnökének rendeletére készült. E térkép mértékaránya kb. 1 : 360 000. Feltünteti az utakat, a postaútvonalakat, a postahivatalokat, réveket, sőt a postaútvonalakon még két állomás egymástól való távolságát is jelzi mérföldekben. Egy helység vagy táj XVIII. századi közlekedésföldrajzi állapota ismeretéhez igen becses forrás.

A helytörténet kutatói régebben is gyakran hivatkoztak már az ún. *József császár korabeli katonai felvétel* térképlapjaira. Ez az elnevezés hibás, mert bár a Monarchia — és benne hazánk — eme első, részletes katonai térképfelvétele valóban II. JÓZSEF uralkodása alatt fejeződött be, az utasítás, az alapelvek kidolgozása nem az ő, hanem még MÁRIA TERÉZIA nevéhez fűződik. Mivel a név könnyen fogalomcsereire adhat okot, mert II. JÓZSEF is rendelt el felmérési munkálatokat, kataszteri célokra, helyesebb az előbbi *I. katonai felmérés*- vagy *felvételné*ként emlegetni. Ennek az 1 : 28 000 mértékarányban készült térképnek a forrásértéke igen nagy, mert pontos, a településeket épületekig terjedő részletességgel mutatja be. Mivel kéziratos, eredeti példánya Bécsben van, Budapesten csak fényképmásolatban lelhető fel (részint színes másolatban) a Hadtörténeti Levéltárban. Településtörténeti szempontból e térkép teljes megbízhatóságát a közelmúltig nem vonták kétségbe; legújabbán néprajzi és más kutatók azt a megfigyelést tették, hogy a községek belterülete a fényképmásolatokon nem minden esetben pontos: a településforma ugyan igen, de a házak száma nem egyezik az összeírások adataival és más, polgári kéziratos térképek számadataival. Ez alkalmasint onnan van, hogy a szakszerűtlen retussal sok lap fényképmásolatát elrontották, ami természetesen nem érinti az eredeti hitelességét. Sajnos, a kutatók részére csak ezek a fényképmásolatok érhetők el. A XVIII. század második feléből mégis ez a térkép a legmegbízhatóbb segéd-eszköz továbbra is a helytörténet, kiváltképpen a települési viszonyok kutatója részére.

Mint már Ignatz MÜLLER térképével kapcsolatban említettük, a XVIII. század végétől kezdve a helytörténet kutatójának munkáját több szaktérkép is megkönnyíti.

Ezek a gazdaságtörténet és a közlekedés fejlődésének szempontjából igen értékes adatokat tartalmaznak. Ilyenek Ignatz HEYMANN postatérképei (számos kiadásban), valamint KORABINSZKY János Mátyás *Novissima Regni Hungariae potamographica et telluris productorum tabula*-ja (1791), mely az ország ásványi lelőhelyeit, állatvilágát, ipartelepeit, főbb mezőgazdasági művelési ágait tünteti fel. KORABINSZKY készített egy kis zsebatlaszt is, az *Atlas Regni Hungariae Portatilis*-t (Bécs, 1804), mely megyénként külön lapokon mutatja be az országot: feltünteti a községek lakosságának vallási és nemzetiségi hovatartozását, a templomokat, kastélyokat, postaállomásokat, vendéglőket, némely lapon az ipari üzemeket is: a helytörténettel foglalkozó ezt felhasználhatja, bár adatait jórészt megtalálja a szerző *Lexikon von Ungarn* (Pozsony, 1786) című művében is.

A táj- és a helytörténet kutatója számára szinte nélkülözhetetlen a LIPSZKY János által készített, 1806-ban megjelent *Tabula generalis Regni Hungariae* ismerete. Mértékaránya kb. 1 : 470 000, ez az első teljesen hiteles, pontos mérések alapján készült magyar térkép az országról. Nemcsak a községek helyét tünteti fel, de — és a helytörténet kutatója számára ebben van a nagy jelentősége — a majorságokat és a pusztákat is; vízrajza részletes; feltünteti ezenkívül az erdőket, az utakat, a vendégfogadókat, postaállomásokat, réveket s azok állapotát, a malmokat, vashámorokat, üveghutákat stb. A térképet részletes helységnévtár egészíti ki, az első magyar helységnévtár, mely módszeresen a pusztákra is kiterjeszkedik.

LIPSZKYVEL egy időben készült GÖRÖG Demeter és KERESZTES Sámuel *Magyar Átlás*-a, mely vármegyénként külön lapokon mutatja be az országot. Hegyrajza szemléletesebb LIPSZKYÉNÉL, s a bányákat termékeik szerint jobban részletezi, úthálózata igen jól használható, egyébként azonban, bár gyakran eléri LIPSZKY térképének pontosságát és részletességét, általában alatta marad annak, főként a vízrajz tekintetében. Legcélyszerűbben LIPSZKY térképével egybevetve használható, annál is inkább, mivel LIPSZKY maga is bőven átvett a GÖRÖG és KERESZTES szerkesztette atlasz adataiból.

A XIX. század első feléből számos kézirat és metszett részlettérkép mellett, melyek gyakran városok, sőt falvak belterületét ábrázolják, s így a helytörténet kutatója számára kiváltképpen becsesek, rendelkezünk egy olyan, az egész országot bemutató áttekintő térképpel is, melyet az, aki egy város vagy község története keretében foglalkozik a magyarországi iparosodás kezdeti idejével, haszonnal vehet szemügyre: a tájtörténet kutatója számára pedig szinte nélkülözhetetlen. Ez SCHEDIUS Lajos pesti egyetemi tanár és BLASCHNEK Sámuel mérnök munkájával készült *Magyar-ország s részei új földabrosza* (1836). Jobb a térkép 1847. évi kiadása, melynek címe: *Magyar-ország, Horvát, Tót, Dalmát, Erdély országok... földképe*. Mértékaránya 1 : 469 472. Hegy- és vízrajza szemléletes, a községek mellett a pusztákat is feltünteti, az Alföldön azok határvonalával együtt, mint LIPSZKY is. Az utak minősége, állapota, postautak, postaállomások, révek mellett nem mellőzi el a bányák bemutatását sem, és pedig termékeik szerint. Némely esetben rég felhagyott, elfelejtett, csak rövid ideig folytatott bányaművelés egyetlen emléke ez a térkép. Bemutat továbbá egyes szórványtelepüléseket, különálló épületeket és háromszögelési pontokat is. SCHEDIUS térképe kiváltképpen FÉNYES Elek földrajzi lexikonjaival együtt használható jól. Részletesebb vizsgálathoz a *II. katonai felvétel* (1805–1869) térképlapjainak fényképmásolatai vehetők igénybe, melyeket a Hadtörténeti Levéltárban őriznek éppúgy, mint az *I. kat. felvétel* fényképmásolatait.

A XIX. század közepéről a helytörténet kutatója számára igen becses forrásanyag található a kataszteri felmérési iratokban, melyeket részint az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára, részint az Országos Levéltár őriz. Ezekhez (az OSZK Térképtárában megyénként, azon belül a községek betűrendje szerint raktározott) iratokhoz

községenként egy-egy a bel- és külterületet dűlőbeosztással együtt feltüntető, művelési ágak szerint színezett kis kéziratos térkép csatlakozik. Sajnos, nem mindegyik megyének az irataihoz vannak meg a térképek, s nem is minden község iratai találhatók fel. Így pl. a Széchényi Könyvtár Térképtárának állományában Bács és Bihar megyék iratai teljesen hiányoznak. Utóbbiak egy része az Orsz. Levéltárban található meg. Ezek az iratok és a hozzájuk csatlakozó térképek az 1850-es évekből származnak. Mind a két előbb említett intézmény nagy számban őriz kéziratos és nyomtatott kataszteri térképeket az 1850-es évektől kezdődően. A helytörténet kutatója számára ezek is jó forrásul szolgálhatnak.

Bár már nem számítanak a régi térképek közé, de említést érdemelnek használatosságuk miatt itt a XIX. század utolsó évtizedeiből származó, az egyes minisztériumok által kiadott, nyomtatott szaktérképek, melyek különösen az 1880-as években jelentek meg. (Út-, erdő-, kataszteri, mezőgazdasági, művelési stb. térképek.) Ezeket főleg az Állami Nyomda nyomtatta. Részint az egész országot, részint annak egyes nagyobb egységeit vagy a vármegyéket mutatják be. Ezeket az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára őrzi, melynek egyébként tervében van, a kutatás még pontosabb ellátása érdekében a vidéken található kéziratos térképek katalógusának mintájára az országban bárhol, könyvtárakban, múzeumokban stb. levő metszett és nyomtatott, sokszorosított térképek központi címjegyzékének (katalógusának) elkészítése is.

Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára, csakúgy mint az Országos Levéltár, nemkülönben a megyei és városi levéltárak, múzeumok és egyházi gyűjtemények számtalan — kéziratos, rézmetszetes vagy nyomtatott — régi részlettérképet őriz, melyek főleg a XVIII. század második feléből és a XIX. századból valók, s amelyek a hely- vagy tájtörténet kutatásával foglalkozó szakember részére értékes tájékoztatást nyújthatnak. Az előbbieken csupán a legfontosabbakról kívántam rövid áttekintést nyújtani, azokról, amelyek minden hely- és tájtörténeti kutató számára becsesek lehetnek.

Kíváncsinos lenne, ha fellendülő hely- és tájtörténetkutatásunk szakemberei az eddiginél nagyobb figyelmet szentelnének régi — és újabb — térképeinknek, melyek bár — az írásos forrásokhoz hasonlóan — kritikával kezelendők, mégis becses adatokat szolgáltatnak hazánk népe és földje múltjának megismeréséhez.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

A jugoszláv retrospektív cikkbibliográfia munkálatairól. Magyar részről is nagy érdeklődésre tarthat számot a zágrábi Lexikográfiai Intézet nagyarányú vállalkozása, amelynek első eredményéről, a délszláv retrospektív sajtóbibliográfiáról nemrég számoltunk be (*Magyar Könyvszemle*. 1957. 96—7. l.). Az Intézet a sajtóbibliográfia elkészítése mellett hozzáfogott a délszláv periodikákban 1945 előtt megjelent cikkek teljes visszatekintő bibliográfiájának összeállításához is. Az évtizedes vállalkozás méreteiről és problémáiról némi fogalmat alkothatunk a cikkbibliográfia nemrég megjelent első kötete alapján (*Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova*. I. Nauka o književnosti. I/1 Književnost općenito. Teorija književnosti. Uopredna književnost. I/2 Historija jugoslavenskih književnosti A—K. Zagreb, 1956, Izd. i. nakl. Leksikografskog Zavoda FNRJ. XIII, 859 l.). Nem feladatunk a munka irodalomtudományi jelentőségének méltatása, csupán bibliográfiai szakszempontról kívánunk vele foglalkozni.

Az Intézet 1951-ben határozta el a retrospektív cikkbibliográfia elkészítését. Ez a nagyarányú munka komoly szervezési problémákkal járt, mivel még a legcsekélyebb előmunkálatok sem történtek meg ezen a téren. Kidolgozták a gyűjtőmunka általános alapelveit és összeállították a legfontosabb periodikák jegyzékét (kb. 5000 cím). Jugoszlávia 12 városában gyűjtőközpontokat állítottak fel, az anyaggyűjtők és revizorok nagy-

számú gárdája számára tanfolyamokat rendeztek, s 1952-ben megindult az anyaggyűjtés, amelyet Mate UJEVIĆ igazgató és főszerkesztő vezetésével 20 tagú szerkesztőbizottság irányított.

A szerkesztők, igen helyesen, már eleve lemondtak a megvalósíthatatlan és a bibliográfiát gyakorlatilag használhatatlanná tevő abszolút teljességről, de ugyanakkor arra törekedtek, hogy semmi ki ne maradjon, ami a jelenlegi vagy jövőbeni tudományos kutatás számára fontos lehet. Ezért mindenekelőtt a gyűjtés határait kellett megállapítani. Felmérték a jugoszláv könyvtárak teljes periodika-állományát (ennek eredményét tették közzé 1955-ben az előbb említett sajtóbibliográfiában), s a több mint 10.000 címből kijelölték azt a kb. 5000 periodikát, amely tudományos szempontból fontos cikkeket tartalmazhat. A gyűjtőmunka során azonban ennél sokkal többet átnéztek ellenőrzésképpen, s ha szükséges volt, újabb és újabb címeket vettek fel a teljes egészében feldolgozandó folyóiratok listájára. A gyűjtőmunka kiterjedt minden periódikus kiadványra: újságok, folyóiratok, évkönyvek, almanachok, naptárak, évi jelentések stb.

A gyűjtőmunka után következő feladat az összegyűjtött cikkek kiválogatása és rendezése volt. Figyelman kívül hagyva a decimális rendszert, egy 44 főszakból álló szakrendszert dolgoztak ki. Az egyes szakokon belül szükség esetén alosztásokat alkalmaztak, de csak mértékkel. Pl. az először kiadásra kerülő *XIII. Irodalomtudomány* szakcsoport így oszlik fel: 1. Általános irodalomelmélet, összehasonlító irodalomtudomány. 2. Délszláv népek irodalomtörténete. 3. Fordítás-irodalom. 4. Hazai és külföldi folyóiratok. 5. Más népek irodalomtörténete. 6. Irodalmi társaságok, egyesületek és akadémiák. Maguk a szépirodalmi művek három újabb főszakban helyezkednek el: XIV. Délszláv népek irodalma (műfaji alosztással), XV. Szláv irodalmak. XVI. Nem szláv népek irodalma.

A szerkesztés és kiadás alkalmával még egy fontos szakszempontot érvényesítettek: a 44 ún. leíró szakot (popisne struke) két csoportra osztották: az ún. *nemzeti* és az *általános* szakokra (nacionalna i opća grupa predmeta), s ez a szempont szolgált a végső szelekció alapelveül. A nemzeti szakok anyagát a lehető legnagyobb teljességgel teszik közzé (délszláv népek története, irodalma, művészete, kultúrája, néprajza, földrajza stb.), s ezek időbeli elsőbbséget is élveznek. Az első 15 kötet a nemzeti szakok anyagát fogja tartalmazni: 1–3. kötet: irodalomtudomány, 4–7. köt.: délszláv irodalmak, 8–11. köt.: történelem, 12–13. köt.: filológia, nyelvészet, idegen irodalmak (délszláv ford.), 14–15. köt.: képzőművészet, színház. Ha az első kötet méreteiből kiindulva kb. 30.000 adatot veszünk egy-egy kötetre, akkor a nemzeti szakokban a bibliográfiától valóban nagyfokú — ha nem is abszolút — teljességet várhatunk.

Az ún. általános szakoknál már nagyobb szelekciót alkalmaznak. A kiemelkedő délszláv tudósok és közéleti személyiségek munkásságát teljes egészében kiadják, egyébként csak azokat a közleményeket, amelyeknek a megjelenésük idején tudományos jelentőségük volt, vagy most fontosak a tudományos (ill. tudománytörténeti) kutatás számára. A holt tudományos anyagot, amely nem szolgáltat jelentős adatokat — tehát elsősorban az egykori, ma már elavult népszerűsítő cikkeket — nem adják ki. (Ezek szükség esetén megtalálhatók az Intézet cikk-katalógusában, amely tartalmazza az egész gyűjtött anyagot.) Ennek a szelekciónak a helyességét és értékét természetesen csak az első általános jellegű szakanyagot felölelő kötet megjelenése után lehet majd eldönteni.

A gyűjtés 1945-ig terjedt (1945 óta folyamatos bibliográfiák vannak 1. *Magy. Könyvszemle*. 1956. 160–162. l.), de az első kötet csak 1941-ig hoz adatokat. A Népi Felszabadító Háború sajtóját külön dolgozzák fel, s ennek anyagát, valamint az esetleges pótlásokat a kiegészítő kötetek fogják hozni (Dodatki).

Rátérve most már az irodalomtudományi anyagot tartalmazó első kötetre, magáról a kiadásról elmondhatjuk, hogy az mind belső elrendezésében, mind tipográfiai kiállítá-

sában mintaszerű. A kötet két szakcsoportra osztja anyagát: 1. általános irodalomtudományi és irodalomelméleti művek, 2. délszláv irodalomtörténet (ennek csak első részét tartalmazza). A két szakcsoportban összesen 31 368 adatot közöl. Az egyes adatokat a szerzők nevének vagy jelének betűrendjében közli, a szerzőkön belül pedig időrendben. Igen szerencsés megoldás volt, hogy a névtelen cikkeket csak az általános részben hozza a címszavak betűrendjében, míg az irodalomtörténeti részben tárgyalt írók neve alá csoportosítja az összes velük foglalkozó névtelen cikkeket. Az egyes íróknál először egyetlen bibliográfiai egységbe foglalva közli azokat az általános jellegű cikkeket (életrajzok, nekrológok, megemlékezések), amelyeknek címe az illető író neve, utána időrendben a többi speciálisabb szempontú vagy külön címmel bíró anonim cikkeket. A bibliográfiában tehát tulajdonképpen két betűrend fut végig egymás után: először a névtelen cikke címszavainak (első szakcsoport), ill. a bennük tárgyalt írók nevének (második szakcsoport) betűrendje, ezután következnek a különböző jelekkel ellátott cikke (ahol a jel nem oldható fel), s végül a szerzős cikke a szerzők betűrendjében. A jeleket, kezdőbetűket és álneveket a lehetőség szerint feloldja, s ezeket a szerző valódi nevével közli. Minden címet latin átírásban ad, a végén külön megjelölve, ha esetleg más írásban jelent meg eredetileg (cirill, gót stb.). A lelőhelyet minden adattal meghatározza: évfolyam, év, szám, lapszám. A periodikák címeit mindig teljesen kiírja, nem alkalmaz rövidítéseket. Ezzel talán egy-két ívvel növekedett a terjedelem, de a bibliográfia használatát igen megkönnyíti. Ahol szükséges, 1–2 soros annotációval utal a cikk tárgyára, ha az a címből nem derülne ki, s közli a szerző esetleges jeleit, álneveit.

A bibliográfia használatát részletes és jól áttekinthető mutatók könnyítik meg. A tárgymutató felöleli az ismertetett cikkeken szereplő összes neveket, tárgyköröket, s mivel a bibliográfia könyvismertetéseket is közöl, a cikkeken ismertetett művek címeit is. Külön mutató közli a megfejtett szerzői jeleket és álneveket, utalva a forrásokra. Végül szerzői névmutató egészíti ki a terjedelmes (180 lap), de egyáltalán nem fölösleges indexek sorát. (Hosszú évekig elhúzódó bibliográfiai kiadványoknál elengedhetetlen, hogy minden kötetnek legyen külön indexe. Mennyire megnehezíti pl. az indexek hiánya a *Magyar Történeti Bibliográfia* használatát!)

Végül meg kell emlekeznünk a kiállításról, amely különösen akkor szembetűnően igényes és irigylésre méltó, ha a mi *Történeti Bibliográfiánk* mellé fektetjük ezt az izléses, szürke félbőrkötésű, szép betűtípussal, finom papírra nyomott kötetet. Áttekinthetőség és világosság a legfőbb jellemzői: a sorszámok jól kiemelve, a címeírások nem zsúfoltak, levegősek (annotációk külön sorban), s többféle betűtípust váltogatnak különböző részeikben. A címeírással együtt a kutató megtalál minden lényeges tudnivalót, s nem kell előre-hátra lapozgatnia, hogy a különböző utalásokat és rövidítéseket megfejtse (még a gyakran előforduló folyóiratcímeket sem rövidítik). Nemcsak a munka gondos előkészítésén és szervezésén, hanem kiállításán is meglátszik, hogy készítői és kiadói időtálló és a kutatók számos generációját a lehető legtökéletesebben kiszolgálni hivatott kézikönyvet kívántak alkotni.

Kritikai megjegyzéseket egy ilyen sorozatos vállalkozás első kötetére még talán korai lenne tenni. Használhatósága a gyakorlatban fog kiderülni. A szakrendszer felett kétségtelenül lehetne vitatkozni, bár jobbat ajánlani alig tudnánk. Az irodalomtudományi kötetben megfelelt ez a szakcsoportosítás, az egyes részletkérdésekre pedig a mutatók kielégítően utalnak. A jugoszláv cikkbibliográfia munkálatait érdemes továbbra is figyelemmel kísérnünk, sőt nem ártana közvetlen tapasztalatcsere sem a magyar és jugoszláv bibliográfusok között, hogy a munka gyakorlati részletkérdéseit és módszereit is megismerhessük, és saját munkánkban hasznosíthassuk.

KATUS LÁSZLÓ

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlása. (ISO Recommendation 18. Sommaire de périodiques ou d'autres documents. 1956. IV.) Az ISO ajánlás-munkálatai még 1951-ben kezdődtek meg az *ISO/TC 46* — a könyvtári és dokumentációs kérdésekkel foglalkozó bizottság — irányítása mellett, amelynek titkárságát a Holland Szabványügyi Intézet látja el. A szabvány rövid négy részt tartalmaz : meghatározást, a címadatok felsorolását és sorrendjét, a tartalomjegyzék elhelyezését és tipográfiai előírást. A címadatok sorrendjét a következőkben szabályozza : szerző, cím, a cikk kezdő, ill. a kezdő és befejező oldalszáma. A nem befejezett cikkeknel — lehetőleg zárójelben — közölni kell, hogy : folytatása következik, folytatás, ill. befejező rész.

Az ajánlás szerint lényeges, hogy a tartalomjegyzék a cikkek sorrendjét kövesse, és hogy minden számban azonos helyen kerüljön elhelyezésre. A tartalomjegyzék elhelyezhető a fedőlap külső vagy belső oldalán, ill. ha a folyóirat hírdetéseket is tartalmaz, akkor a hírdetések után, de mindig a szöveg előtt. A tartalomjegyzékben a folyóirat állandó rovatait tipográfiaiailag is ki kell emelni.

Az *MSZ 3405—51 Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése és tipográfiája* c. magyar szabvány a fenti ISO ajánlásnál részletesebb előírásokat tartalmaz a folyóiratszám és az évfolyam tartalomjegyzékének összeállítására. Az említett magyar szabvány előírásai bár részletesebbek, de összhangban vannak az *ISO R 18* ajánlással.

BARTA GÁBOR

SZEMLE

World list of scientific periodicals published in the years 1900—1950.
3rd Edition. Edited by William Allan Smith and Francis Lawrence Kent, assisted by George Burder Stratton. London, 1952. Butterworths. 1058 l.

A periodikák jelentősége a könyvekkel szemben egyre nő. A tudományok differenciálódása következtében létrejövő újabb és újabb tudományágazatok kutatási eredményeinek publikálására szükségszerűen újabb folyóiratok látnak napvilágot, és így a könyvtárosnak hatalmas folyóirat-tömeggel kell megbirkóznia. A könyvtáros e nagy munkája elképzelhetetlen jó kézikönyvek és kalauzok nélkül. E kézikönyvek között elsőrendű helyet foglal el a *World List*.

A mű csupán a természettudományok és az alkalmazott tudományok tárgyköreit öleli fel; a társadalomtudományok nem tartoznak tárgykörébe. Harmadik kiadása két-hasábos beosztásban 50 000 folyóirat címét adja közre, míg az 1934-ben megjelent 2. kiadásban csupán 36 000 cím szerepelt. Első kiadása a kurrens periodikák regisztrálását tűzte ki céljául, de már ez a kiadás is túlnőtt eredeti célkitűzésein. A mostani kiadás felöleli az évszázad első felében élt folyóiratokat, függetlenül attól, hogy a korszak végén éltek-e még, vagy időközben megszűntek. Fellelhető tehát olyan periodika is, mely pl. 1820-ban indult, de 1931-ben megszűnt. A két kiadás közötti periódusban erősen megnövekedett címanyag beosztását oly módon oldja meg, hogy a már meglévő sorszám mellé, az interpolációnál betűjelzéseket helyez. Módszeres beosztásnál nem ragaszkodik a szoros abécéhez, hanem az egy tárgykörbe tartozó folyóiratokat igyekszik összehozni oly módon, hogy a címek mellékes vagy kiegészítő részeit figyelmen kívül hagyva, a címek lényeges szavait osztja betűrendbe. Így pl. a *royal*, *k.k.*, *imperial* stb. jelzők vagy a *publiées, über die Tätigkeit*. . . stb. kifejezések mellőzésével a címek a lényeges címrészek betűrendjében keresendők. (Kivételt képez természetesen, ha a rendsző *Royal*. . . vagy *Proceedings*. . . stb.).

A *World List* célja kétirányú: összefoglalni igyekszik a tárgykörébe tartozó összes periodikát, másrészt jelzi azok lelőhelyét Nagy-Britannia és Észak-Irország területén. A nem latin betűket használó, európai nyelveken megjelenő folyóiratokat eredeti (görög, ciril) betűkkel szedi. A címek rövidítéseit az *International Code of Abbreviations of Titles of Periodicals* (Paris, Institut Cooper. Intell. 1930.) szerint adja meg. A szerkesztők számára egzotikus nyelveknél előfordulnak kisebb-nagyobb lapsusok, mint pl. a 12612 sz. alatt felvett *Magyar Vasútas, Budapest*, rövidítése: *Ung. Metallarb.* (!) Általában igyekszik a periodikák történetét, ill. élettartamát is megadni. []-be téve a kezdő és esetleges utolsó évfolyam évét; a címváltozásokat és többnyelvű címeket utalásokkal jelzi. Itt is a lényegre nézi, mert ha egy periodika nem is vitte tovább az évfolyamszámot, akkor is utal az utóbbi, ill. előbbi címére. 1900 előtti története az ebben az időpontban élt címen található meg.

Legelsősorban az angol nyelven megjelenő folyóiratoknál érthette el a teljességet, mert a más nyelvű periodikáknál e törekvése hézagos maradt. Az olyan nemzetközi intézmények kiadványai közül, melyek több nyelven adnak ki folyóiratokat, csupán az angol nyelvűt vette fel, a franciát vagy németet nem. Így pl. a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet által kiadott *Revue Internationale d'Agriculture* vagy az *Internationale Landwirtschaftliche Rundschau* nem található, hanem csupán az angol nyelvű társalap : az *International Review of Agriculture*.

Abban az állandóan felmerülő vitában, hogy az amerikai gyakorlat szerint a testületi szerző vagy csupán a cím alatt szerepeljen-e egy folyóirat a katalógusban, az utóbbi elv mellett döntött. A mű szerkesztőit gyakorlati szempontok vezették, mivel igyekeztek az volt, hogy az egy címszóval kezdődő periodikákat egymás után sorolják fel, és a testületi szerző csak esetleg szerepel a címszövegben. E tekintetben talán bizonyos fokú túlzást is észlelhetünk, mert pl. a *Magyar Tudományos Akadémia Balkán-Kutatásának Tudományos Eredményei* is a *B* betű alatt (*Balkán-Kutatásának*) található, a *Magyar* címszónál viszont csupán utalást találunk a folyóirat sorszáma.

A könyv végén külön fejezetet szentel a nemzetközi tudományos kongresszusok időszaki kiadványainak, az angol nyelvű cím beiktatásával, ennek hiányában sorrendben a francia vagy a német címen jelezve a kiadványt. Mivel a kongresszusi időszaki lapok címei gyakran változnak, egy tárgyszó-index könnyíti meg a keresett folyóirat fellelését. Ez a rész különösen értékesé teszi a művet, mivel az ilyen periodikák különösen ki vannak téve az elkallódás veszélyének.

Bennünket, magyarokat, természetesen érdekel különösképpen, hogy a magyar folyóiratok miképpen szerepelnek. A teljességre való törekvés e téren nem sikerült. *Magyar* címszó alatt hetvennél több periodikát találunk. A Magyar Tudományos Akadémia idegen nyelvű periodikái (*Acta*... , ill. *Hungarica Acta*...) szerepelnek, hasonlóképpen a szegedi egyetemnek a természettudományokkal foglalkozó kiadványai is. Sajnos, nem találjuk meg a debreceni egyetem kiadványait; a *Kísérletiügyi Közlemények* mellékleteként, 1932-től megjelent *Szemle*... hiányzik, ugyancsak nem találjuk meg a *Köztelek* és a *Gazdasági Lapok* címeit, viszont egyik társlapja, az *Állattenyésztési és Tejgazdasági Lapok* fellelhető. Ez annál szembeötlőbb hiányosság, mert ha a *Köztelek* esetleg agrárpolitikai lapnak minősült volna is, (s a szerkesztők tudatosan mellőzték, akkor jogosan merül fel a kérdés, vajon a Berlinben megjelent *Zeitschrift für Agrarpolitik* miért került be? A teljességre való törekvés ugyan kizárja azt, hogy rövid élettartamú vagy kisebb tudományos értékű periodikákat elmellőzzenek, viszont a *Magyar Czipész-Ujság* vagy a *Mészárosok és Hentesek Lapja* mégis nehezen nevezhető tudományos periodikának!

A fentebb vázolt hiányosságok láttán felmerül a gondolat, nem volna-e helyénvaló, ha illetékes tényezők ilyen univerzális művek szerkesztőivel — esetleg az UNESCO útján — érintkezésbe lépnének a következő kiadások helyesbítése és a magyar anyag teljesség tétele céljából?

A *World List* a felvett periodikáknál betűróvidítésekkel jelzi az Egyesült Királyság közönyvtárainak állományát, és így a könyvtárközi kölcsönzés szempontjából is igen értékes adatokat tartalmaz a lelőhelyek és az ottani állományban meglevő évfolyamok pontos feltüntetésével. Csapán egy statisztikai adat is alátámasztja az előbb említetteket : a műben szereplő 50 000 folyóirat 88%-át megtalálhatjuk londoni könyvtárakban.

A szerkesztők, amint előszavukban írják, nem voltak „kicsinyesek”, és így nem csupán a szorosan vett folyóiratok, hanem évkönyvek és sorozatok is szerepelnek benne.

Bibliographie der Schweizer Presse. Mit Einschluss des Fürstentums Liechtenstein. Bibliographie de la Presse suisse. Bibliografia della Stampa svizzera. Bearbeitet von Fritz BLASER. I. Halbband. Basel 1956, Birkhäuser, XXX, 2,696 l. (Quellen zur Schweizer Geschichte. Herausg. von der Allgemeinen Geschichtsforschenden Gesellschaft der Schweiz. Neue Folge. IV. Abteilung : Handbücher. Band VII.)

A *Magyar Könyvszemle* 1957. évi 1. számában beszámoltunk a svájci sajtóbibliográfia elmunkálatairól, a mű összeállítójának, Fritz BLASERnek a X. Nemzetközi Történettudományi Kongresszuson tartott előadása nyomán. Időközben a mű első kötete, az egész munka fele, már meg is jelent. Ismertetése ebben a még nem teljesen befejezett formájában is időszerű, hiszen említett első beszámolónkban már rámutattunk a svájci sajtóbibliográfia úttörő jelentőségére, arra, hogy elsőként valósít meg egy immár negyedszázados törekvést, a Nemzetközi Történettudományi Bizottság által még a két világháború között célul kitűzött nemzeti hírlapbibliográfiák tervét.

Az 1956-ban megjelent első kötet az összeállítónak, BLASERnek tollából származó rövid, de igen tartalmas előszó, majd a bibliográfia felépítését (beosztását, címleírási módszerét stb.) három nyelven ismertető magyarázat után egyetlen betűrendben közli a svájci sajtó címjegyzékét az A-tól az M-betűig bezárólag. A bibliográfia rendszernek és felépítésének alapja a Nemzetközi Történettudományi Bizottság által még 1934-ben kiadott szabályzat;¹ ennek az irányvonalait azonban a svájciak — a gyakorlati tapasztalatok alapján — tartalmi és formai tekintetben is részben módosították. Felvettek minden Svájcban megjelent hírlapot és folyóiratot 1803-ig; ezen az időpontra túl már csak a *politikai* lapokat (beleértve a hivatalos lapokat is) és a sajtótudósítókat, a folyóiratok közül csak a politikai és szociálpolitikai tartalmúakat. Kihagytak minden kéziratot, továbbá a politikai lapok előfutárjainak tekintett újságlapokat és röplapokat (*Neue Zeitungen*), az 1803 után megjelent tudományos és irodalmi folyóiratokat, kivéve, ha azok politikai újságok melléklapjaiként láttak napvilágot, végül az összes alkalmi lapokat és kiadványokat. Felvették azonban a Svájcban nyomtatott, ill. sokszorosított külföldi sajtótermékeket, főleg a külföldi követségek és képviselők lapjait meg a menekültek és az emigránsok Svájcban kiadott periódikus orgánumait.

A címfelvétel alapja mindenkor a tárgyi cím, rendszer az első nominatívus, csak akkor a cím első szava, ha egyetlen alanyesetben álló főnév sincs a címben. Az azonos címeket a fennállás éveinek, ill. a kantonok hivatalos rövidítéseinek zárójelbe tett kiegészítésével különböztetik meg. Címváltozás esetén mindig a legrégebb cím alatt kell keresni a kérdéses periodikát a bibliográfiában. Sokszor nehéz eldönteni, hogy valóban csak címváltozással vagy egészen új lappal állunk-e szembe: ilyenkor minden címről külön címleírás készül, de a megfelelő helyen feltüntetik az előd, ill. az utód szerepét betöltő lap címét. A címleírás 15 adatra terjed ki, tehát igen részletes és pontos. Az adatokat kis karikába foglalt arab számok vezetik be a következőképpen: (1) alcím, (2) címváltozások, (3) megelőző lap címe, (4) utódként szereplő lap címe, (5) fennállás időtartama, (6) alak, (7) időszakosság, (8) megjelenési hely, (9) melléklapok, (10) kiadó, (11) szerkesztők, (12) politikai irány, (13) a lapra vonatkozó irodalom, (14) lelőhely, (15) kiegészítő adatok (megjegyzések). Ha az alcím gyakran változik, BLASER és munkatársai csak az első és utolsó alcímet veszik fel. A megjelenés időtartamát a lehetőség szerint pontosan adják meg, a még élő lapoknál a megszűnés adata helyén a *cont.* rövidítés áll. Háromféle alakot különböztetnek meg, pontosan a magyar hírlapkezelési gyakorlattal megegyezően (8° 25, 4° 35 cm-ig, 2° azon felül). A szerkesztők felvételében az egyes helyi munkatársakra volt bízva, hogy milyen messzire mennek el a részletezésben. A politikai irány megadását attól tették függővé, hogy az a lapon fel van-e tüntetve, vagy

¹ Vö. DEZSÉNYI Béla: *Sajtó és könyvészet*. Magy. Könyvszle. 1942. 126—152. l.

ennek híján más forrásból kétségtelenül megállapítható volt-e. A lelőhelyeket a helységnév rövidítésével és a könyvtár kezdőbetűjével jelölik, pl. *Be* : *L*=Bern, Landesbibliothek.

Idegen nyelvű címeknél a cím fordítását is közlik, mégpedig a megjelenési hely hivatalos nyelvének megfelelően németül, franciául vagy olaszul. A cirillbetűs címeket a *Porosz Instrukciók* 1909-i kiadása szerint írják át. A bevezetésből egyébként megtudjuk, hogy a svájci sajtó kb. negyedévezredes fennállása alatt az állam nyelvein : a németen, francián és olaszon kívül a következő nyelveken jelentek meg újságok Svájcban : arab (5) örmény (1), bolgár (3), kínai (2), dán (2), angol (91), flamand (1), görög (2), holland (6), héber és jiddis (10), hindusztáni (1), japán (1), horvát (1), latin (3), lett (3), litván (1), norvég (1), perzsa (1), lengyel (72), portugál (5), román (2), orosz (83), svéd (1), szerb (9), sziámi (1), spanyol (12), cseh (5), török (19), ukrán (5), urdu (1) és magyar (3).

A bibliográfia módszere ellen nem lehet ellenvetésünk : jól alkalmazkodik a hírlap-címleírás történelmi követelményeihez, gondoskodik az adatváltozások pontos nyilvántartásáról. Helytelennek tartjuk azonban az első nominativust mint rendszőt : ennek helyét ma már majdnem az egész világon a cím első szava foglalja el ; még német nyelvterületen is így szólunk az újabb felvételi szabályok és szabványok, ahol pedig az első nominativus gyakorlata eddig a legmakacsabb volt.

És kár, hogy a bevezetés csak néhány adatot értekesít a bibliográfia gazdag anyagából a svájci sajtó történelmi kialakulásának megvilágítására. De a szerzők személyében a történetíró szerénységéért bőven kárpótol a bibliográfus pontossága, adatainak gazdagsága, s még bővebben fog bizonyára kárpótolni a mutatókat is tartalmazó második, befejező kötet, amelynek megjelenése elé nemcsak a bibliográfia és a könyvtártudomány, de a történettudományok is érdeklődéssel kell, hogy tekintsenek.

A svájciak elsőnek adtak példát visszatekintő nemzeti sajtóbibliográfia teljes és modern szempontú megteremtésére.

DEZSÉNYI BÉLA

Szokurova M. V. : Obscsie bibliografii ruszszkih knig grazdanskoi peccsati. 1708—1955. Izd. 2. Leningrad, 1956, Bibl. Szaltükova—Scedrina. 283. l., 1. mell. (Bibliografija ruszszkoi bibliografii.)

Maskova M. V.—Szokurova M. V. : Obscsie bibliografii ruszszkih periodicseszkih izdanij 1703—1954 i materialü po sztatistike ruszszkoi periodicseszkoj peccsati. Leningrad, 1956, Min. Kulturü RSzFSzR — Biol. Szaltükova—Scedrina. 139. l., 1. mell. (Bibliografija ruszszkoi bibliografii.)

A Szovjetunió Szaltükov—Scedrin Könyvtárának *Orosz bibliográfiák bibliográfiája* című sorozata a könyvészeti gyakorlatunkból nálunk is jól ismert *Bibliografija szovetszkoi bibliografii* című kurrens kiadvány retrospektív megfelelője, — szűkebb gyűjtőkörrel, de részletesebb tartalmi ismertetésekkel és értékelésekkel. A sorozat e két kötetével azért foglalkozunk együtt, mivel mindkettő az orosz, illetve szovjet sajtótermékek általános bibliográfiáit regisztrálja, egyik a könyvek, másik pedig a periodikák vonatkozásában.

A kötetek bevezető tanulmánya, mely P. N. BERKOV professzornak, a leningrádi Zsdanov Egyetem tanárának munkája, a bibliográfia elméleti kérdéseivel foglalkozik, válaszol röviden az orosz bibliográfiai és másodfokú bibliográfiai irodalom történetét, továbbá kitér a két kötet célkitűzéseinek ismertetésére. A célkitűzés és a megvalósítás módja azonban nem egyszer ellentmond egymásnak, amint erre a későbbiekben rámutatunk.

Ami a kötetek gyűjtőkörét illeti, összeállítóik nem teljességre törekedtek. Mint a bevezető említi, e két összeállítás nem kívánja az orosz általános bibliográfiák történeti feldolgozásának szerepét betölteni, ezért nem valamennyi idevonatkozó könyvészeti munkát vesz számba, csupán a még aktualitással bíró, gyakorlati szempontból is jelentős műveket, és ezek közül is csak olyanokat, „melyeknek anyagát hasonló jellegű, későbbi munka tartalmilag nem fedi”. Ez a válogatási elv az összeállítást ajánló jellegűvé teszi, melynek elsődleges célja a könyvtáros és a kutató munkájának segítése, nem pedig a történelmi visszatekintés.

Az előszó a gyűjtőkör elhatárolásának nehézségeivel kapcsolatban próbálja meghatározni az általános bibliográfia fogalmát is: „... általános bibliográfiának nevezzük azt (a könyvészeti összeállítást), amely az írásbeliség kialakulása óta eltelt egész időszak alatt az adott nyelven megjelent összes kiadványt gyűjti egybe”. Ez a definíció azonban, különösen ha figyelembe vesszük az előszó további fejtegetéseit is, nem pontos és több tekintetben vitatható. A meghatározás hangsúlya az „adott nyelven megjelent összes kiadvány” számbavételére esik. Ha ez a teljességre törekvés a szakbibliográfiák tudományterületek szerinti válogatásával áll szemben, úgy valóban az általános bibliográfiai műfaj egyik ismérve lehet. A definícióból azonban nem tűnik ki, hogy az általános könyvészet fogalma nem zárja ki az értékelő szelekció lehetőségét sem. Ami pedig az „adott nyelv” követelményét illeti, az szintén nem lehet az általános bibliográfiák kizárólagos meghatározója. Amennyiben az általános bibliográfia egyetemes könyvészet formájában jelenik meg, már természetesen nem korlátozza gyűjtőkörét egy bizonyos nyelvterület anyagára. De másik válfaja, a nemzeti bibliográfia sem jelenti a legtöbb esetben a csak az illető ország nyelvén megjelent kiadványok könyvészeti feltárását, amint a jelen összeállításokban szereplő bibliográfiák vizsgálatából is kitűnik. Tehát az általános bibliográfiáknak ez az ismérve szintén nem minden esetben törvényszerűen helytálló.

Nézzük meg ezek után, hogyan értelmezték feladatukat a kötetek összeállítói. A megvalósítás módja sokkal egyértelműbb és szerencsésebb a bevezetés szabta elveknél. SZOKUROVA és MASKOVA munkájuk gyűjtőkörét területi alapon határolták el: vagyis Oroszország, illetőleg a Szovjetunió politikai határain belül megjelent, bármilyen nyelvű anyagot tartalmazó általános bibliográfiák szerepelnek összeállításukban.

A gyűjtött anyag felsorolási rendje kronologikus, mégpedig — igen helyesen — nem a kiadványok megjelenése, hanem az általuk felölelt évkör alapján. Azonban, mivel a kronológiát a bibliográfiák időhatárának befejező dátuma szabja meg, így sok olyan kiadvány, amely gyűjtését az előtte felsoroltaknál korábbi évvel kezdte, az összeállításban ezért kerül mégis hátrább, mert — nagyobb időközt dolgozván fel — lezárásának ideje későbbi. Hogy csak egy példát említsünk: az orosz bibliográfiai irodalom első jelentős alkotását, V. SZ. SZOPIKOV kumulatív könyvészetét (*Opit' roszszijszkoj bibliografii* L. Obscsie bibliografii ruszszkih knig ... 75—86. l.), mely az oroszországi nyomdászat kezdetétől 1816-ig megjelent könyveket veszi számba, megelőzi igen sok, ugyanennek a korszaknak négy-ötéves periodusára vonatkozó összeállítás, csupán azért, mivel ezek befejező évszáma 1816 előtti. Ezeknek a kis, páréves részletmunkáknak a feldolgozása már önmagában véve is ellentmond az előszóban megjelölt válogatási elvnek; a két bibliográfia, véleményünk szerint nyugodtan mellőzhetné volna e páréves ciklusok bibliográfiai feldolgozásait, melyeknek anyaga csaknem teljes egészében ugyanis bennfoglaltatik a nagy, összefoglaló általános könyvészetekben. De ha már az összeállítók mégis ragaszkodtak ezek említéséhez, talán helyesebb lett volna, ha legalább munkájuk vázát az egyes alapvető, nagy periodusokat felölelő bibliográfiák időrendi egymásutánja alkotná, és a megfelelő évkör összefoglaló könyvészte után elegendőnek látszanék az adott korszakra vonatkozó kisebb ciklusok egyszerű felsorolása is. Ez a megoldás kiküszöbölte volna a kronologikus sorrend helyenkénti következetlenségét is.

Mindkét kötetnél aránylag kevés (63, illetve 62), tehát könnyen áttekinthető tételről lévén szó, a használhatóságot ez a csoportosítási rendszer nem befolyásolja. Elvi szempontból azonban hiányolnunk kellett, hogy a két összeállítás — ilyen rendezési elv mellett — nem nyújt elég áttekinthető képet az orosz nemzeti bibliográfia ciklusainak egymásutánjáról és összefüggéséről.

SZOKUROVA és MASKOVA munkájának egyik legnagyobb érdeme a címleírások precizitása és a jellemzések részletessége, alapossága mind formai, mind pedig tartalmi szempontból egyaránt. Valamennyi tétel leírása három fő részre tagolódik: 1. a szabvány által előírt könyvészeti adatok; 2. a kiadás történetére vonatkozó adatok; 3. annotáció.

A címleírást a modern könyvészeti gyakorlatnak megfelelő egységes elvek következetes keresztülvitele jellemzi. A formai ismérveknek ezt a pontos rögzítését kiegészíti a kötetek belső, tartalmi feltárása, az annotáció és a kiadás történetének ismertetése, mely kiterjed mindazoknak az adatoknak a részletes felsorolására, melyek a kutatót a bibliográfia jellegéről informálják és annak használatát elősegítik. (Többkötetes művek részletezése kötetenként, kurrens kiadványok adatváltozásai, mutatók felsorolása, az összeállítók és szerkesztők rövid életrajza, kitérve azok hivatali beosztásaira és tudományos tevékenységére is stb.) Különösen hasznos a jellemzésnek ez a részletessége a még napjainkban is létező kurrens kiadványok, mint pl. a *Letopisz periodiceszkih izdanij SzSzsZR* vagy a jelenlegi szovjet nemzeti bibliográfia, a *Knizsnaja Letopisz* esetében. Ez utóbbi feldolgozásának alaposságáról már a jellemzés terjedelméből is képet alkothatunk (43 lap).

Az egyes nagyobb korszakok könyvészeteinek ismertetése után rövid áttekintés következik az adott periódusra vonatkozó részmunkákról, a Szovjetunió egyes népeinek nemzeti bibliográfiáiról és a Russica bibliográfiákról. Az összeállítók elgondolása nagyon helyes volt, hiszen ezek a kisebb terjedelmű és jelentőségű összeállítások valóban hasznosan egészítik ki az orosz általános bibliográfia történetének képét. Nézetünk szerint e csoportokban lett volna a helye ea már említett páréves ciklusbibliográfiáknak is, melyeknek anyagát más, nagyobb szabású összeállítások is regisztrálják. Ugyanakkor azonban indokolatlanul történik itt említés néhány szakbibliográfiáról, mint pl. a pedagógiai, színházi vagy földrajzi periodikák könyvészete (l. *Obscsie bibliografii ruszszkih periodiceszkih izdanij*... 70. l.), melyeknek felsorolása nem lenne az általános bibliográfiák bibliográfiájának feladata.

Ugyancsak a korszakok lezárása után közlik a szerkesztők a felsorolt könyvszettekhez vonatkozó irodalmat. Ez a többlet, melyet a bibliográfiák másodfokú regisztrálásán túlmenőleg nyújtanak, valóban elismerésre és követésre méltó. A szétszórtan közölt irodalomjegyzékek, az összefoglaló betűrendes mutató segítségével, az orosz bibliográfia elméleti és történeti irodalmának könyvészetét alkotják, és nagy segítséget nyújtanak a könyvtártudomány művelői számára. A könyvészet orosz elméleti irodalmának összefoglalása önmagában is különálló bibliográfiai összeállítás értékével bír. Minden egyes „Irodalom” címszó általában három részre oszlik: 1. az adott korszak bibliográfiai tevékenységére és a tárgyalt bibliográfiákra vonatkozó irodalom, beleértve a szerkesztők és összeállítók életének és munkásságának feldolgozásait is; 2. a tárgyalt bibliográfiák recenzióinak jegyzéke; 3. a levéltári és kéziratok anyag, mely a kiadások történetére vagy azok bírálatára vonatkozik. A csoportokon belül a művek rövidített címleírásával időrendben követik egymást, a csoport élére helyezve a legmodernebb tanulmányt. A szerző, illetve cím szerinti tájékozódást a kötetek végén közölt betűrendes irodalomjegyzék biztosítja, mely a hivatkozás helyének lapszámára utal. E nagyjelentőségű összeállításban egyedül azt érezzük felesleges többletnek, hogy a bibliográfiatörténet olyan alapvető feldolgozásait, mint pl. N. V. ZDOBNOV: *Isztorija ruszszkij bibliografii do nacsala 20. v.* című munkáját, a két kötet összesen 45 helyen idézi; az ehhez hasonló, néhány összefoglaló művet elegendő lett volna az irodalomjegyzék élén kiemelve közölni.

Végezetül foglalkoznunk kell még a tárgyalt bibliográfiák sokirányú mutatórendszerével. A szerteágazó érdeklődésű kutatás igényeinek kielégítését csak a mutatókkal igen gazdagon felszerelt könyvészetek biztosítják. Jelen bibliográfiáink ennek a követelménynek tökéletesen megfelelnek. A mindkét kötethez mellékelt betűrendes cím- és névmutatón, valamint a már említett irodalomjegyzéken kívül a periodikabibliográfiák gyűjteményéhez külön, kiegészítő inutató is járul, mely az időszaki sajtó statisztikájára vonatkozó anyagot veszi számba, ugyancsak betűrendben. Külön ki kell emelnünk a kötetek végén, függelékben közölt kronologikus táblázatokat, melyek az áttekinthető megoldás újszerűségével méltán vonják magukra a figyelmet. A munka főrészében tárgyalt bibliográfiák periodicitását, csoportosítási elvét és ennek változásait, valamint mutatórendszereit itt egyetlen, évkörökre bontott táblázat világítja meg, grafikon-szerű ábrázolással és különféle jelzések alkalmazásával.

SZOKUROVA és MASKOVA bibliográfiái nemcsak fontos tájékoztatási segédeszközt jelentenek, de értékes tanulságul is szolgálnak számunkra. Felhívják a figyelmet egy magyar viszonylatban eddig mostohán kezelt terület művelésére: bibliográfiai irodalmunk másodfokú regisztrálásának fontosságára. De nem kevésbé példaadó a feladat megvalósításának módja, mely a fenti, kisebb észrevételek ellenére is helyes és értékes.

WENDELIN LIDIA

Folyóiratjegyzék az 1957-ben járó folyóiratokról és napilapokról. Bp. 1957. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára. 58 l. (Soksz.)

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem központi könyvtárának és könyvtári hálózatának — 16 tanszéknek és intézetnek — együttesen 354, különböző nyelvű és tárgyú periodika képezi kurrens anyagát. A *Folyóiratjegyzék* célja, hogy ezt az értékes anyagot hozzáférhetőbbé tegye a tudományos kutatók, az egyetemi tanszékek és a hallgatók számára. E cél megvalósítása érdekében a folyóiratokat 3 csoportba rendszerezi:

A *betűrendi* felsorolásban közli a fontosabb bibliográfiai adatokat (cím, alcím, kiadó v. közreadó, megjelenési hely, időszakosság), és itt jelöli a címek lelhelyét az egyes könyvtárakban, valamint azt is, hogy korábbi évfolyamok vannak-e ugyanott. — A kutatómunkát a *szakrendi* csoportosítás könnyíti meg. Ebben a tizedes osztályozási rendszer alapján dolgozza fel az anyagot. A gyakorlati használhatóságot még külön szakrendi — szisztematikus és tárgyköri — mutatókkal mozdítja elő. Végül a *földrajzi* felsorolás a folyóiratokat megjelenési hely szerint csoportosítja, országoként is.

A 354 megrendelt periodikából a jegyzék lezárásáig — március végéig — 333 már beérkezett a könyvtárba (azóta természetesen újabb címek is). Az anyag 14,5%-a magyarországi, a többi külföldi: legnagyobbbrészt angliai, amerikai, német, francia, szovjet, de van japán, kínai, koreai, indiai és egyiptomi is.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem első ízben ad ki ilyen jegyzéket. A törekvés nem teljesen új, mert hasonló kiadvánnyal már találkozhattunk, de tudományos életünk szempontjából igen értékesnek tartjuk és reméljük, hogy más jelentős könyvtár is szívesen teszi anyagát hozzáférhetőbbé ilyen vagy ehhez hasonló módon.

Értesülésünk szerint a *Jegyzék* csak 120 példányban jelent meg; nem nagy szám, de majd a gyakorlat és legalább egy éves tapasztalat meg fogja mutatni, hogy az ehhez hasonló kiadványoknál mennyi az a minimális példányszám, amellyel a könyvtárakkal való együttműködést és ezzel könyvtári anyagunk minél szélesebb értékesítését a legjobban szolgálni lehet.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Osborn, Andrew D.: Serial publications. Their place and treatment in libraries. Chicago, 1955. American Library Association. viii, 309 l.

„Serial” — a szerző tudatosan gyakorlati szóhasználatában — nemcsak folyóirat, hírlap és egyéb periodika, hanem sorozat és gyűjtemény is, sőt ide foglalja az időszakosan újabb és újabb kiadásban megjelenő műveket is. A könyv alap gondolata: a könyvtárosnak tudomásul kell vennie a periodikus és sorozatos kiadványok mennyiségének és egyben jelentőségének hallatlan növekedését, és — le kell vonnia a szükséges konzekvenciákat. Évtizedeinket egy következő kor könyvtár- és sajtótörténete a sorozatok korának nevezheti majd, mondja OSBORN. (A Library of Congress 1953-ban feldolgozott anyagának 75 százaléka *serial*!)

A tétel és a belőle levont következtetések az amerikai nagykönyvtárak viszonyait és időszerű problémáit tükrözik. A szerző elsősorban az amerikai szakirodalomra hivatkozik, mindamellett jól látja az amerikai könyvtárügy egyes visszás módszereit, sablonjait az európaival szemben. A könyvnek számunkra is sok aktuális mondanivalója van. A periodikus kiadványok szerepe nálunk is rohamosan nő, a megoldandó kérdések gyűlnek. Elsősorban négy irányban dolgozza ki OSBORN alaptételének következtetéseit: a szerzeményezésre, a katalogizálásra, a dokumentációra és a raktározásra vonatkozólag.

A periodikák szerzeményezése szinte nagyobb felelősséggel járó feladat, mint a könyveké: a döntés sok évre szól, ismétlődő kiadást jelent. Kooperációt sürget, az előfizetések összeegyeztetését. Kidolgozza a központi, országos és helyi jellegű kiadványok gyűjtésének tervszerű megosztását (a helyi jellegű anyag gyűjtése elsősorban helyi feladat). Bátran állást foglal a mennyiségi gyűjtés ellen: bizonyos alapvető fontosságú folyóiratoknak meg kell lenniök tekintet nélkül arra, hogy hol vannak még meg, viszont a másodrendű anyagot már korlátozni kell (kooperációs feladat annak meghatározása, hogy ilyen anyagot több rendelő közül csak egy őrizzen meg bekötve, illetve — egyes esetekben — csak egy könyvtár rendeljen). Viszont fontos időszaki kiadványok esetében nem szabad túlzottan takarékoskodni, mert ezeket utólag alig lehet pótolni. Rendszeres és elvszerű gyűjtésre, állandó hiánypótlásra és hiánykutatásra van szükség.

A periodikus kiadványok katalogizálását illetőleg OSBORN felfogása élesen gyakorlati és újszerű. Szemléletében a hangsúly a katalogizálásról a nyilvántartásra tolódik át, főleg annak modern módszereire, a kardexre és annak sokféle változatára („visible indexing”). Ezekbe a gyorsan készülő és rugalmasan kezelhető nyilvántartásokba — természetesen — nemcsak a folyóiratok kerülnek, hanem minden egyéb *serial* is. A másik fontos nyilvántartóeszköz: a központi címjegyzék és leőhely-jegyzék. Ezek mögött elmarad fontosságban a katalogizálás, mely revízióra, egyszerűsítésre szorul, egyrészt tetemes költségeinek csökkentése érdekében, másrészt hogy a katalogizálásban a periodikának a könyvtől eltérő jellege kifejezésre jusson. Idevágó fejtegetéseit e helyen nem ismertethetjük, de remélni szeretnők, hogy szakirodalmunk feldolgozza majd ezt a számunkra is fontos kérdést.

A periodika-dokumentáció célja a figyelem felhívása, illetve a keresett anyag könnyű megtalálásának elősegítése. Az olvasó a lelőhelybibliográfia segítségével találja meg a keresett folyóiratot, indexek és lapszemlék segítségével találja meg a keresett cikket. A modern könyvtár feladata az is, hogy a folyóiratdokumentáció nemzeti és nemzetközi kooperációját kiépítse.

A raktározás (és evvel együtt a kötés, a karbantartás) az időszaki anyag — elsősorban az újságyanyag — negyedik fontos problémaköre. A szerző alapos fejtegetés után a mikrofilmezést tartja újságok esetében a legjobb megoldásnak: minden egyéb módszer összehasonlíthatatlanul drágább. Egyes könyvtáraknak meg kell őrizniök magát a bekötött újságyanyagot: ez is kooperációs feladat (a New York Public Library például

újságjait különálló kompakt-raktárban helyezte el, és olvasóinak kizárólag mikrofilmet szolgáltat).

Mint látjuk, a könyv amerikai módra gyakorlati és még elméleti fejtegetéseit is eleven, praktikus szempontok és gazdaságosságra törekvés járja át. Példák és adatok sora mutatja be az Egyesült Államok nagykönyvtárainak periodika-kezelési rendszereit. Tizennyolc fejezetben tárgyalja anyagát; az általunk kiemelt négy kérdéstömegén kívül foglalkozik az időszaki kiadványok olvasószolgálati szerepével és technikájával, a *serial*-anyag különleges fajtáival (hivatalos kiadványok, különnyomatok [!], rariora) és valamennyi kérdés szervezési vetületével.

A szerző az amerikai könyvtártudomány jeles képviselője, a nagyszabású központi címjegyzék, a *New Serial Titles* egyik közreadója. Könyve összefoglalásnak készült a nagykönyvtári gyakorlat számára. Mint ilyen, első az angolszász szakirodalomban.

PAJKOSSY GYÖRGYÉNÉ

Lingenberg, Walter : Über die Anwendung von Lochkartenverfahren in Bibliotheken. Arbeiten aus dem Bibliotheks—Lehrinstitut des Landes Nordrhein—Westfalen, Heft 9. Köln, 1955. 85 l.

Napjainkban az olvasói igények fokozottabb kielégítése, a könyvtári munka minőségének korszerű emelése elkerülhetetlenné teszik az eljárások és módszerek racionalizálását. Éppen ezért a lyukkártyák könyvtári alkalmazásának kérdése komoly érdeklődésre tarthat számot mindazoknál, akik a könyvtári munkában szívesen élnek a modern technika nyújtotta lehetőségekkel.

A lyukkártyákat a statisztika, a könyvelés, a gazdasági élet egyéb területein már hosszabb ideje sikerrel alkalmazzák. Néhány éve az Egyesült Államokban a könyvtári munka egyes területein is bevezették a lyukkártyák használatát. Szerző tanulmányának célja, hogy áttekintést nyújtson azokról a lehetőségekről, amelyeket a lyukkártyák könyvtári munkára való felhasználása nyújt. Bevezetőben általában ismerteti a lyukkártyarendszereket (manuális peremlyukasztású és gépi feldolgozású HOLLE-RITH-kártyák) és alkalmazásukat. Minthogy a tapasztalat szerint dokumentációs célokra a lyukkártyarendszer mai formájában kissé lassúnak bizonyult, a gyorsaság fokozására alkalmazott újabb eljárások közül a fotoelektrikus berendezésen alapuló amerikai „scanning”-módszert és a SHAW-féle ún. Rapid Selector-eljárást ismerteti.

A tanulmány gerincét tévő második és (a logikus sorrendet figyelmen kívül hagyva) a negyedik fejezet a lyukkártyáknak az amerikai nagykönyvtárakban való alkalmazását taglalja részletesen. Külön szól a szerző a szerzeményezésben és a kölcsönzésben használatos manuális és gépi feldolgozásokról, valamint a lyukkártyák katalogizálási célokra történő felhasználásáról. Az amerikai könyvtárak tapasztalatait a német könyvtári viszonyokra alkalmazva, a szerző a nehézséget főleg a magas beruházási költségben találja, és az alkalmazhatóság előfeltételeként a „Rapid Selector” olcsóbb előállítását jelöli meg. Ettől eltekintve a szerzeményezésben és a kölcsönzésben a lyukkártyák alkalmazásának komoly lehetőségeit látja a szerző, míg a katalogizálásban való alkalmazásnál arra a konklúzióra jut, hogy csak egészen nagy intézmények alkalmazhatják sikerrel. Ma ugyanis még akár a betűrendes, akár a szakkatalogusból egy-egy cédulának a kikeresése manuálisan gyorsabban megy, mint gépi úton. Viszont a központi katalogizálás esetében a lyukkártyák alkalmazása rendkívül bevált. Példaként felhossa a szerző a Library of Congress *Union Catalog of Serial Holdings* c. kiadványát, amely ilyen módon kerül kiadásra.

A könyvtári munkáról szóló fejezetek közé ékelődik a lyukkártyáknak a dokumentációs munkában való felhasználásának ismertetése.

A tanulmány előnye, hogy mondanivalóit az amerikai és német könyvtárak munkájából vett példákkal bőségesen illusztrálja. A szerző komoly elmélyedését és alapos tájékozottságát mutatja a mintegy 200 könyv- és folyóirateikk-címet felölelő bibliográfia.

HAJDU ELEMÉRNÉ

Eybel, Hans-Werner : Die Technik des Leihbuchhandels. Leipzig, 1957. Verlag für Buch- und Bibliothekswesen. 47 l.

A füzet a Németországban kölcsönzéssel is foglalkozó könyvkereskedések számára készült hasznos és tömör gyakorlati útmutatás.

Bevezetésében érdekes történeti visszapillantást nyújt arra a nehéz munkára, amit a könyvkiadók, könyvkereskedők kölcsönkönyvtárai a műveltség terjesztése érdekében végeztek ; kezdve a londoni WRIGHT 1730-ban megnyitott kölcsönkönyvtárától az ugyancsak londoni MUDIÉS, a berlini BORSTELL, a lipcei BEYGANG, SEILER stb. kölcsönkönyvtárain keresztül a mai Német Demokratikus Köztársaság 850 működő kölcsönkönyvtáráig.

A kölcsönkönyvtárak múltbeli fontos szerepére érdekes módon világít rá PERTHES-nek a XIX. sz. derekán tett kijelentése, amely szerint a könyvkereskedelem csak a kölcsönkönyvtárak vásárlásaiból befolyt jövedelemre támaszkodva tudta létét biztosítani. E prosperitás alapján 1900 körül az az ötlet merült fel, hogy a kölcsönkönyvtárakat az írók javára adóztassák meg. E javaslatot Dániában még 1930-ban is felvetették. A javaslat ellen szólt azonban az a jogos ellenvetés, hogy a kölcsönkönyvtárak kedvezően befolyásolják a könyvfogyasztást, méltánytalanság lenne tehát őket még adó kivetésével is sújtani.

A füzet gyakorlati részében a kölcsönkönyvtár elhelyezésére, berendezésére, propaganda-munkájára, a címfelvételre, a könyv megvédésének módjára, a katalógusra, az olvasóval való foglalkozásra vonatkozó ismereteket foglalja össze. Mindenben, de különösen az olvasóval való foglalkozásban a kölcsönkönyvtár munkáját nagymérvű igényesség jellemzi. Hadd említsünk meg egy érdekességet : a katalóguslapok utolsó rovatában szerepel egy, a könyv tartalmára, illetve típusára vonatkozó megjegyzés, mint például : „Kalandregény”. — Közművelődési könyvtárainkban a nyomtatott katalóguscédulákat ilyen rövid annotációkkal nagy munkatöbblet nélkül el lehetne látni és ez bizonyára igen hasznos lenne.

TAUBER ANNA

Chwalewik Edward : Exlibris polskie szesznastego i siedemnastego wieku. Wrocław, Zakład Imienia Ossolinskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1955. 156 (2) l., 72 tábla.

Edward CHWALEWIK, a lengyel exlibris-szakirodalom fáradhatatlan munkása a lengyel bibliofília régi hiányát pótolta, amikor a hasonló jellegű német¹, olasz² és orosz³ kiadványok példájára vállalkozott a régi lengyel exlibris (XVI. és XVII. század) monografikus feldolgozására. A lengyel könyvkultúra, amely gyökereivel mélyen a középkorba nyúlik és amelynek magyar vonatkozásai is közismertek, a könyvtárak és könyvgyűjtők széles körét teremtette meg ; a lengyel könyvtárak és bibliofilek pedig csakhamar rátértek az exlibrisek alkalmazására is.

¹ F. WARNECKE : *Die deutschen Bücherzeichen*. Berlin, 1890.

² J. GELLI : *Gli exlibris italiani*. Milano, 1930.

³ V. VERESCAGIN : *L'exlibris russe*. Petersbourg, 1902.

A lengyel exlibris előzményei a XVI. századnál sokkal régebb időre nyúlnak vissza. Az 1025–1033 között készült illuminált kódex, az *Ordo Romanus* már exlibrisnek tekintendő bejegyzést tartalmaz. A tulajdonos megjelölését hordja Vsievobod Mstislavicz, Novgorod és Pskov hercege leányának, Anastasia Wierchoslawowa részére 1150 és 1157 között készült *Evangelium* ezüst kötése is. A kötéstáblákba nyomott superexlibrisek a XIV. század második felében tűnnek fel. 1516-ban pedig már megjelenik az első, mai értelemben vett, grafikus eljárással készült exlibris is, és ezt csak a bajor (1470) és a svájci (1498) exlibris előzte meg. A franciák (1529), csehek (1536), olaszok (1550), angolok (1564), svédek (1595) és a hollandok (1597) csak később tűnnek fel datált exlibriseikkel.

CHWALEWIK a XVI. századból 22 magángyűjtő és 2 nyilvános könyvtár (a wroclawi Mária Magdolna székesegyházi könyvtár és a gdanski szenátus könyvtára) 44 exlibrisét dolgozza fel, amelyek közül 42 fametszet, 2 pedig rézmetszet. Ezek a korai exlibrisek a kor általános szokásának megfelelően címeres díszítésűek, Mikolaj Firlej exlibrisét kivéve. E lapok lengyel eredete kétségtelen. A XVII. századbeli anyagot már 38 magángyűjtő és 8 nyilvános gyűjtemény 60 exlibrise képviseli. A 60 exlibris közül 38 rézmetszet, 8 fametszet, 7 tipográfia, 7 pedig rézdúróról nyomott bélyegzés. A XVII. századi anyagból művészi szempontból is kívánnak Adrian Engelke (1661), Samuel Sierakowski (1635), Jan Kasimir lengyel király (1672), valamint a wroclawi dominiánus kolostor és a gdanski Szent Borbála kápolna exlibrisei. Az exlibrisek ismert alkotói közül Jan Ziarnko, Jakub Lindnitz és G. Bubig a jelentősebbek.

CHWALEWIK a mennyiségileg nem nagy, de kultúrtörténeti szempontból igen gazdag anyagot hatalmas tudományos apparátussal, a levéltári források és a szakirodalom gondos kiaknázásával dolgozza fel, úgyhogy minden egyes exlibris-feldolgozás egy-egy kisebb tanulmánnyá szélesedik. Nemcsak az exlibrisek tulajdonosairól és esetleg ismert művészeiről közöl bő élettrajzi adatokat, hanem közli az egyes lapok méretét, feliratát, rajzának rövid leírását is, és ahol erre módja van, a rövidítéseket is feloldja, a monogramokat is megfejti. E módszer következtében a monográfia gazdag kultúrtörténeti körképpé szélesedik, amely mind könyv-, mind könyvtártörténeti szempontból rengeteg adatot halmaz föl, köztük sok eddig még publikálatlant. A könyv hiányául egyedül csak azt róhatjuk fel, hogy a szerző az egyes exlibrisek művészi értékelésére már kevesebb gondot fordít; ez azonban a hasonló monográfiákban majdnem általános jelenség. Az ok: a monográfusok között alig akad művészettörténész. Inkább csak könyvtári szakemberek vagy lelkes gyűjtők vállalkoznak erre a hangyaszorgalmat és barát-türelmet igénylő munkára.

A kötet szövegrészét orosz és angol nyelvű kivonat egészíti ki és részletes névmutató zárja be. Az illusztrációs rész (72 tábla) nyomdailag kifogástalan, és a kötet szövegrészét kellő súllyal támasztja alá.

CHWALEWIK könyvének áttanulmányozása után önkéntelenül is felmerül a magyar olvasóban a kívánság, bárha már a régi magyar exlibris hasonló feldolgozását is olvashatná. Az anyag, tudunkkal, már kész, és a könyv megjelenése kizárólag kiadó kérdése.

GALAMBOS FERENC

Fuchs, Hermann: Kommentar zu den Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preussischen Bibliotheken. Wiesbaden, 1955, Harrassowitz. 302 l.

A magyar címleírási gyakorlatban a kezdetektől fogva erős német befolyás érvényesült. Ugyanez áll címleírási szabályzatainkra is. A *Porosz instrukciók* (a következőkben: *PI*) — tudjuk — döntően hatottak az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ katalogizálási szabályzatára s ezen keresztül címleírási szabványunkra is. A *PI* kommentárjai tehát közvetlen, gyakorlati érdekekkel bírnak a magyar címleírók számára. Dale Sass kommentárját jól ismerik könyvtáraink, s nyilván ugyanilyen jól

fogják ismerni FUCHS most megjelent jóval igényesebb és gazdagabb munkáját is. A leíró katalogizálás számos német szakembere között H. FUCHS az egyik legtekintélyesebb. A porosz kultuskormányzat még a háború idején őt és Joris VORSTIUST bízta meg azzal, hogy egymástól függetlenül dolgozzák ki a *PI* reformjának tervezetét.

Tekintettel azokra a viharokra, amelyek ma mindkét Németországban a *PI* körül dúlnak, felmerülhet a kérdés, hogy vajon érdemes volt-e még ennek a szabályzatnak a kommentárját elkészíteni és kiadni. A szerző reálisnak látszó véleménye szerint azonban Németországban a katalogizáló munka még sokáig a *PI* alapján fog folyni. Emellett munkájának zöme a címleírás általános formális kérdéseivel foglalkozik; amit itt leszögez, az semmiképpen sem lesz ellentétben a *PI* leendő új fogalmazásával, ellenkezőleg: nyilván döntően fogja befolyásolni ezt.

Címleírási szabályzat kommentátora előtt hármas feladat áll. Mindenekelőtt magyaráznia kell a szabályzat kevésbé világos pontjait, s minthogy a szabályzat általában csak egy bizonyos vázat, keretet ad, ki kell ezt töltenie a részletekre vonatkozó utasításokkal: az egyes szabályok által felölelt valóság gazdag sokféleségéből ki kell emelnie legalább a fontosabb esetszoportokat, a gyakrabban előforduló részproblémákat, és ezek megoldásához útbaigazításokkal kell szolgálnia. Másodszor rá kell mutatnia a szabályzat vitatható pontjaira, s ezeket illetőleg állást is kell foglalnia, és esetleg kritikát kell gyakorolnia. Végül pedig — de nem utolsósorban — fel kell tárnia az általában lakonikus rövideggsel megfogalmazott szabályok elvi alapjait, összefüggéseit, és indoklásukat kell adnia, mégpedig elsősorban az irányelveket, a rendszer alapjait illetőleg, azután ahol erre szükség van, az egyes szabályokat illetőleg is.

FUCHS e feladatok elvégzését nem vállalja egyforma mértékben, s a *PI* különböző részeit illetőleg is hol az egyikre, hol a másikra helyez nagyobb súlyt. Kommentárjának nagyobbik felét a *PI* első főrészének szentelte, amelynek 29 paragrafusa a címleírás általános formális szabályait adja. Ehhez függeszt egy ugyancsak terjedelmes fejezetet az utalásokról, amelyben azonban az utalásokra vonatkozó szabályok rendszerbe foglalása mellett helyet talál a *PI* második főrésze első részének, vagyis a szerző neve és a tárgyi cím alatti besorolás általános szabályai legtöbbjének kommentárja is. Ilyenformán a kommentár 261 lapjából 215 esik a *PI* első 77 paragrafusára, a 78—241. paragrafusokra viszont nem egészen 50 lap marad, a *PI*-nek a szerzős címleírások részletkérdéseivel foglalkozó 78—170. §-aira pedig pláne csak 10 lap. FUCHS ezt az aránytalanságot „külső okokra” való hivatkozással, emellett azonban azzal is menti, hogy a *PI* leghézagosabb, leginkább kommentárta szoruló része az általános bevezető rész — a legapróbb részletekig kidolgozott második rész viszont a legsikerültebb. Ez persze igaz, de nem olyan mértékben, ami igazolná a fenti arányokat. Nem vitás, hogy ha FUCHS a szerzős felvétel szabályait ugyanolyan alapossággal és részletességgel kommentálta volna, mint az általános szabályokat, ehhez a 10 lapnál sokkal nagyobb terjedelemre lett volna szüksége. Akad itt is kitöltésre váró hézag, megoldandó részletprobléma elég. Az aránytalanság valódi és egyetlen okául tehát a „külső okot” kell elfogadnunk.

Az egyes részek arányairól mondottakból következik, hogy a fent említett három feladat megoldása sem lehet egyenletes. FUCHS a harmadik feladatnak, az alapelvek elemzésének és indokolásának, aránylag kevés jelentőséget tulajdonít. Ha úgy gondolja, hogy ez mellőzhető, mert a kommentár használói könyvtárosok, s így ezekkel az elvekkel amúgy is tisztában vannak, akkor az elgondolása nem helyes, hiszen munkájára elsősorban a kezdőknek van szükségük. Az alapelveknek, az elméleti szempontoknak a legtöbb figyelmet mégis a *PI* második főrésének a kommentárjában szenteli; ugyanitt az első és második feladat, az egyes szabályok részletes interpretálása, kiegészítése és kritikája terén lényegesen kevesebbet ad, mint az első főrész kommentárjában.

Az utóbbiban az első feladat megoldása valóban mintaszerűnek mondható. Temérdek részletre kiterjedő gazdagságán, az alaposságon, amellyel a *PI* rendelkezéseinek minden hézagot, tisztázatlan pontját felfedi, s a biztos ítéleten, amellyel a felvetett kérdéseket megoldja, mindig az egész rendszer szellemének megfelelően — meglátszik a hatalmas gyakorlattal rendelkező címfelvevő könyvtáros gazdag tapasztalata. Ahogyan például a megtartandó és elhagyandó címlap-adatok (10—18. §) vagy a címlap-adatok kiegészítésének kérdéseit (19—24. §) rendszerbe szedi, azt aligha lehetne felülmúlni. A címfelvevő könyvtáros fontosabb elvi jellegű problémáira éppoly megbízhatóan kap itt választ, mint apró — de annál gyakoribb — formai kételyeire. Kétségtelen, hogy ez az első főrészt nemcsak a német könyvtárosok részére jelent felbecsülhetetlen segítséget, hanem a magyar címfelvevők számára is komoly nyereség. Elvi útbaigazításai között például kitűnő a többkötetes művek részcíme és a címlapon szereplő tartalom-megjelölés megkülönböztetésére adott irányelv megfogalmazása (51/8. §). Egyes konkrét kérdéseknek a *PI* intézkedésein túlmenő szabályozását illetőleg nagyon jók a nem valószínűsítő különlenyomatok, a programértekezések, a disszertációk más formában történt megjelenésének a címfelvételen eszközlendő feljegyzésére vonatkozó szabályok (59/4, 60/4, 62/4. §). A modern megoldások iránti érzékét mutatja a periodikák cím- és egyéb változásainak regisztrálására ajánlott többcédulás, DOBROVOLSKÁJA-szerű megoldás (69/4, 70/5. §). A *PI*-vel szembeni kritikai állásfoglalásai közül kiemelni az egyszerűsített felvétel előnyeit illető nagyon is helytálló kételyeit, a többkötetes művek terjedelem-adatairól mondottakat (35/1. § megjegyzése), a címlapjukon a kibocsátót meg nem nevező törvények, pátensek, bullák címfelvételéről mondottakat (80/2. §), vagy a *PI* teljesen bizonytalan tartalmú 218. §-ának — amely az irányadó tárgyi cím megállapításának főszabálya alól enged meg nagyon zavartkeltő módon kivételt — az elvetését.

A *PI*-vel szembeni kritikai állásfoglalásai megítélésénél egyébként természetesen nem szabad megfeledkeznünk a kommentátor különleges helyzetéről. Ha az egyes kérdéseket egyedül saját véleménye alapján dönthetné el, nyilván FUCHS is sokszor más eredményre jutna, mint amelyet művében képvisel: kommentátori állásfoglalásának azonban a legmegfelelőbb megoldásról alkotott magánvéleménye mellett még egy alapja van, ti. a *PI* szövege, amely köti, s minden nagyobb jelentőségű változtatást eleve kizár, de a kisebb, tisztán lokális vagy formai jelentőségűeknél is megköveteli, hogy a kommentátor, mielőtt változtatást javasolna, mindig igen gondosan mérlegelje a kérdést, hogy az így elérhető pozitívum felére a minden változtatással együttjáró negatívummal: a gyakorlat állandóságában és a katalógusok egységében előidézett töréssel.

Világos tehát, hogy a *PI* kardinális problémáját: a tárgyi rendszős felvételek módját illetőleg FUCHS nem foglalt el a *PI*-étől eltérő álláspontot; másrészt viszont le kell szögeznünk, hogy alapján véve nem is védelmezi ezt a megoldást. Megállapítja róla, hogy erősen támadják; hogy bizonyos fókig igaz az, hogy a nemkönyvtáros számára érthetetlen (261. l.); hogy egyedül áll a világban; hogy a mechanikusan formális elv helyébe (az első szó rendszere) egy grammatikai-formális (grammatisch-formales) elvet állít; hogy ez az elgondolása egy elmúlt korban gyökerezik, s a mai világban, amikor „In wachsendem Massen aber verraten die Buchtitel... Unkenntnis elementarster grammatischer Grundsätze und sprachliche Verwilderung”, s amikor a könyvtárosok és a publikum körében is ijesztő mértékben kiejtett az a filológiai-historikus alapmagatartás, amelyből a *PI* megoldása fakadt — már nagyon idegenül hat; és elmondja azt is, hogy a könyvtárak mai anyagi nehézségei közepette nagyon nagy előnyt jelentene a mechanikus rend egyszerűsége, komplikátlansága. Mégis megállapítja, hogy egy ilyen reform kilátásai Németországban jelenleg nem nagyok, mert a katalógusok átalakításának, a régi anyag átdolgozásának költségei aligha lennének elviselhetők, az egységesség feláldozása pedig semmiképpen sem volna helyes. Mégis kíváncsnak tartja,

hogy egy német grémium foglalkozzék a mechanikus vezérszó s a testületi szerzőség szabályainak kidolgozásával — ha másért nem, azért, hogy az ebből adódó másik rendet utalók formájában beledolgozhassák a katalógusokba (219—221. l.). — Ebben az állásfoglalásban csak egy logikai hiba van: ha a régi, nagy katalógusokat sok esetben valóban nem is lehetne átállítani az új elvre, annyit mégis ajánlhatott volna, hogy az új könyvtárak már az új alapon kezdjék el munkájukat, — ha ez a kooperatív vállalkozások elé bizonyos nehézségeket gördítene is. Ezzel legalább az első lépés meg lenne téve a substantivum regens kiküszöböléséhez.

Egy másik pont, ahol teljesen világos, hogy FUCHS nem szakíthatott a *PI*-vel, az *Anlass* fogalma, bár ez a *PI* terminológiájának egyik legzavarosabb, teljesen heterogén dolgokat közös kalap alá vonó, gyakorlati következményekkel járó pontja. Nem volt ez lehetséges azért, mert ez a fogalom túlságosan átszövi a *PI* egész rendszerét, és kiküszöbölése túl sok ponton tenne lényegbevágó változtatásokat szükségessé, amelyek már túllépnék a kommentátor hatáskörét.

Viszont nézetünk szerint feltétlenül szakítania kellett volna a *PI* egy másik terminusának: a *Titel* szónak a használatában mutatkozó feltűnő pongyolasággal. A *PI* kodifikálta azt a német szakmai terminológiában hagyományos usust, hogy *Titel* szó alatt hol a könyvcímet, a tárgyi címet, hol a címlapot, hol a címleíráshoz szükséges adatok eszmei összességét, hol pedig magát a címleírást értik, ami nemcsak megdöbbentő terminológiai hanyagság, hanem komoly gyakorlati következményekkel is jár. Hogy ezek közül csak egyet emeljünk ki: a tárgyi rendsző megválasztása egyik alapvető fontosságú szabályának, amely szerint „Für die Einordnung kommt nur der Titel selbst in Betracht” (*PI* 184. §), — a *Titel*-fogalommal való abusus miatt egyáltalában semmi értelme sincsen. FUCHS — éppúgy mint SASS — korrigálja a *PI*-nek ezt a konkrét hibáját, anélkül, hogy a hiba okához hozzányúlna, és javasolná a jelenlegi nem is két-, hanem négyértelmű szóhasználat kiküszöbölését. Ennél is meglepőbb, hogy a most készülő új katalogizálási szabályok tervezete sem hoz ebben a kérdésben lényegesebb változást.

A kiadványfajták kategorizálásánál meglehetősen indokolatlan a *Vielverfasser-schriften*, vagyis a háromnál több szerző együtműködésének eredményeképpen létrejött egyes művek külön kategóriává tétele; a *Sammelwerke* és a *Sammlungen* közötti határvonal viszont elmosódó. Itt ugyanaz a hiba, mint a *PI*-ben — és a készülő új szabályzatban is —, hogy a csoportosítás szempontja nem tisztázott: a kiadvány megszületése módjának és címleírási kezelésének szempontjai keverednek.

Egy további pont, ahol azt hisszük, FUCHS minden kellemetlen következmény nélkül túlmehetett volna a *PI*-n, a formák kérdése. A *PI* formái, „jelbeszédje”, nagyon sokszor nehézkesek, nem elég világosak, nemegyszer még könyvtárosnak is fejtörést okoz a megértésük. Vonatkozik ez az interpunkció kevésbé invenciózus használatára, egyes sztereotip megjegyzések formájára és előírt helyére, mindenekelőtt pedig a túlzott rövidítésekre és főleg az utalóknak, de nemegyszer a főfelvételnek is értelemzavaró szűkszavúságára. Ezekben a túl merev formákon, amelyeken minden veszély nélkül lehetett volna lazítani, FUCHS semmit sem változtat, sőt mivel jóval bonyolultabb lehetőségekkel számol, jóval bonyolultabb példákat ismer, mint a *PI*, a nem eléggé átlátszó formák nála nemegyszer még zavarosabb eredményekre vezetnek, mint amilyeneket a *PI* példatára beismer (pl. a 62/4. § utolsó példája, a 196. l. második példája, a 200. l. első példája, a 96/3. § első példája, a 109. l. utolsó előtti példája, a PAUL, TRENCH TRÜBNER stb. cég nevének írásmódja a 133. l-on, a FULLA-utaló a 181. l-on, az első példa a 208. l-on stb.).

A magyar katalogizálási gyakorlat standardjainak szemszögéből nézve, FUCHS-nak egyes helyeken korrigálnia kellett volna a *PI* túlzottan takarékos, a bibliográfiai pontosságnak nem megfelelő álláspontját, mindenekelőtt pedig őrizkednie kellett volna.

ezen a ponton a *PI* túlcitálásától. Így amikor a *PI* azt mondja, hogy a kiadói sorozat csak akkor kap gyűjtőlapot, ha van számozása, és a könyvtárban a teljes sorozat megvan; az utóbbi — nyilvánvalóan abszurd — feltételt FUCHS hallgatólágosan mellőzi, az előbbi viszont, amely ha logikailag nem is olyan elhibázott, mint az utóbbi, de gyakorlatilag föltétlenül az — megtartja. Sőt, érthetetlen módon kiterjesztően értelmezi, amikor azt mondja, hogy minden többkötetes mű csak akkor kap egyes darabjainak a felvétele mellett közös felvételt is, ha a köteteknek van számozásuk (103. l.). Meglepő az a szabálya is, hogy az iskolák évi jelentései többnyire csak akkor katalogizálандók, ha nincsen bennük program-értekezés, — ha van, akkor csak ez az utóbbi katalogizálандó (122. l.). Ilyen szabályt a *PI* nem ad; 24. §-ába, ha nagyon akarjuk, belemagyarázhatjuk a fenti tendenciát — de miért akarnók ezt?

Befejezésül még néhány kisebb részletkérdést érintenénk. Hiányoljuk, hogy a különlegesen részletes felvételt igénylő könyvfajták között nem említi az 1500—1525 közötti nem apró nyomtatványokat, holott itt az ősnymtatvány-formák szórványos továbbélése kétségtelenül különleges szabályokat igényel. Hiányoljuk, hogy a *libri graduales*-t, ezt a XVIII. században oly gyakori kiadványfajtát, amely valóban egészen speciális elbánást igényel, s emellett változékony formáival elég bonyolult feladatok elé állítja a könyvtárost, nem is említi. Helytelen a „tágabb értelemben vett mellékcím” (*Nebentitel*) fogalmának a bevezetése az irányadó címtől eltérő főcím lapcím megjelölésére (79. §). Nem helyes, hogy nem veti el a *PI*-nek a kolligátumok katalogizálására vonatkozó nehézkes és indokolatlan szabályait; továbbá azt a szabályt, hogy a programértekezéséknél közreadott szövegkiadások a kiadó és nem az eredeti szerző nevének veendő fel, és azt, hogy a periodikák címváltozása esetén a cím megválasztását egyoldalúan és mechanikusan egyedül attól teszi függővé, hogy a címváltozás együtt járt-e új számozás megkezdésével vagy sem. Nem értjük a fiktív cím konstruálására vonatkozó tilalmat, ill. korlátozást sem (24/2. §), — mi történjék a korlátokon kívül eső cím-nélküli művekkel? Nem helyeselhet, hogy a törvény- és rendelet-kiadások és -gyűjtemények felvételénél a *PI* által előírt alternatív — szerzős, ill. tárgyi rendszős — megoldást a szerzős felvétel alkalmazását megszorítóan értelmezi (93/f. §) — az ellenkező interpretáció lett volna gyakorlatibb. Végül meglepőnek kell mondanunk a főfelvétel sokszorosítása és fejelése útján készült utalókat illető teljesen elutasító állásfoglalását (6/1. és 71/2. § megjegyzései); — ez eklatáns bizonyíték arra, hogy a könyvtárak életében és fejlődésében nagy szerepet játszó tehetetlenségi nyomaték legfőbb komponense a megszokás hatalma, amelynek, úgy látszik, még az olyan kiváló könyvtárosok is meglepő mértékben alá vannak vetve, amilyen FUCHS.

DOMANOVSKY ÁKOS

Helyreigazítás

RÁZSÓ Gyula, KEMÉNY G. Gábor: *Társadalom és nemzetség a szabadságharc hadi lapjaiban* című tanulmányáról írt bírálatának végén megemlékezik az ebben a kötetben megjelent, *Az 1848—49. évek sajtóbibliográfiája* című összeállításomról is. Ebben kifogásolja, hogy „Csak a Somogy megyei Tudósítások (Pécs, 1849.) című újság nem szerepel a bibliográfiában.” RÁZSÓ Gyula téved. Ez a kiadvány nem tartozik az időszaki sajtó fogalmába, mert nem egyéb, mint az akkori hivatalos rendeletek gyűjteménye, melyet nemcsak Somogy megye, hanem számos más vármegye is kiadott.

BUSA MARGIT

Hibaigazítás

A *Magyar Könyvszemle* 1957. évf. 270. lapján alólról a második sorban „... Nottenstein stb.” után beiktatandó ez a két szó: „között a”.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki felelős: Szöllősy Károly
A kézirat érkezett: 1957. VIII. 18. Terjedelem: 11 (A/5) ív

TARTALOM

<i>Haraszthy Gyula</i> : Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy idő- szerű kérdései — Le Conseil National des Bibliothèques et les problèmes actuels de la bibliothéconomie hongroise	311
<i>Domanovszky Ákos</i> : Nagybetű-használat a címleírásban — Grosse Anfangsbuchstaben in der Katalogarbeit	325
<i>Schütz Ödön</i> : Misztótfalusi Kis Miklós szolgálata az örményeknek — Misztótfalusi Kis in der Entwicklung der armenischen Buchdruckerkunst	335
<i>Kókay György</i> : Az Ephemerides Vindobonenses (1776—1785)	347

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Borsa Gedeon</i> : Egy budai könyvkereskedő végrendelete 1509-ből	360
<i>Herepei János</i> : Hol volt a gyulafehérvári collegium academicum papirosmalma?	364
<i>Vértessy Miklós</i> : Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa	368
<i>Szentmihályi János</i> : Czvittinger „Specimen”-jének egyik forrásáról	372
<i>Mátrai László</i> : Néhány filozófiatörténeti adalék Köleséri Sámuel könyvtárának címjegyzékéhez	374
<i>Donáth Regina</i> : Néhány adat a cenzúra történetéhez az 1754. évből	375
<i>Busa Margit</i> : Az Orvosi és Gazdasági Tudósításokról	379
<i>Csatkai Endre</i> : Kísérletek Sopronban könyvomintázat felállítására	381
<i>Gergely Pál</i> : Arany János és az Akadémia Könyvtára	384
<i>D. Gál Ágota</i> : Hazai könyvtári kiállításaink történetéhez	388

FIGYELŐ

<i>Kovács Máté</i> : A Magyar Könyvszemle új évfolyama és a korszerű igények tükrében	399
<i>Csapodi Csaba</i> : Bartonic Emma (1894—1957)	405
<i>Haraszthy Gyula</i> : A hazai könyvtárvizsgálatok időszerei kérdéseiről	406
<i>Tombor Tibor</i> : Kulturális javak védelme fegyveres összeütközés esetén	408
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Régi térképek a helytörténeti kutatás szolgálatában	411
<i>Katus László</i> : A jugoszláv retrospektív cikkbibliográfia munkálatai	416
<i>Baria Gábor</i> : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új ajánlása	419

SZEMLE

World List of Scientific Periodicals (Ism. <i>Rau Jenő</i>)	420
Bibliographie der Schweizer Presse (Ism. <i>Dezsenyi Béla</i>)	422
Szokurova, M. V.: Obscsie bibliografii ruszszkih knig — Maskova, M. V. — Szokurova M. V.: Obscsie bibliografii ruszszkih periodiceszskih (Ism. <i>Wendelin Lidia</i>)	423
Folyóiratjegyzék az 1957-ben járó folyóiratokról (Ism. <i>Nagydiósi Gézáné</i>)	426
Osborn, Andrew D.: Serial Publications (Ism. <i>Pajkossy Györgyné</i>)	427
Lingenberg, Walter: Über die Anwendung von Lochkartenverfahren in Bibliotheken (Ism. <i>Hajdu Elemérné</i>)	428
Eybel, Hans-Werner: Die Technik des Leihbuchhandels (Ism. <i>Tauber Anna</i>)	429
Chwalewik, Edward: Exlibrisy polskie (Ism. <i>Galamboš Ferenc</i>)	429
Fuchs, Hermann: Kommentar der Instruktionen für die alphabetischen Kataloge (Ism. <i>Domanovszky Ákos</i>)	430

Ára: 20.— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>Gy. Haraszthy</i> : Le Conseil National des Bibliothèques et les problèmes actuels de la bibliothéconomie hongroise (Avec résumé en français)	311
<i>A. Domanovszky</i> : L'emploi des majuscules dans la description des ouvrages (Avec résumé en allemand)	325
<i>Ö. Schütz</i> : Les services rendus par Misztótfalusi à l'imprimerie arménienne (Avec résumé en allemand)	335
<i>Gy. Kókay</i> : Histoire du journal Ephemerides Vindobonenses (1776—1785) (Avec résumé en allemand)	347

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>G. Borsa</i> : Le testament d'un libraire à Bude de l'an 1509	360
<i>J. Herepei</i> : L'emplacement de la fabrique de papier de Gyulafehérvár	364
<i>M. Vértessy</i> : Le catalogue de l'an 1680 de la Bibliothèque de l'Université	368
<i>J. Szentmihályi</i> : L'une des sources littéraires du Specimen de Czvittinger	372
<i>L. Mátrai</i> : Remarques à propos du catalogue de la bibliothèque de Köleséri	374
<i>R. Donáth</i> : Quelques contributions de l'an 1754 à l'histoire de la censure	375
<i>M. Busa</i> : Sur les „Orvosi és Gazdasági Tudósítások”	379
<i>E. Csatai</i> : Des tentatives faites à Sopron pour établir des imprimeries lithographiques dans la première moitié du XIX ^e siècle	381
<i>P. Gergely</i> : János Arany et la Bibliothèque de l'Académie	384
<i>A. D. Gál</i> : Données historiques sur les expositions organisées par les bibliothèques	388

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>M. Kovács</i> : Le nouvelle série de Magyar Könyvszemle	399
<i>Cs. Csapodi</i> : Emma Bartoniek (1894—1957)	405
<i>Gy. Haraszthy</i> : Remarques à propos de la révision méthodique des bibliothèques	406
<i>T. Tombor</i> : La protection des biens culturels en cas de conflit armé	408
<i>Z. Fallenbüchl</i> : Les vieilles cartes au service de l'historiographie locale	411
<i>L. Katus</i> : Les travaux de la bibliographie rétrospective des articles de périodiques en Yougoslavie	416
<i>G. Barta</i> : Une recommandation récente de l'ISO à l'intention des bibliothèques	419

COMPTES-RENDUS CRITIQUES

World List of Scientific Periodicals (<i>J. Rau</i>)	420
Bibliographie der Schweizer Presse (<i>B. Dezsényi</i>)	422
Сокурова, М. В.: Общие библиографии русских книг гражданской печати 1708—1955. — Машикова, М. В. — Сокурова, М. В.: Общие библиографии русских периодических изданий 1703—1954 (<i>L. Wendelin</i>)	423
Répertoire des journaux et périodiques de 1957 (<i>I. Nagydiósi</i>)	426
Osborn, Andrew.: Serial Publications (<i>O. Pajkossy</i>)	427
Lingenberg, Walter: Über die Anwendung von Lochkartenverfahren (<i>M. Hajdu</i>)	428
Eybel, Hans Werner: Die Technik des Leihbuchhandels (<i>A. Tauber</i>)	429
Chwalewik, Edward: Exlibrisy polskie (<i>F. Galambos</i>)	429
Fuchs, Hermann: Kommentar zu den Instruktionen für die Alphabetischen Kataloge (<i>A. Domanovszky</i>)	430